Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie

Themanummer

MARS *et* HISTORIA

in samenwerking met het Instituut voor Maritieme Historie

1799 - De Brits-Russische invasie in Noord-Holland

33e Jaargang nummer 4 - oktober/december 1999

Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie

Themanummer

MARS *et* HISTORIA

in samenwerking met het Instituut voor Maritieme Historie

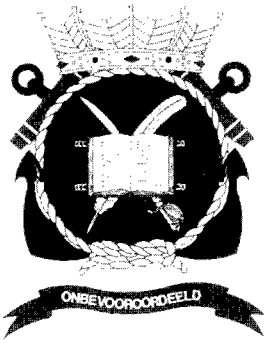

Redactie:
M.A. van Alphen
A.M.C. van Dissel
Th.L.D. Postma
P.C. van Royen

1799 - De Brits-Russische invasie in Noord-Holland

33e Jaargang nummer 4 - oktober/december 1999

MARS et HISTORIA

De "NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE", opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

BESCHERMHEER:
Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

ERELEDEN:
M. Botma, drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier, H. Muller.

BESTUUR:

Voorzitter:	drs J. Nuis Graaf Willem de Oudelaan 187 1412 AS Naarden 035-6946037.
Vice-voorzitter:	drs R. de Winter Koolwitjehof 29 3124 BH Schiedam 010-4709516 (thuis) 070-3188632 (kantoor)
Secretaris:	W.L. Plink Midachten 53 8162 CK Epe 0578-612138.
Penningmeester:	mr W.J. Zaagman Stadhouderslaan 7 3832 AB Leusden 033-4940485.
Eindredacteur:	T.L.D. Postma, Kalfjeslaan 123 2623 AD Delft 015-2612663.
Leden:	J.H.J. Andriessen, B.C. Cats, drs J.P.C.M. van Hoof, mw. M. Groen.
Adviseur:	F.J. van Lier.

Foto's omslag:
De landing van de Britten bij Callandsoog. Tekening door J.A. Langendijk (1780-1818). Stichting Atlas Van Stolk, Rotterdam en kaart behorende bij de door C.R.T. Krayenhoff geschreven *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in 1799.* (Nijmegen 1832), Collectie Provinciale Atlas, Haarlem

Colofon

LIDMAATSCHAP:
Kosten: *f* 55,-/jaar
(buitenland: *f* 70,-/jaar) te storten op rek.nr. 65.82.12.125 van de ING-bank te Waddinxveen of op giro 2940790 t.n.v. de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie.

LEDENADMINISTRATIE:
mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

REDACTIE:
Voorzitter: T.L.D. Postma.
Leden: drs M. van der Hoeven, H. Muller.

REDACTIEADRES:
Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft
015-2612663
E-mail: tpostma@casema.net

ADVERTENTIES:
Voorbeeld tarief:
kwart pagina per jaar (vaste tekst): *f* 250,- ; invoegen bedrukt A4 per keer: *f* 200,-.
Inlichtingen bij penningmeester.

DRUK:
"Pro Patria", Zwijndrecht.

ISSN - 0928-5156
ISSBN -

REEDS VERSCHENEN NUMMERS / ENVELOPPEN / JUBILEUMNUMMER
Te bevragen bij J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, 0182-534283

ARCHIEF OUDE NUMMERS:
Marechausseemuseum
Weeshuiswal 9, 4116 BR Buren
0344-571256

Inhoud

Dr. A.M.C. van Dissel
Woord vooraf *4*

Prof.dr. P.B.M. Blaas
Ter inleiding. De slag bij Castricum en het nationale geheugen *5*

Prof.dr. N.C.F. van Sas
De betekenis van 1799 ..... *13*

Dr. F. Grijzenhout
De inval verbeeld *21*

Dr. J.A. de Moor
'Go to Holland and do something'. De inval vanuit Brits perspectief *35*

Dr. V. Enthoven
Geld speelt (g)een rol. De financiën van de Bataafse marine 1795-1805 ..... *47*

Dr. J. Vogel
'Onafscheidelijke rampen die den oorlog vergezellen' *82*

Drs. M. van der Hoeven
Overwinning van het moreel.
De reactie van het Bataafs-Franse leger tijdens de invasie van 1799 in Noord-Holland *96*

Drs. J.P.C.M. van Hoof
De gevolgen van de Brits-Russische inval voor het verdedigingsstelsel van Noord-Holland *105*

Drs. J. Nuis
Militariade *111*

Mr. W.J. Zaagman jr.
Mutaties *114*

Dr. A.M.C. van Dissel
Instituut voor Maritieme Historie, Den Haag

WOORD VOORAF

Een gemêleerd gezelschap kwam 3 september 1999 bijeen op het Koninklijk Instituut voor de Marine te Den Helder. Ruim tweehonderd belangstellenden woonden het symposium *Vreemde invallen... De Brits-Russische invasie in Noord-Holland 27 augustus - 20 november 1799* bij, ter herdenking van die inval precies twee eeuwen geleden. Tijdens dit symposium, dat georganiseerd werd door het Instituut voor Maritieme Historie te Den Haag in samenwerking met de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland te Haarlem, werden verschillende aspecten van de invasie belicht. Onder leiding van dagvoorzitter prof.dr. P.B.M. Blaas ontsponnen zich levendige discussies over de betekenis en het verloop van de inval. Na afloop van de lezingen brachten de deelnemers een bezoek aan de tentoonstelling *1799! Strijd achter de duinen* in het Marinemuseum.

De Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie was bereid de lezingen in een themanummer van *Mars et Historia* te publiceren. Het resultaat ligt hier voor u.

De redactie van dit themanummer bestond uit drs. M.A. van Alphen, dr. A.M.C. van Dissel, Th.L.D. Postma en dr. P.C. van Royen. Drs. W.G. Boven was behulpzaam bij het verzamelen van illustraties. Tot slot dank ik allen die hebben bijgedragen aan het welslagen van het symposium en de publicatie van deze bundel.

Prof.dr. P.B.M. Blaas
Erasmus Universiteit, Rotterdam

TER INLEIDING
DE SLAG BIJ CASTRICUM EN HET NATIONALE GEHEUGEN

Het gebied benoorden het IJ, het zogeheten Hollandse Noorderkwartier (waaronder hier ook begrepen het gebied boven de denkbeeldige lijn Alkmaar-Hoorn, ook wel als West-Friesland aangeduid), is in de vaderlandse geschiedenis tweemaal het toneel geweest van oorlogshandelingen op grote schaal. De eerste maal in de jaren zeventig van de zestiende eeuw tijdens het begin van de Opstand tegen Spanje, de tweede maal ruim twee eeuwen later in 1799, toen de Republiek die uit de Opstand was voortgekomen, alweer ten gronde was gegaan. Het is louter toeval dat tegelijkertijd in 1999 aan beide episoden weer ruim aandacht is geschonken[1]. De aandacht voor 1799 is vanzelfsprekend minder toevallig. Het tweede eeuwfeest van de slag bij Castricum past in de hernieuwde aandacht voor de zogeheten Bataafse en Franse tijd, die in de jaren zestig is begonnen maar in de jaren tachtig weer duidelijk nieuwe impulsen heeft gekregen. Toen in 1963 honderdvijftig jaar Koninkrijk werd gevierd en 1813 herdacht werd, beklemtoonde reeds menig historicus dat 1813 weliswaar de monarchie gebracht had (een ongekende nieuwigheid gezien het lange republikeinse verleden), maar dat de belangrijkste verworvenheden van 1795 (van de Bataafse en Franse tijd) behouden waren gebleven[2]. In de jaren tachtig van deze eeuw ging de belangstelling met name uit naar het laatste kwart van de achttiende eeuw; in vele studies en op tal van congressen werden allerlei facetten van de zogeheten patriotten-beweging (1780-1787) belicht, zowel op locaal als op nationaal niveau[3]. In de afgelopen jaren negentig deed zich hetzelfde voor, zij het in minder omvangrijke mate met betrekking tot de Bataafse Republiek en de Franse tijd.

Ontbrak de aandacht voor deze perioden nu totaal honderd jaar geleden? Het zou dwaas zijn iets dergelijks te willen beweren. Ook al was er geen sprake van een officieel herdenken van episoden of gebeurtenissen uit deze periode waarin Nederland als moderne eenheidstaat geboren werd en kan men moeilijk spreken van een eerste eeuwfeest, toch was er wel degelijk aandacht voor deze verwarde en bewogen periode uit de vaderlandse geschiedenis, ook voor een dramatisch gebeuren als de Brits-Russische invasie van 1799 in Noord-Holland, waar de artikelen van deze bundel aan gewijd zijn. Uit deze periode stamt zelfs het meest uitvoerige relaas van de krijgshandelingen in het Noorderkwartier uit het najaar van 1799. Dat meer dan zeshonderd bladzijden tellende boekwerk is van de hand van de militair-historicus, de luitenant-generaal G.J.W. Koolemans Beijnen (de generaal die na de Eerste Wereldoorlog pacifist zou worden) en heeft als titel *Krijgsgeschiedkundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1799.* Het verscheen in 1895 en bestond uit een bundeling artikelen verschenen in de *Militaire Spectator* tussen 1891 en 1895. Hij werd hiermee en is dat tot op de dag van vandaag nog steeds 'de man van 1799', de specialist bij uitstek van de geschiedenis van

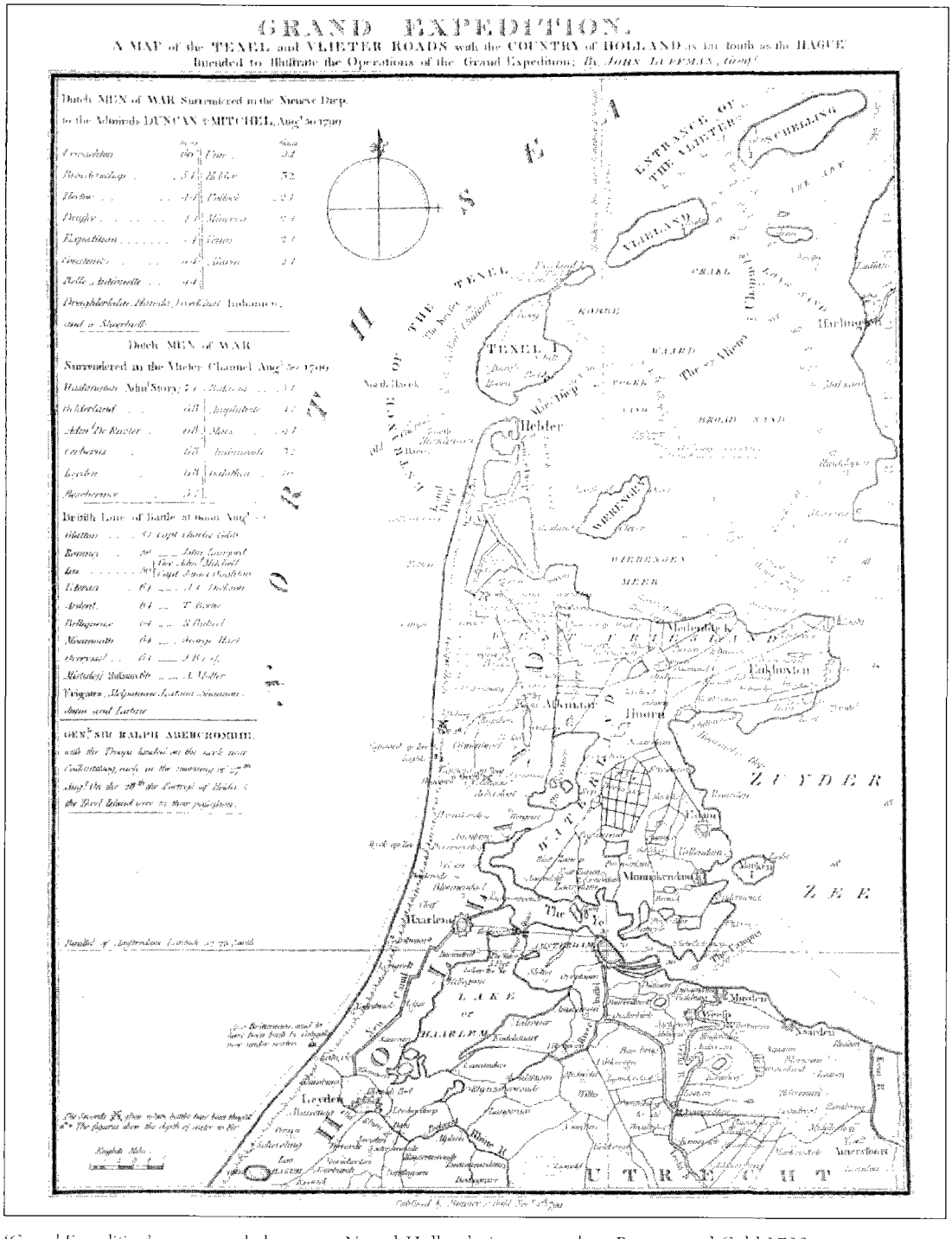

'Grand Expedition', gegraveerde kaart van Noord-Holland uitgegeven door Bunney and Gold 1799, collectie Marinemuseum, Den Helder.

de Brits-Russische invasie[4]. Nog jaren zou deze gebeurtenis hem bezighouden. In 1910 verscheen een meer dan honderd bladzijden tellende beschouwing getiteld 'De Erfprins van Oranje in Noord-Holland in 1799' in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*. Hoe informatief qua feiten zijn studies ook mogen zijn, ze zijn helaas onleesbaar door een te minutieuze aandacht voor details. Men heeft moeite door de bomen het bos te blijven zien. Duidelijke vraagstellingen en conclusies ontbreken veelal.

Als we de historiografische situatie van nu vergelijken met die van honderd jaar geleden, dan vallen minstens twee significante verschillen op. Ten eerste dienen we te bedenken dat eigenlijk pas na het verschijnen van Koolemans Beijnens studie van 1895 een begin werd gemaakt met de systematische ontsluiting van de belangrijkste archieven van het tijdvak. Pas rond 1900 bijvoorbeeld werd het archief van de laatste stadhouderlijke familie systematisch geordend en opengesteld. Met name de historica Johanna Naber maakte hier veelvuldig gebruik van. De nog altijd belangrijkste bronnenpublicatie over die tijd is die van de historicus Herman Colenbrander. Zijn tiendelige *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* verschenen tussen 1905 en 1922 in tweeëntwintig banden.

Een tweede belangrijk verschil met de huidige situatie is van heel andere aard en betreft de nationalistische (en orangistische) geestesgesteldheid, waarin het onderzoek naar het Bataafs-Franse tijdvak veelal verricht werd. Honderd jaar geleden was het een vanzelfsprekende zaak dat geschiedschrijving de onderlinge nationale saamhorigheid diende te bevestigen en te versterken. Dat toenmalige nationalisme kende twee historische steunpilaren: de periode van de Opstand tegen Spanje en die van de Gouden Eeuw, het tijdvak waarin de Republiek een halve eeuw de status van grote mogendheid bezat. In beide perioden was ook duidelijk sprake geweest van een verbondenheid met het huis van Oranje. In de Bataafs-Franse tijd vonden nu juist twee gebeurtenissen plaats, die niet of nauwelijks een zinvolle plaats gegeven konden worden in het nationale collectieve bewustzijn : als kleine natie verloren we meer en meer onze onafhankelijkheid tot in 1810 de inlijving bij Frankrijk volgde en in 1795 was Oranje in ballingschap gegaan, die achttien jaar zou duren. Episoden uit die tijd leenden zich dan ook niet voor een officieel herdenken. Heiligerlee of Nieuwpoort waren onbetwiste ankerplaatsen voor het collectieve geheugen van de natie geworden, de slag bij Castricum kon zich een dergelijke status nimmer verwerven, hoe grootschalig de militaire operatie op zich ook was.

De genoemde Koolemans Beijnen en Colenbrander werden in hun geschiedschrijving niet gehinderd door een kritiekloos sentimenteel orangisme. Over beide gebeurtenissen (de ballingschap van Oranje en het toenemend verlies van eigen zelfstandigheid) schreven zij betrekkelijk nuchter. Colenbrander liet zien hoe belangrijk die ballingschap was geweest in constitutioneel opzicht. Zij had zuiverend gewerkt en gezorgd voor een nieuwe, meer aangepaste relatie tussen Nederland en Oranje. Het was een ander Oranje dat na achttien jaar terugkeerde in 1813, maar het was ook een ander Nederland, dat Oranje terug vroeg. Hoe schamper Colenbrander zich ook kon uitlaten over pretenties van patriotten en Bataven, hij was niettemin overtuigd van de grote betekenis van 1795 en volgende jaren, maar de diepgaande constitutionele en bestuurlijke veranderingen uit de Bataafse en Franse tijd kregen pas hun definitieve betekenis in het licht van 1813. Hij eindigde zijn *Inlijving en Opstand* (uit 1913) met een motto, dat zijn visie op het tijdvak kernachtig samenvatte: '1813 heeft 1795 niet te niet

gedaan, het heeft - eindelijk - de Revolutie genationaliseerd'[5]. Dat nationaliseren van de revolutie was voor het nationale gevoel en geschiedbeeld uiteindelijk belangrijker dan de revolutie zelf. In dat nationaliseringsproces paste ook de terugkeer van de Oranjes.
Als er al een verschil in stijl van geschiedschrijving en interpretatie te constateren valt met honderd jaar geleden, dan zoeke men het hier. Nu de geschiedschrijving minder nationalistisch is geworden kan de betekenis van de Bataafs-Franse tijd belicht worden zonder per se direct 1813 er bij te betrekken. De periode dient op zichzelf historisch gewaardeerd te worden. De huidige benadering van het tijdvak is nuchter en afstandelijk. Dat geldt ook - een enkele uitzondering daargelaten - voor de episode waarin de slag bij Castricum valt. Er verscheen dit jaar (1999) een korte beschouwing in *Intermediair* getiteld 'De geest van Castricum'[6]. De auteur spreekt daarin de veronderstelling uit dat bij een Engelse overwinning de jonge eenheidsstaat niet zou zijn beklijfd. Zo iets laat zich moeilijk bewijzen. De auteur stelt tevens dat Oranje aan de 'verkeerde' kant stond. Een dergelijk goed en kwaad perspectief, dat het historisch inzicht niet veel verder helpt, ontbreekt in de huidige literatuur, ook die 'herdenkingsliteratuur', die de bewuste episode onder de aandacht van een groter publiek wenst te brengen. Ik verwijs in dit verband slechts naar twee recente publicaties; de prachtig uitgevoerde en zeer verdienstelijk bundel *De lange herfst van 1799. De Russisch-Engelse invasie in polder en duin* uit 1998 en het eveneens uit dat jaar daterende themanummer van de *Bergense Kroniek,* getiteld 'Bergen in de Bataafs-Franse tijd 1795-1813'. Behalve militaire zaken krijgen vooral ook sociale aspecten (de gevolgen van de invasie voor de bevolking op korte en lange termijn) de aandacht, meer dan de politieke zo lijkt het. Van de artikelen van de onderhavige bundel kan in zekere zin hetzelfde gezegd worden. Zij bevat de voordrachten van een symposium gehouden op vrijdag 3 september 1999 in het Koninklijk Instituut voor de Marine te Den Helder. In de openingsbijdrage schetst Van Sas de betekenis van 1799 in een brede Europese context. De invasie moet in de eerste plaats gezien worden als een onderdeel van de Britse oorlogsstrategie tijdens de tweede coalitie-oorlog bedoeld om de Franse druk op de fronten elders in Europa (Zwitserland en Italië) te doen verminderen. Groot-Brittannië voelde zich bovendien bedreigd door de Franse aanwezigheid in de Bataafse Republiek. Twee jaar eerder in 1797 had een invasie van Engeland vanuit o.a. de Republiek nog een reële mogelijkheid geleken. Waar de Britse invasiemacht in 1799 op gehoopt had - een massale bijval van de Noordhollandse bevolking - bleef uit. Het gros van de mensen was niet genegen duidelijk partij te kiezen, onzeker als men was over de afloop van de onderneming. Menig auteur (ook Van Sas) stelt dat 1799 een keerpunt betekende in de relatie van de Bataafse Republiek met Frankrijk. De invasie had de militaire kwetsbaarheid van het gebied manifest gemaakt tot schrik van de Fransen. De bemoeienis met de gang van zaken in de Bataafse Republiek werd directer (zeker in militaire zaken), met de relatieve autonomie van de Bataven was het gedaan. De bevrijder van 1795 werd meer en meer een bezetter. Niet slechts het gebeuren van de invasie was hier debet aan. De staatsgreep van Napoleon in november 1799 deed vanzelfsprekend ook zijn invloed gelden op de onderlinge relatie.
Een steeds terugkerende vraag is die naar de financieel-economische gevolgen van de invasie en de daarop volgende militaire operaties voor het Noorderkwartier op langere termijn. Er lijkt zich de laatste jaren een communis opinio af te tekenen wat dit betreft. Ook Vogel stelt zich in zijn bijdrage deze vraag en onderzoekt hiertoe de situatie

na 1799 in drie dorpen : Akersloot, Zuid-Scharwoude en Bergen. Hij komt tot de conclusie dat de getroffen gebieden (ook het zwaar getroffen Bergen) zich economisch weer vrij snel herstelden. Een dergelijke conclusie lijkt op het eerste gezicht dikwijls strijdig met de eigentijdse directe berichtgeving over de aangerichte schade en valt ook moeilijk te rijmen met de belevingswereld van de tijdgenoot/participant van het gebeuren in 1799. In het historisch verhaal, dat erop uit is de betekenis van 1799 op langere termijn te schetsen, komt de ervaring van de tijdgenoot onvoldoende tot zijn recht. Het perspectief van de latere historicus is nu eenmaal niet dat van de tijdgenoot. Dat de grootschalige invasie en de daaropvolgende militaire operaties een geweldige indruk op de tijdgenoot maakten, staat buiten kijf. Voor velen moet de invasie een nachtmerrie zijn geweest, waaraan maar geen eind scheen te komen. Daarvan getuigen niet alleen bewaard gebleven ego-documenten of eigentijdse kronieken en verslagen.Ook de toenmalige historische prentkunst maakt dit duidelijk. Grijzenhout behandelt de 'oorlogskunst' van 1799 en met name de tekeningen en schetsen van militaire taferelen, die na afloop van de gebeurtenissen zijn gemaakt door de Rotterdammer Dirk Langendijk en diens zoon Jan Anthonie in opdracht van de uitgever Francois Bohn. Ook het feit dat al vrij snel na de capitulatie-overeenkomst van 18 oktober van hogerhand een besluit genomen werd tot oprichting van een herdenkingsmonument als een eerbetoon aan de gesneuvelden wijst op de diepe indruk die deze gebeurtenissen hadden nagelaten. De behaalde overwinning verdiende in de ogen van de Agent van Nationale Opvoeding J.H. van der Palm een nationale feestdag en 19 december werd ertoe aangewezen. Het beklijfde allemaal niet en de oprichting van het monument ging om tal van redenen niet door. Dat deze gebeurtenis tenslotte niet blijvend in het nationale collectieve geheugen is opgenomen, daarover is reeds gesproken. We komen er aan het slot nog op terug.

De betrekkelijk vlot verlopen landing en de aanvankelijk snelle opmars van de Brits-Russische troepen hadden zoals gezegd, de kwetsbaarheid van het Noorderkwartier overduidelijk laten zien. Ook na 1800 bleef men beducht voor een mogelijk nieuwe invasie. Om een herhaling te voorkomen werkte men al snel aan een verbetering van het verdedigingsstelsel van Noord-Holland. De bijdrage van Van Hoof licht ons hier over in. Nieuwe verdedigingswerken werden uitgevoerd onder leiding van Cornelis Krayenhoff (een oud-studiegenoot van H.W. Daendels), die reeds ten tijde van de invasie in 1799 als chef van de brigade ingenieurs een rol gespeeld had bij de verdediging van Amsterdam. Het optreden van de Bataafse vloot in 1799 stak schril af bij dat van de gecombineerde Bataafs-Franse landmacht. Ze gaf zich op 30 augustus zonder slag of stoot over aan de Engelsen. Enthoven licht de lezer in zijn bijdage uitvoerig in hoe uiterst moeizaam de marine het hoofd boven water trachtte te houden in het eerste decennium van de Bataafse Republiek. Het ontbrak in de eerste jaren zeker niet aan de nodige initiatieven en er werd uit de begroting ook relatief veel geld besteed aan de opbouw van de vloot, maar al de gedane inspanningen en financiële offers werden weer teniet gedaan door twee rampen: de nederlaag bij Kamperduin tegen de Britten op 11 oktober 1797 en het overlopen van de vloot naar de vijand bij de Vlieter in 1799 enige dagen na de invasie. Meer dan zestig schepen waren zo verloren gegaan. Het ontbrak de vloot voortaan aan offensieve kracht en men beperkte zich nadien noodgedwongen tot de verdediging van de zeegaten en kusten.

De strijdkrachten ter land toonden zich tijdens de invasie daarentegen ongevoelig voor de propaganda van de kant van Oranje.

De Veldtogt der Engelschen en Russen in Noord-Holland.

Vervolg en slot.

De nederlaag bij *Bergen* had de stille hoop der *Oranje-gezinden* met schrik en vrees verwisseld en aan de Engelschen geen ander voordeel gelaten, na een veldtogt van eene maand tijds, dan de versterkte positie aan de *Zijpe*, en de steden *Medenblik* en *Enkhuizen* door hunnen linkervleugel bezet. Intusschen verstreek het gunstig jaarsaizoen, en men moest of het geheele plan opgeven, of ten spoedigste eene tweede beslissende poging wagen; de schande aan het eerste verbonden, deed tot het laatste besluiten, schoon de kans met elken dag twijfelachtiger stond, alzoo de Gallo-Bataven gedurig nieuwe versterkingen aan zich trokken. Terwijl de ligte oorlogsvaartuigen der Britten den 29. September *de Lemmer* vermeesterden, en de kusten der *Zuiderzee* in gestadige onrust hielden, maakte dan ook het leger zich ten strijde vaardig; maar de flaauwhartigheid van den opperbevelhebber York, wien het aan alle krijgstalenten mangelde, deed op nieuw een kostbaren tijd te loor gaan, eer het den 2. October bij *Egmond aan Zee* tot een treffen kwam. Het was de moedige Abercrombie, die op dezen dag de overwinning aan zijne landgenooten verzekerde. Met schitterend gevolg volbragt hij dezelfden manoeuvre, die den Russen door

Titelblad van het hoofdstuk 'De veldtogt der Engelschen en Russen in Noord-Holland' in *Hollands Penning-magazijn voor de jeugd* 9 (1842), collectie Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.

In tegenstelling tot de vloot vertoonde zich hier geen enkel teken van Oranje-gezindheid. Men vocht kennelijk uit overtuiging, al valt zoiets moeilijk te bewijzen. De directe aanwezigheid van Franse troepen zal tenslotte weifelaars in het gareel hebben gehouden. Van der Hoeven behandelt enige aspecten van de feitelijke strijd en het is misschien goed hier in de inleiding het verloop van de strijd in hoofdlijnen aan te geven zonder op allerlei details van deze militaire operatie in te gaan. Militair gesproken kent deze operatie vijf belangrijke momenten of fasen. Allereerst is daar de landing van de Britten op 27 augustus. Zij verliep voorspoedig en Den Helder moest door de Bataven worden opgegeven. De Bataafse vloot viel zonder slag of stoot in handen van de invasiemacht en op 1 september bezetten de Britten de Zijpe. De tweede belangrijke fase betreft de eerste grote tegenaanval van de Bataafse-Franse strijdkrachten op 10 september en staat bekend als de slag om de Zijpe. Het invasieleger wist evenwel deze aanval af te slaan en de Frans-Bataafse legermacht werden zware verliezen toegebracht. Pas na dit gebeuren arriveerden de Russen en kwam het invasieleger op een sterkte van 35.000 man onder het opperbevel van F.A. hertog van York en Albany. Dan volgt een derde fase. York zette een aanval in op 19 september op vier fronten. Het bekendste treffen van die dag staat bekend als de slag bij Bergen. De Russen veroverden Bergen en sloegen aan het plunderen. Zij werden met veel moeite weer verdreven, waarbij hun opperbevelhebber I.I. Hermann gevangen werd genomen. Aan beide zijden vielen vele slachtoffers. In de nu volgende vierde fase herhaalt zich eenzelfde strategie. Begin oktober zette York opnieuw een aanval in op vier fronten. Ook deze slag van 2 oktober (de zogeheten slag bij Alkmaar) bleef onbeslist. Opnieuw waren er veel slachtoffers te betreuren, meer dan tweeduizend aan beide zijden. In de laatste fase beraamde York opnieuw (voor de derde maal) een aanval in de hoop een doorbraak te kunnen forceren. Zijn hoofdkwartier had hij inmiddels te Alkmaar gevestigd, waar de erfprins feestelijk werd binnengehaald. Het Frans-Bataafse leger onder leiding van G.A.M. Brune had zich teruggetrokken en zijn hoofdkwartier in Beverwijk gevestigd. Ter voorbereiding voor een beslissend treffen werden door het invasieleger op 6 oktober enige voorposten aangevallen : Limmen, Akersloot en Bakkum. Sedmoratzki nam Bakkum verrassend snel en stootte onmiddellijk door naar Castricum, dat ook veroverd werd. De Fransen wisten het korte tijd later terug te veroveren, maar weken opnieuw bij een Russische tegenaanval. Opnieuw moesten de Fransen onder leiding van Brune Castricum heroveren, hetgeen lukte. De Britten onder leiding van R. Abercromby, die de Russen te hulp wilden komen, werden door de huzaren van kolonel F.M.A.B. de Quiata op de vlucht gejaagd.

Dit niet geplande uit de hand gelopen militaire treffen van 6 oktober (bekend als de slag bij Castricum) leverde opnieuw geen overwinnaar op, wel een duidelijke verliezer: het Brits-Russische leger verloor tweemaal zoveel manschappen. Voor York en de zijnen was de conclusie die uit dit treffen getrokken kon worden duidelijk. Het zwaar gehavende invasieleger zou nooit meer een doorbraak kunnen forceren. York trok zich terug op de Zijpe en rond 14 oktober begonnen de onderhandelingen over een wapenstilstand, die op 18 oktober werden afgesloten met de ondertekening van het zogeheten verdrag of conventie van Alkmaar. Tot op de dag van vandaag wekt dit verdrag irritatie op in de vaderlandse geschiedschrijving. De bepalingen waren zonder meer kwetsend voor het nationale zelfgevoel. De zich terugtrekkende en verliezende partij wist immers aan het slot nog de nodige winst te boeken. Men verkreeg veel meer dan louter een vrije aftocht: een oorlogsschuld hoefde niet be-

taald te worden en de Bataafse vloot werd niet teruggegeven. De slag bij Castricum was een Bataafse overwinning met een heel vervelende nasmaak. Vroegere (militaire) vernederingen werden er niet door goed gemaakt of gecompenseerd. Integendeel. Vele Bataven moeten zich gepasseerd hebben gevoeld bij de opstelling van de bepalingen van de conventie van Alkmaar. Het waren tenslotte alleen de buitenlanders - de Fransen en de Britten - die ook hier de beslissingen namen. Het is dan ook nauwelijks bevreemdend dat de slag bij Castricum geen vaste plaats heeft weten te verwerven in het collectieve nationale geheugen. Niet het latere orangisme is hier uitsluitend de oorzaak van geweest, evenzeer heeft het Franse doen en laten in 1799 en daarna hierin een rol gespeeld. De bevrijder manifesteerde zich inderdaad meer en meer als een bezetter. Verging het de andere (vaderlandse) partij, de erfprins en de zijnen, veel beter bij dit militaire treffen? Nauwelijks. Ook hij had tijdens deze operatie eenzelfde type vernedering moeten ondergaan. Gedurende de hele campagne was hij buiten alle belangrijke besluitvorming gehouden. De terugtocht na de slag bij Castricum verraste hem volkomen. Toen drong het pas goed tot hem door dat de hele invasie voor alles een buitenlandse aangelegenheid was, die zich 'bij toeval' op vaderlandse bodem afspeelde. De restauratie van de Oranjes was slechts een zeer ondergeschikte doelstelling geweest. Teleurgesteld en verbitterd scheepte hij zich in op 21 oktober. Hij wilde de hele episode zo snel mogelijk vergeten.

NOTEN

1. Zie Henk van Nierop, *Het Verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam, 1999).
2. Vgl. W.W. Mijnhardt (red.), *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht, 1983) 26-29, 206-227.
3. Zie onder meer E.H. Kossmann, '1787. De ineenstorting van de Patriottenbeweging en het probleem van Nederlands verval', in: Idem, *Vergankelijkheid en continuïteit* (Amsterdam, 1995) 114-137.
4. J. Vogel, 'Een generaal wordt pacifist. G.J.W. Koolemans Beijnen (1848-1928), *Parade. Tijdschrift voor militaire bedrijfskunde* 17 (1996) 98-110.
5. H.T. Colenbrander, *Inlijving en Opstand* (Amsterdam, 1913) 320.
6. Paul Bordewijk, 'De geest van Castricum', *Intermediair* 35 (11 februari 1999) nr. 6, 21.

Prof.dr. N.C.F. van Sas
Universiteit van Amsterdam

DE BETEKENIS VAN 1799

Op 27 augustus 1799 zette een Britse vloot die al enige dagen voor de kust kruiste een invasieleger van meer dan 10.000 man op het strand van Callantsoog. De weken erna werd deze legermacht verder versterkt, met name door een groot contingent Russische troepen. Aanvankelijk leek de invasie succes te hebben: de Bataafse vloot gaf zich zonder slag of stoot aan de Britten over en ook het Bataafse leger kon eerst niet standhouden, waarbij H.W. Daendels, het militaire boegbeeld van de Bataven, zich zo grillig gedroeg dat hij van verraad verdacht werd. Deze eerste successen waren vooral te danken aan het verrassingseffect van de landing: die had immers evengoed in Groningen of in Zeeland kunnen plaatsvinden. De Britten zelf bepaalden pas op het laatste moment de definitieve locatie. Achteraf werd het Brits-Russische leger toch nog vrij gemakkelijk verslagen door de Frans-Bataafse troepen. In twee slagen, bij Bergen op 19 september en bij Castricum op 6 oktober, was het pleit beslecht. De fase waarin het er om spande, duurde niet meer dan enkele weken. Nog voor het jaar om was, kon de Bataafse Republiek weer overgaan tot de orde, en vooral tot de zorgen, van de dag.
Het lijkt al met al een rimpeling in de geschiedenis, die Brits-Russische *D-day* op de stranden van Noord-Holland, die bedoeld was om de Franse revolutionaire expansie terug te rollen, maar die al snel vastliep in het water en de modder van het Noorderkwartier. Toch is het zeker niet onzinnig om deze affaire vanuit een wat breder perspectief te bezien. Wat er in 1799 in Noord-Holland plaatsvond, had namelijk alles te maken met de geschiedenis in het groot, met de politiek van de Europese kabinetten en het expansionisme van de Franse *Grande Nation,* dat onder het Directoire met zoveel ambitie was ingezet.

De invasie is daarnaast uiteraard verbonden met de binnenlandse verhoudingen in de Bataafse Republiek zelf, en met de pogingen van het in 1795 inderhaast geëmigreerde Huis van Oranje een *come-back* te maken, hopend op de steun van de thuisgebleven aanhang. In het kielzog van de invasiemacht verscheen de erfprins van Oranje, de latere koning Willem I, dan ook in Noord-Holland met de bedoeling kracht en luister bij te zetten aan de verwachte volksopstand tegen het Bataafse bewind en zijn Franse beschermers. Maar behalve deze politieke dimensie was er ook de impact van de oorlog ter plekke, op de stranden, de duinen, de dijken, en tussen de ontelbare sloten en vaarten van het Noorderkwartier, dat nu voor het eerst sinds de Opstand werd geconfronteerd met grootschalig militair geweld. Want laten we de omvang van de militaire operatie vooral niet bagatelliseren: al met al zijn er aan weerskanten misschien wel 80.000 man actief geweest. Het meest indringend werd de campagne ongetwijfeld beleefd vanuit het kikvorsperspectief van de militairen die het vuile werk moesten opknappen en na afloop hun wonden konden likken en hun doden begraven, en dat van de boeren en burgers die alles over zich heenkregen en na afloop mochten puinruimen.
In een poging 'de betekenis van 1799' aan te geven wil ik al die contexten enige aandacht geven: vooral de grote politiek en de binnenlandse verhoudingen en kort, maar dat zeker niet omdat het minder belangrijk zou zou zijn, het krijgsgeweld ter plekke.

Politieke context

Internationaal-politiek bevond de wereld zich in 1798-99 in een adempauze tussen twee coalitieoorlogen. De eerste coalitieoorlog was in 1797 ten einde gekomen met de moeizame vrede van Campo Formio tussen Frankrijk en Oostenrijk, die eigenlijk niet meer dan een wapenstilstand was. Groot-Brittannië bleef met Frankrijk in oorlog en intussen begon ook de andere Europese vleugelmacht, Rusland, zich steeds meer voor het West-Europese oorlogstheater te interesseren, zoals bleek uit de alliantie die tsaar Paul I eind 1798 met Groot-Brittannië sloot. De krijgskans tussen revolutie en coalitie wisselde nogal in de periode 1798-1799. Begin 1798 had Frankrijk een sterke positie, maar die zakte het jaar daarop weer verrassend ineen.

De geallieerden - eigenlijk in deze fase van het conflict een veel te weidse naam voor een anti-Franse kongsi van landen die allereerst met hun eigen belangen bezig waren - wisten na jaren van Franse successen in 1799 eindelijk weer wat terrein terug te winnen. In Italië bijvoorbeeld, waar de flitsende revolutiegeneraal Bonaparte - inmiddels doorgereisd naar Egypte - kortgeleden nog furore had gemaakt, en in Zwitserland waar - net als in Nederland, maar met een veel duidelijker Franse inbreng - de revolutie in 1798 een hoogtepunt had bereikt. Daar boekte de Russische houwdegen Suvorov nu succes aan het hoofd van een Oostenrijks-Russische legermacht.

Het leek de Britten daarom het juiste moment om - zij het wat overhaast - ook in hun eigen omgeving te beginnen met de *roll-back* van de Franse macht: in de Lage Landen, het gebied waar Engeland zich het meest direct door Frankrijk bedreigd voelde. De Zuidelijke Nederlanden waren in 1797 door Oostenrijk aan Frankrijk afgestaan, al demonstreerden de Belgen met hun Boerenkrijg van 1798 dat ook hier de strijd nog niet gestreden was. De oude Republiek was sinds de Bataafse Omwenteling van begin 1795 nauw met Frankrijk verbonden. Zij gold in Franse ogen als de voornaamste van de zogenaamde 'zusterrepublieken', die in de binnenlandse politiek nog steeds grotendeels haar eigen gang kon gaan, en als een belangrijk instrument in de strijd tegen Engeland. *C'est en Hollande que nous détruirons Carthage,* verkondigde Anacharsis Cloots in de Conventie. Omgekeerd redeneerde Groot-Brittannië ongeveer hetzelfde: de sleutel voor de overwinning op Frankrijk lag in de Lage Landen. Voor de Britten was het vrijmaken van de Noordzeekust het belangrijkste oorlogssdoel, en dat zou zo blijven tot de definitieve nederlaag van Napoleon bij Waterloo in 1815. Zorg voor de kusten van de Lage Landen en voorkomen dat die in handen zouden komen van een sterke continentale mogendheid (die ze als springplank voor een invasie zou kunnen gebruiken), was het meest vaste punt van de notoir meer pragmatische dan principiële Britse buitenlandse politiek, in welke periode dan ook.

Binnen het Britse kabinet werd in 1798-1799 druk gedelibereerd over de meest wenselijke oorlogsstrategie. Bij de keuze voor een invasie in de Bataafse Republiek hadden de Londense politici (die het onderling overigens niet bij voorbaat eens waren) het primaat boven de generaals. *Foreign secretary* Lord W.W. Grenville wist de besluitvorming naar zijn hand te zetten. Redenerend vanuit het Britse eigenbelang ontwierp hij een meesterplan waarin ook de toekomstige status van de Lage Landen - Noord en Zuid - meespeelde. Steeds werd door de Britten rekening gehouden met de mogelijkheid dat die toekomst van Noord en Zuid wel eens gemeenschappelijk zou kunnen zijn, vanuit de wetenschap dat Oostenrijk, dat het al zo moeilijk had met het bij elkaar houden van zijn Midden-Europese boedel, allerminst stond te trappelen om deze ver weg gelegen gebieden terug te krijgen. Het waardeerde

die hoogstens als ruilobject en gebruikte zijn *nuisance value* als oud soeverein om inspraak in de toekomst van het gebied te houden, of een onwelgevallige nieuwe eigenaar (met name aartsrivaal Pruisen) buiten de deur te houden. Toch was de uiteindelijke bestemming van de Lage Landen nooit Engelands eerste zorg. Het directe veiligheidsbelang stond voorop en daarvoor waren de Britten dan ook bereid behalve hun vloot ook hun leger in te zetten, ondanks hun slechte ervaringen met eerdere acties op het vasteland, bij Toulon en op Quiberon.

In het schaakspel van de grote politiek was de Brits-Russische invasie van 1799 mede een gerichte tegenzet tegen het project dat al jaren op de achtergrond - en soms op de voorgrond - van de expansiepolitiek van het Franse Directoire meespeelde: het achteraf zo fantastisch ogende plan - maar in de toenmalige verhoudingen heel wat minder bizar - om Groot-Brittannië in de tang te nemen door het vanuit verschillende hoeken aan te vallen: uit Frankrijk zelf, uit de Bataafse Republiek en in de rug vanuit Ierland door de anti-Engelse *United Irishmen* te hulp te komen.

Maandenlang had daartoe in 1797 in Den Helder een grote Bataafse vloot van tachtig schepen, met een leger van 15.000 man aan boord, klaar gelegen om uit te varen, maar de weergoden beslisten anders. Terwijl de manschappen zich door de voorraden heennaten, bleef de wind uit de verkeerde hoek waaien. De Britten kregen daardoor de gelegenheid zich te hergroeperen en het hele plan liep tenslotte op een fiasco uit. Dat wil echter niet zeggen dat de Britten het niet serieus hadden genomen, chronisch bang als ze waren voor een invasie van hun eilanden, of het nu ging om Julius Caesar, Willem de Veroveraar of Philips II met zijn Armada uit 1588. In die zin was de expeditie van 1799 dus een *preventive strike* voor een als zeer reëel gevoelde bedreiging, en het spiegelbeeld van de niet-uitgevoerde Bataafs-Franse actie van twee jaar tevoren.

Een interessante vraag in het proces van coalitievorming was wat Pruisen, dat zichzelf al sinds de vrede van Basel in 1795 buiten gevecht had gesteld, zou gaan doen. Natuurlijk was wat er met de Nederlanden zou gebeuren ook voor Pruisen van belang, maar Pruisen speelde, zich bewust van zijn eigen onmacht en kwetsbare positie, een onduidelijk spel en nam een afwachtende houding aan. Juist die terughoudendheid maakte echter dat Groot-Brittannië extra zijn best deed Pruisen bij de oorlogsinspanning te betrekken, waar het anderzijds tegenover Oostenrijk, op het continent Frankrijks voornaamste tegenstander, juist een vrij onverschillige houding aannam. Door de Bataafse Republiek, tegelijk met de Brits-Russische inval uit zee, aan de landzijde aan te vallen, zou Pruisen uiteraard het gevaar van deze actie voor de Fransen aanzienlijk vergroten en het dwingen tot een strijd op diverse fronten. Pruisen liet zich echter door Groot-Brittannië niet uit zijn tent lokken. Het geloofde niet in een herhaling van 1787 toen een door Engeland gefinancierde Pruisische interventie stadhouder Willem V in zijn waardigheden had hersteld en een (voorlopig) einde had gemaakt aan de patriottenbeweging. Dat dit geen onjuiste taxatie was van de eigen beperkte mogelijkheden, bleek enkele jaren later toen Pruisen een *Alleingang* tegen Frankrijk moest bekopen met de dramatische nederlagen bij Jena en Auerstädt, die het voor jaren buiten gevecht zouden stellen.

Het mislukken van de Brits-Russische invasie in Noord-Holland in het najaar van 1799 bewees dat de Franse expansiepolitiek alleen maar een tijdelijke inzinking had doorgemaakt, vooral veroorzaakt door eigen militaire fouten en door de revolutionaire *journées* die in Parijs steeds weer voor verwarring zorgden. Het was echter de laatste *journée* die telde: Napoleons coup van 18 *Brumaire* (9 november 1799) die een beslis-

Stadhouder Willem V, olieverf op doek door Benjamin Bolomey (1739-1819), collectie Westfries Museum, Hoorn.

sende wending betekende in de Franse en de Europese geschiedenis. Ook voor de relatie met de Bataafse zusterrepubliek zou 18 *Brumaire* verstrekkende gevolgen hebben: het markeerde de omslag in de Franse houding van bevrijder naar bezetter. 1799 is dus een waterscheiding, waarbij in de niet al te welwillende opstelling van Napoleon zeker meespeelde dat de Fransen het gevoel hadden de Brits-Russische aanval eigenhandig te hebben afgeslagen, terwijl de Bataven zich juist te schande hadden gemaakt door hun vloot in de handen van de Britten te spelen en militair te blunderen.

Binnenlandse verhoudingen

In Bataafse kringen was het gedrag van Daendels het gesprek van de dag. Zijn drieste en excentrieke optreden als bevelhebber was bepaald niet gespeend van persoonlijke moed (en bewees daarmee in feite dat zijn politieke betrouwbaarheid niet ter discussie stond), maar riep toch zoveel vragen op dat al snel gesproken werd van 'verraad'. Dit zei eigenlijk meer over het onstabiele politieke klimaat in de Bataafse Republiek dan over Daendels zelf. 1799 was het jaar na de twee staatsgrepen van 22 januari en 12 juni 1798. Het vuur daarvan smeulde nog na en de politieke verhoudingen waren nog allerminst tot rust gekomen. De op 12 juni 1798 aan de kant gezette 'Jacobijnen' of 'terroristen', hoopten nog op een terugkeer, wellicht mogelijk gemaakt door nieuwe verschuivingen in Frankrijk zelf. Bij de beide staatsgrepen van 1798 had Daendels een centrale rol gespeeld en het was dus niet zo verbazend dat hij nog steeds met argusogen werd bekeken. Kenmerkend voor zijn optreden in 1798 was echter geweest dat hij zich juist niet blijvend met de politiek was gaan bemoeien, anders dan Napoleon enkele maanden later zou doen.

Het onmiddellijke effect van de Brits-Russische inval was dat Bataven van alle richtingen de gelederen sloten om deze bedreiging van hun revolutie af te wenden. Aan zelfvertrouwen ontbrak het hun in die eerste dagen - voordat de vloot zich had overgegeven en

Daendels Den Helder had prijsgegeven - bepaald niet. R.J. Schimmelpenninck, de ambassadeur in Frankrijk die net met vakantie in Nederland was, bespeurde in Den Haag zelfs een euforische stemming. Daags na de inval sprak voorzitter A.J. Verbeek in de Eerste Kamer zijn vertrouwen uit dat alles goed zou aflopen, dat 'de goede zaak, de zaak des Vaderlands, de zaak der menschelykheid' zou zegepralen en dat de vrijheid 'al was het dan ook na eenige worstelingen' op de Bataafse grond gevestigd zou blijven. Achteraf bleek dit, na enkele inderdaad spannende weken, een zeer juiste taxatie.

De grote vraag was uiteraard hoe het orangistische deel der natie zich zou gaan gedragen. Over de omvang en de draagwijdte van dat Oranjegevoel liepen de schattingen weliswaar uiteen - er waren lieden die beweerden dat liefst 90% van de bevolking Oranjegezind was, anderen hielden het op de helft - maar dat het om een groot gedeelte van de bevolking ging, daarover was iedereen het wel eens. In hoeverre dit sluimerende orangisme echter ook een tijdbom onder de Bataafse revolutie was, bleef nog de vraag. En juist op die vraag zou de invasie van 1799 een duidelijk antwoord geven.

Al in de eerste dagen van de Bataafse Omwenteling hadden gematigde revolutionairen zoals Schimmelpenninck in Amsterdam en J.H. van der Palm in Middelburg hun mede-Bataven gewaarschuwd om niet in de fout van de orangisten uit 1787 te vervallen en zich te verliezen in revanchistische acties. Ze moesten de orangisten juist tegemoet treden met de grootmoedigheid van de overwinnaar. Deze welwillende houding zorgde ervoor dat er door de Bataafse Omwenteling geen grote wonden werden geslagen en dat die inderdaad een 'fluwelen' revolutie kon worden. Ook toen de tegenstellingen tussen revolutionaire en moderate Bataven zich later toespitsten, werden de orangisten, zolang ze zichzelf koest hielden, verder met rust gelaten.

De invasie van 1799 schiep echter een nieuwe situatie. De orangisten stonden nu voor de keuze of ze zich, daartoe opgeroepen door de erfprins, achter Oranje wilden scharen. En het is een onomstotelijk feit dat, toen er met de voeten gestemd moest worden, al die orangisten niet vooruit te branden waren. Schimmelpenninck stelde het tevreden vast en verbond er de conclusie aan dat er een duidelijk onderscheid gemaakt moest worden tussen het Oranjehuis met zijn dynastieke belangen en de orangisten in Nederland. De laatsten zag hij in de eerste plaats als mede-Nederlanders. 1799 werd daardoor een belangrijk moment in het proces van 'nationalisering' van de revolutie dat, wat Schimmelpennick zelf betreft, overigens al in 1795 had moeten beginnen.

Het was nu zonneklaar dat er meer voor nodig was dan een Brits-Russische invasie, met de Prins van Oranje op het achterbalkon, om de Bataafse bevolking in beweging te krijgen. Met name de Britse politici hadden zich ernstig misrekend door te denken dat de Nederlanders bij het zien van hun troepen, voorzien van de Oranjevlag, massaal in opstand zou komen. De Britten zelf waren allesbehalve populair (en maakten zich met de inval ook niet populairder) en de erfprins speelde, afgezien van het uitvaardigen van enkele proclamaties, geen rol van betekenis in de gebeurtenissen van 1799. Toen de aanhangers van Oranje dan ook massaal het Nederlandse hemd bleken te prefereren boven de Oranje rok, maakte dit, zoals gezegd, de weg vrij voor de 'nationalisering' van de revolutie, de vereniging van alle partijen op nationale grondslag, met uitsluiting van het Oranjehuis - dat nu voor jaren de wildernis inging - maar niet van de orangisten.

In de marge van de gebeurtenissen in het westen vond er in het oosten des lands nog een merkwaardig incident plaats.

Pogingen een Oranjebeweging te ontketenen, zorgden in de Achterhoek voor een

Een Engelse gardist en een Russische grenadier, gravure door Jan Anthonie Langendijk (1780-1818), collectie Legermuseum, Delft.

'gele' donderdag (geel was de kleur van de Oranjepartij). De excentrieke freule Judith van Dorth tot Holthuijzen provoceerde de patriotten toen zozeer dat ze haar gedrag moest bekopen met een politiek proces en executie door het vuurpeloton. Dit pakte de zaak zo knullig aan dat zij, reeds liggend in de kist, nog bleek te leven en door een genadeschot uit haar lijden moest worden verlost. Althans zo wil de legende het. Haar dood was echter weinig meer dan een macaber incident, opvallend juist omdat het zo uitzonderlijk was.

Krijgsgeweld

Als we de balans van 1799 opmaken dan mag het eigenlijke militaire geweld natuurlijk niet vergeten worden. Er waren in die paar weken zo'n zestig tot 80.000 soldaten actief in het Noorderkwartier waarvan er enkele duizenden, aan beide zijden, het leven lieten. Zij waren de echte slachtoffers van 1799. De burgerbevolking leed weliswaar heel wat materiële schade, en ook de infrastructuur van het Noorderkwartier had heel wat te lijden door vergravingen, inundaties en vernielingen, nog afgezien van de omgehakte en ritueel verbrande vrijheidsbomen, maar burgerslachtoffers waren er toch niet meer dan een handjevol. In die zin was het nog een traditioneel militair conflict en geen 'totale' oorlog.
De genoemde getallen laten al zien dat de invasie allesbehalve een bagatel was, zij het dat de slag misschien al verloren was voordat zij geleverd werd. De hele actie was immers gebaseerd op de onjuiste premisse dat de Britten en Russen als bevrijders zouden worden ingehaald. Het bleek echter al snel dat ze een veroveringsoorlog moesten voeren en dat op zeer ongunstig terrein, waarbij militaire tactiek soms eerder een kwestie leek van water-management. Toen hij de slag bij Bergen had verloren, schreef de toch al weinig optimistisch geaarde Schotse legercommandant R. Abercromby naar huis dat slag leveren altijd een risico was, maar zeker als dat in Holland moest gebeuren.
Politiek gezien trokken de Britse beleidmakers de les dat Oranje en Nederland niet over één kam geschoren mochten worden. De Russen hadden na het echec in de modder van Noord-Holland alweer genoeg van samenwerking met de Britten en veranderden drastisch van koers. Paul I, die aanvankelijk alles anders wilde doen dan zijn moeder Catharina de Grote, keerde nu terug naar haar sluwe tactiek van twintig jaar eerder: het oprichten van een Verbond van Gewapende Neutraliteit dat net als het eerste juist gericht was tegen Groot-Brittannië. Overigens zou hijzelf de oprichting niet lang overleven: hij werd in maart 1801 het slachtoffer van een moordcomplot aan het hof.
Napoleon trok weer een andere les uit de gebeurtenissen. Zijn machtsgreep in november 1799 schiep duidelijkheid op het Franse politieke toneel en ook in de Bataafs-Franse relatie. Hoewel de Bataafse militairen zich goed hadden geweerd in de Hollandse modder, trokken de Fransen de eer van de overwinning naar zichzelf en werd de Bataafse Republiek van gelijkwaardige - althans op papier - zusterrepubliek steeds meer een satelliet van Frankrijk. Ook dat droeg belangrijk bij aan de 'nationalisering' van de Bataafse revolutie.

Feestroes

Toen alles voorbij was, was het feest in de Bataafse Republiek, één van die georkestreerde uitbarstingen van officieel vreugdebetoon die achteraf nogal de lachlust hebben opgewekt. 19 december werd uitgeroepen tot nationale feestdag. De voorzitter van de Eerste Kamer sprak van een 'Feest der Verlossing', zijn collega van de Tweede Kamer

van 'een Feest aan de Vryheid des Vaderlands, aan Republikeinsche dapperheid en trouw - aan de overwinning en de erkentenis toegewyd'. Er klonken de nodige feestzangen, waarin het vaderland werd bezongen, zoals bij de officiële viering in de Haagse Kloosterkerk.

Hef aan, Bataaf! gij zijt gewroken,
Gij hebt der Britten trots verbroken,
Triumf! Triumf! zij zijn geveld!
Een woeste drom van 't barre Noorden,
Gehuurd door 't goud van Albion,
Rukte aan op onze vruchtbaarste oorden:
Gods Almagt sprak, - de Belg verwon.

Het laatste woord had, uiteraard zouden we bijna zeggen, Van der Palm, de Agent van Nationale Opvoeding die optrad als officiële feestredenaar. Met veel vertoon van retoriek betoogde hij hoe de revolutie op de rand van de afgrond had verkeerd en hoe het even had geleken - denk aan het verraad van de misleide en trouweloze vlotelingen - alsof alle inspanningen van de afgelopen jaren vergeefs waren geweest. Hij wees op de akelige verwoestingen en de nog rokende puinhopen, maar de moraal van zijn verhaal was toch een klemmende oproep tot eendracht. Eendracht allereerst onder de Bataven onderling, die zich de afgelopen jaren te veel aan onderlinge verdeeldheid hadden overgegeven: 'Broeders! Patriotten! Republikeinen! Wat schuwt en verdenkt gij elkander....' Maar hij breidde dit pleidooi uit tot een oproep tot ware vaderlandsliefde die alle Nederlanders omsloot en vrij moest zijn van vervolging en vergelding. Deugd, rechtvaardigheid en mensenliefde dienden voorop te staan en de beste burger zou ook de beste patriot zijn. Van der Palm dankte de God der Vrijheid dat hij het vaderland gered had en hoopte vurig dat hij nu ook een God des Vredes zou worden. Aldus zette 's lands eerste redenaar hoogstpersoonlijk een punt achter de revolutie. Wat Van der Palm betreft kon de negentiende eeuw beginnen.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

T.C.W. Blanning, *The origins of the French revolutionary wars* (Londen, 1966).
J.R. Bruijn, 'Oranje in Engeland en de invasie van 1799', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 79 (1966) 5-23.
W.G.C. Byvanck, *Bataafsch verleden (Dorus' droefheid)* (Zutphen, z.j.).
H.T. Colenbrander (ed.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, III, 1798-1801(2) (2 dln., Den Haag, 1907).
Dagverhaal der handelingen van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks, 1799.
Piers Mackesy, *Statesmen at war. The strategy of overthrow, 1798-1799* (Londen, 1974).
J.H. van der Palm, *Redevoering bij gelegenheid der viering van het Nationaal Feest op den 19 december 1799* (Den Haag, 1800).
Thea Roodhuyzen, *In woelig vaarwater. Marineofficieren in de jaren 1779-1802*. Bijdragen tot de Nederlandse Marinegeschiedenis 8 (Amsterdam, 1998).
N.C.F. van Sas, 'Caesar, Brutus, Cincinnatus. Daendels als redder van Nederland', in: *Herman Willem Daendels, 1762-1818* (Utrecht, 1991) 61-70.
N.C.F. van Sas, *Onze Natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen, 1985).
N.C.F. van Sas, 'Rutger Jan Schimmelpenninck. President van Nederland', in: H.M. Beliën, D. van der Horst, G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland, 1780-1830* (Amsterdam, 1996) 127-139.
Paul W. Schroeder, *The transformation of European politics, 1763-1848* (Oxford, 1994).
J.M. Sherwig, 'Lord Grenville's plan for a Concert of Europe, 1797-99', *The Journal of Modern History* 34 (1962) 284-293.
Jan Zuurbier, Henk Brandsma, Ben Wagenaar (red.), *De lange herfst van 1799. De Russisch-Engelse invasie in polder en duin* (Castricum, 1998).

Dr. F. Grijzenhout
Instituut Collectie Nederland, Amsterdam

DE INVAL VERBEELD[1]

In het Rijksprentenkabinet te Amsterdam bevindt zich de grote verzameling platen die betrekking heeft op de vaderlandse geschiedenis, oorspronkelijk bijeengebracht en in de jaren 1863-1883 gecatalogiseerd door Frederik Muller. Muller's catalogus vermeldt een veertigtal nummers met tekeningen en prenten die rechtstreeks betrekking hebben op de Brits-Russische inval.[2] In de later uitgebrachte supplementen leverde Muller nog enige aanvullingen op zijn eerdere opsomming. De meeste van de door Muller beschreven nummers zijn in het bezit van het Rijksprentenkabinet, maar soms vermeldt hij ook platen die thans te vinden zijn in de Atlas Van Stolk in Rotterdam[3] of in de Atlas van Mr. Simon van Gijn te Dordrecht. Al met al levert dat een rijke verscheidenheid op aan historische verbeeldingen van de inval.

Van al die afbeeldingen zijn er maar heel weinig door ooggetuigen opgetekend. Muller vermeldt één nummer, bestaande uit een fraaie en unieke verzameling van 38 in kleuren getekende platen en plattegronden.[4] Deze voorstellingen zijn niet getekend door een professioneel kunstenaar, maar door H. van der Poth, die als adjudant van luitenant-kolonel A. Oltmans deel uitmaakte van het 'Bataillon der Gewapende Bataafsche Burgermagt'. De serie kent een aantrekkelijk frontispice met een afbeelding van twee gewapende burgers in een decor van bloemen, vlinders en honden. Het merendeel

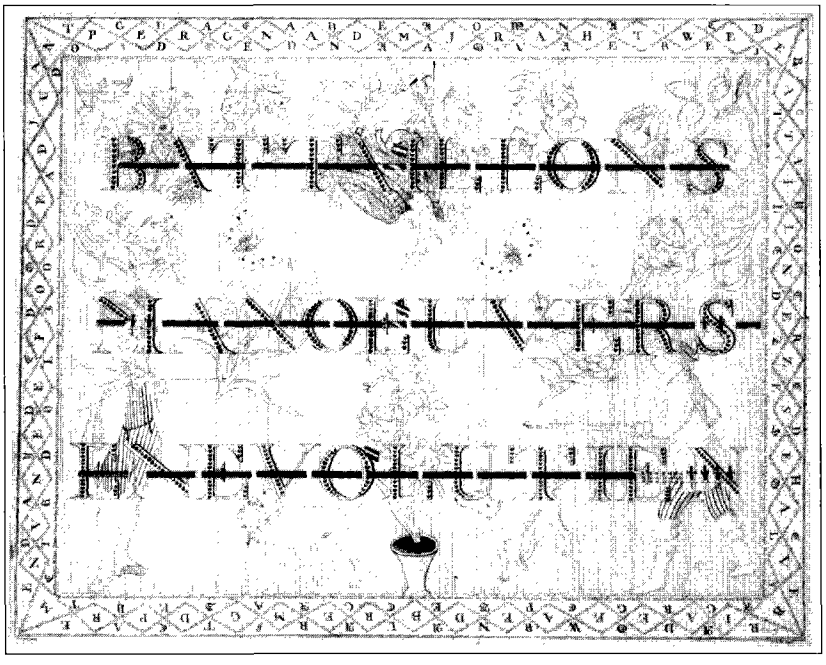

H. van der Poth, Batallions, Manoeuvres en Evolutien, frontispice, 1799, pen in zwart, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, FM 5535.

van de verzameling bestaat uit militaire kaarten, uit verscheidene militaire rapporten en uit een groot aantal 'boerenbedriegertjes' met aftekeningen van manoeuvres en evoluties van het bataljon. De consequentheid waarmee Van der Poth de plattegrondjes van de manoeuvres tegen een abstract decor van een aantal lijnen heeft geplaatst, geven deze tekeningen een onverwacht modern uiterlijk. Hoewel Muller suggereert dat Van der Poth deelnam aan de gevechtshandelingen, wordt dat mijns inziens niet door de tekeningen en de bijschriften gestaafd. Slechts één tekening in de serie heeft direct betrekking op de gebeurtenissen in Noord-Holland, namelijk een afbeelding van de opstelling van Van der Poth's bataljon bij de plechtige overbrenging van een drietal op de Britten en Russen veroverde vaandels naar Haarlem op 17 oktober 1799.

Van werkelijke oorlogsjournalistiek of van oorlogskunst, gebaseerd op eigen waarneming, was in de late achttiende eeuw nog in het geheel geen sprake. Een militair die deelnam aan de krijgshandelingen, had uiteraard geen tijd om te gaan zitten tekenen en de overheden dachten er niet aan om aan kunstenaars de opdracht te geven de gevechten op het slagveld zelf te vereeuwigen. Pas toen men zich in de tweede helft van de negentiende eeuw volledig bewust werd van de nieuwe technische mogelijkheden van de fotografie voor de massamedia, zouden de eerste oorlogsfoto's worden gemaakt.

Toch bestond ook in 1799 wel degelijk behoefte aan een zo waarheidsgetrouw mogelijke verbeelding van de gebeurtenissen. Dat blijkt uit het feit dat de Haarlemse uitgever François Bohn in november 1799 Dirk Langendijk en diens zoon Jan Anthonie als tekenaars naar Noord-Holland zond. Zij moesten zich ter plaatse op de hoogte te stellen van de geografie van de streek en van allerlei topografische details om materiaal te verzamelen voor de zes platen bij de door Bohn uit te geven *Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russische leger in Noord-Holland*, van de hand van L.C. Vonck, de belangrijkste gedrukte contemporaine bron die ons over de inval ter beschikking staat.

Langendijk was de voor de hand liggende kandidaat voor die opdracht.[5] Hij had zich al jong gespecialiseerd in het militaire genre. In zijn vroege werk liet hij zich in zijn fijnzinnige tekeningen veelvuldig inspireren door eerdere, zeventiende-eeuwse verbeeldingen van het oorlogsgeweld. Er zijn concrete overeenkomsten aangetoond tussen het werk van Langendijk, de batailles van de zeventiende-eeuwer Wouwerman en de landschappen van Claes Berchem. Langendijks uitbeeldingen uit 1782 van de roemruchte tocht van Michiel de Ruyter naar Chatham en van de slag bij Nieuwpoort (1784) vonden gretig aftrek. In de jaren 1780-1787 raakte Langendijk als kunstenaar, maar ook als politiek bewust burger, betrokken bij de patriottenbeweging in Rotterdam. Het semi-militaire aspect dat al spoedig een van de bepalende inhoudelijke en uiterlijke kenmerken werd van de patriottenbeweging, werd door Langendijk meerdere malen op overtuigende wijze getroffen. Als beeldend chroniqueur van de patriotse woelingen in Rotterdam en omgeving en als vormgever en vereeuwiger van het Rotterdamse patriotse wapengenootschap 'De Palmboom' kon Langendijk al zijn talenten ten toon spreiden. De inval van de Pruisen dwong Langendijk tijdelijk tot een meer neutrale onderwerpkeuze. De vlucht van de stadhouder en de intocht van de Fransen in de Republiek in 1795 boden nieuwe mogelijkheden voor Langendijk om zijn talenten als tekenaar van veldslagen en andere militaire manoeuvres ten toon te spreiden.

De inval van 1799 behoort tot de laatste werkelijk gebeurde militaire voorvallen die door Langendijk zijn verbeeld. De door hem getekende voorstellingen werden door Rei-

nier Vinkeles gegraveerd en opgenomen in het in 1801 verschenen werk van Vonck. De opvliegende en onaangepaste Langendijk raakte na 1800 aan lager wal. Zijn drankzucht of zijn bijziendheid (vermoedelijk een combinatie van beide) werd hem in 1805 fataal: hij verdronk op 15 december in de Leuvehaven in zijn woonplaats Rotterdam. Langendijk's zoon Jan Anthonie assisteerde zijn vader gedurende diens laatste levensjaren en ontwikkelde zich tot een bekwaam, zij het minder talentvol tekenaar van militaire scènes.

Op 15 november 1799 werd aan vader en zoon Langendijk een binnenlands paspoort verstrekt om Noord-Holland te betreden en tekeningen te maken op het krijgstoneel.[6] De grote schermutselingen in Noord-Holland konden zij toen al niet meer uit eigen aanschouwing vastleggen: de capitulatie van de Britse en Russische troepen was immers al lang (op 18 oktober) getekend. Vader en zoon Langendijk gebruikten hun verblijf in Noord-Holland voornamelijk om studie te maken van de plekken waar zich de belangrijkste episodes uit de invasie hadden voorgedaan: het Noord-Hollandse strand bij Callantsoog waar op 27 augustus 1799 de invasie had plaatsgevonden, de Ruïnekerk in Bergen, schilderachtig decor voor een eerste serieuze treffen op 19 september, de duinen bij Castricum waar op 6 oktober de belangrijkste slag werd geleverd en de haven van Den Helder, waarvandaan de vijandige troepen na de capitulatie op 29 november hadden mogen vertrekken. Of zij zich voor twee andere scènes die in het boek van Vonck terecht zouden komen, namelijk van gebeurtenissen bij Westervoort en Lemmer, eveneens ter plaatse op de hoogte zijn gaan stellen, is niet bekend. Trots meldde de uitgever in de inleiding op het werk van Bohn dat de lezer verzekerd kon zijn van de nauwkeurigheid van de afbeeldingen, aangezien de tekenaar 'die gedeeltens van Noord-Holland welke het toneel van den oorlog geweest zijn, in eigen persoon bezocht heeft'.

Van de zes platen in het werk van Vonck is die van de slag bij Castricum mijns inziens de fraaiste, mede door de bijdrage van de graveur, Reinier Vinkeles. Langendijk

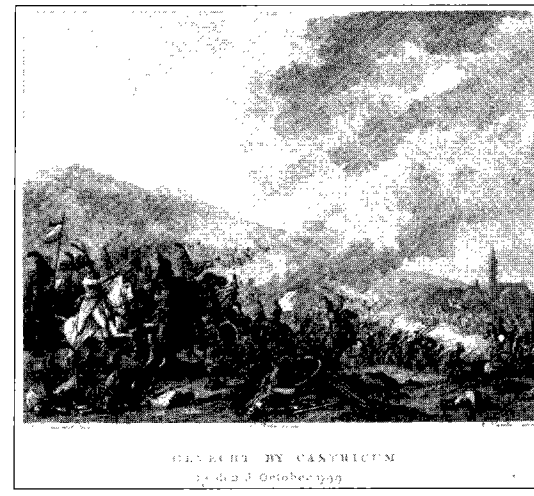

Reinier Vinkeles naar Dirk Langendijk, Generaal Brune (links op het witte paard) in de slag bij Castricum, gravure in: L.C. Vonck, *Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russische leger in Noord-Holland* (Haarlem, 1801), Rijksprentenkabinet Amsterdam, FM 5528-V.

spreidt hier al zijn talenten ten toon als tekenaar van batailles, in combinatie met een fijne weergave van een aantal landschappelijke elementen; hij is er bovendien in geslaagd om de hoofdpersoon van de slag, de Franse generaal G.A.M. Brune, op een heel natuurlijke manier een prominente positie te geven. Van de laatste scène, de inscheping van de vijandige troepen in Den Helder, zijn Dirk en Jan Anthonie Langendijk zeer waarschijnlijk ooggetuige geweest. De zesde gravure in Vonck's boek, die dit tafereel weergeeft, kent als enige het bijschrift 'ad viv. delin'. In Teylers Museum bevindt zich nog een tekening die diende als voorstudie voor deze plaat, die Langendijk eveneens voorzag van de bijschriften 'ad vivum delineavit' en 'november 1799'.

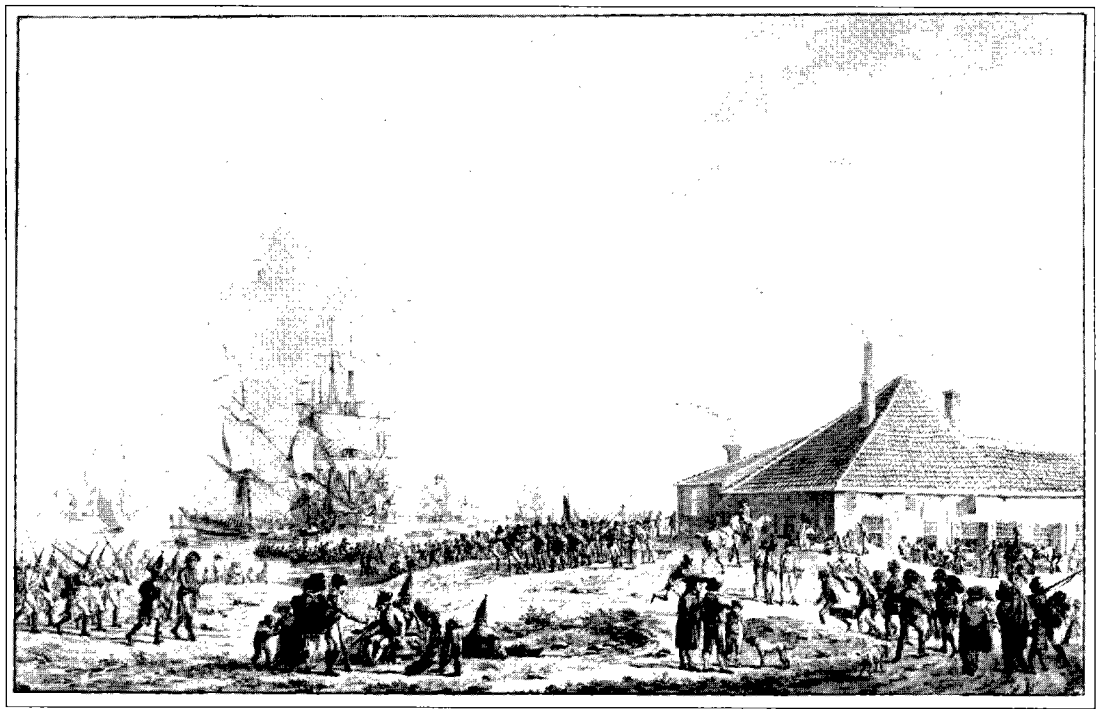

Dirk Langendijk, Het vertrek van de Engelse en Russische troepen uit Den Helder in november 1799, pen in grijs en bruin, penseel in grijs, 234 x 366 mm, Teylers Museum, Haarlem.

Er is ook een aquarel bekend met de situatie ter plaatse.[7]

De ondertekening 'ad vivum delineavit' betekent overigens niet dat alles wat op de tekening en de gravure te zien is, direct naar het leven is getekend. Het is slechts een verwijzing naar het feit dat Langendijk de topografie van de plek waarheidsgetrouw heeft weergegeven en dat (mogelijk) enige van de afgebeelde figuren gebaseerd zijn op schetsen die Langendijk ter plaatse maakte. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit dergelijke bijschriften bij gravures door C. Brouwer naar tekeningen van Jan Antonie Langendijk met de landing in Noord-Holland, de slag van Bergen en de slag bij Castricum.[8] Langendijk jr. was zeker geen ooggetuige geweest van deze gebeurtenissen, maar de topografie had hij uit eigen aanschouwing weergegeven. Het onderschrift komt ook voor op een tekening van Dirk Langendijk met de landing van de Britten en Russen uit 1799. Er zijn nog enige tekeningen van de hand van Langendijk sr. bekend die rechtstreeks in verband kunnen worden gebracht met de gebeurtenissen in Noord-Holland. In hoeverre hij daarbij gebruik maakte van de schetsen die hij op zijn reis door Noord-Holland heeft gemaakt, is niet altijd even duidelijk.[9]

Behalve de serie platen die vader en zoon Langendijk voorbereidden voor de uitgave van Vonck's boekje, leverden zij ook afbeeldingen die door andere graveurs en/of uitgevers werden benut. Hierboven zijn al voorbeelden genoemd van gravures door Brouwer naar tekeningen van de beide Langendijken. De graveur J. Bemme, met wie Langendijk sr. vaker samenwerkte, gaf de hierboven vermelde tekening voor de zesde plaat in Vonck later nog eens apart uit en E.J. Marcus etste op fraaie wijze een grote plaat

naar een tekening van Langendijk met het kwetsen van de Russische generaal I.I. Hermann.[10]
Maar ook op een indirecte manier werkte de reis door Noord-Holland door in het werk van Langendijk. Muller bracht de door Langendijk in 1803 getekende en in 1804 door Bemme geëtste serie *Transports militaires* in verband met de inval. Hoewel van een rechtstreeks verband met de gebeurtenissen van 1799 geen sprake is, zijn de scènes met militairen op doorreis in een duinlandschap ongetwijfeld geïnspireerd door datgene wat Langendijk in 1799 had gezien.[11] Ook andere, latere tekeningen door Langendijk, zoals een ruitergevecht bij een ruïne[12], een 1804 gedateerd legerkamp in de duinen[13] en een ruitergevecht in de duinen uit 1805[14] zijn waarschijnlijk door de gebeurtenissen van 1799 geïnspireerd.
De door Vinkeles en Langendijk in beeld gebrachte scènes zouden maatgevend worden voor de verbeelding van andere kunstenaars: zij kozen vrijwel zonder uitzondering voor de zelfde momenten, soms zelfs voor een min of meer identieke compositie. In enkele gevallen is sprake van de uitbeelding van het omhakken der vrijheidsboom in Alkmaar en het tekenen der capitulatie.[15]

Er is slechts één min of meer contemporain schilderij bekend dat te maken heeft met de inval in Noord-Holland. Arnoldus Lamme schilderde in 1810 een afbeelding van de slag bij Castricum. Lamme was al eerder bezig geweest met de gebeurtenissen in

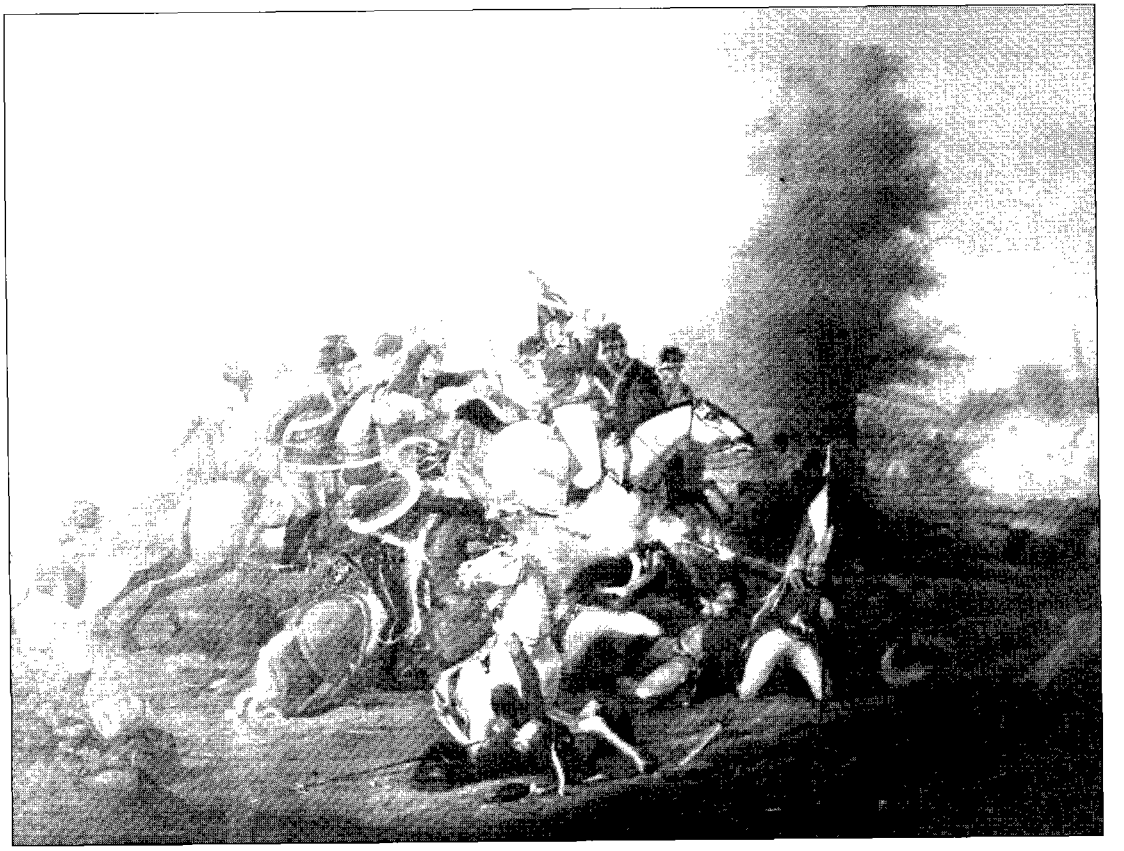

A. Lamme, De slag bij Castricum, doek, Raadhuis Castricum.

Noord-Holland, gelet op het feit dat hij en de jonge kunstenaar A. Teerlinck een rekest naar de Nationale Vergadering zonden waarin zij meedeelden te werken aan een aantal tekeningen van de in 1799 geleverde veldslagen. Eén van die tekeningen was nu afgewerkt en de kunstenaars vroegen de Nationale Vergadering deze tekening in de vergaderzaal te mogen 'voorhangen'. Op 28 april 1800 besloot de Nationale Vergadering met dat verzoek in te stemmen.[16] Het zou echter tot 1810 duren voordat Lamme een schilderij maakte met een voorstelling van de slag bij Castricum. Net als het geval was bij de tekeningen van Langendijk, verwees de kerktoren van Castricum in Lamme's schilderij nadrukkelijk naar de plaats waar een en ander zich had afgespeeld. Waarschijnlijk is ook in dit geval generaal Brune de centrale figuur. Lamme exposeerde het schilderij op de tentoonstelling van levende meesters in 1810.[17] Deze tentoonstellingen werden op initiatief van koning Lodewijk Napoleon sinds 1808 in het Koninklijk Paleis op de Dam te Amsterdam gehouden. Het schilderij viel destijds niet zodanig op dat het werd opgenomen in een van de contemporaine beschrijvingen of recensies. De negentiende-eeuwse schilder Jan Antoon Neuhuys (1832-1891) wijdde enige decennia later ook nog een doek aan de slag bij Castricum ten behoeve van de totstandkoming van Jacob de Vos' historische galerij in diens tuinhuis aan de Amsterdamse Herengracht (1850-1863).[18]

Spotprenten

Waar conflicten zijn, zijn winnaars en verliezers. Diegenen die in een conflict de overhand hebben, lachen al gauw om de onderliggende partij. Dat deden de Engelsen aanvankelijk met overgave. Daags na de invasie, op 1 september 1799, publiceerde de Londense uitgever Humphrey een eerste spotprent op de gebeurtenissen in Noord-Holland. De beroemde graveur James Gillray, die al dikwijls met veel succes voor Humphrey had gewerkt, had een prachtige plaat gestoken waarop de geallieerde machten te zien waren die de aanval op het revolutionaire Frankrijk hadden geopend.

James Gillray, *Allied powers, un-booting Egalité*, gekleurde ets, 1799, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, FM 5539A.

Een Engelse matroos houdt *Monsieur Egalité* (Frankrijk of Napoleon) stevig vast, terwijl een Turk tracht hem de neus af te snijden. Een Oostenrijks soldaat, geholpen door de Russische beer, tracht hem te beroven van zijn Italiaanse laars. Een Hollander tracht nog snel de kaas waarop Frankrijk staat, in

James Gillray, *The reception in Holland*, gekleurde ets, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, FM 5540.

veiligheid te brengen. Precies een week later al was het tijd voor een volgende spotprent van Gillray op de gebeurtenissen in Noord-Holland. Vette, Hollandse kikkers en dames verwelkomen de prins van Oranje op het Hollandse strand, dat, om alle misverstanden omtrent de locatie te voorkomen, door Gillray is voorzien van een aantal molens.[19] Het lachen verging de Britten snel. Aanvankelijk konden zij zich nog vrolijk maken over de Hollandse kikkers die, net als in één van Aesopus' fabels, hun koning verwierpen.[20] Maar zij hadden ook zo veel zelfspot dat zij niet aarzelden in beeld te brengen hoe Britse en Russische aanvallers werden weggespoeld met koud, naar vis stinkend water

S.W. Fores, *Opening the sluices, or the secret expedition*, gekleurde ets, oktober 1799, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, FM 5557A.

toen drie zwaarlijvige Hollandse vrouwen 'de sluizen open zetten' en daarmee een eind maakten aan *'the secret expedition'*.[21] Tenslotte was het de beurt aan de Hollanders om te lachen en enige spotprenten op de mislukte inval uit te brengen.[22]

Feest en monument

Uit het feit dat Langendijk en zoon zich half november naar Noord-Holland begaven, valt al op te maken dat de Nederlandse historieprenten, in tegenstelling tot de Engelse spotprenten, veel minder dicht op de huid van de werkelijkheid zaten, dan wij wel eens geneigd zijn te denken. Kunstenaars als Langendijk, Teerlinck en Lamme namen vervolgens de tijd om hun schetsen uit te werken tot volwaardige, doorgewerkte tekeningen die zij aan verzamelaars konden verkopen. Ook de naar deze tekeningen gemaakte historieprenten verschenen zelden binnen een half jaar na de gebeurtenis zelf. Het schilderij van de slag bij Castricum door Lamme ontstond pas in 1810. Dat was dus eigenlijk een geschilderd monument voor de roemruchte veldslag. Maar er zijn ook serieuze pogingen ondernomen om een echt, stenen, monument op te richten ter herinnering aan de gebeurtenissen in Noord-Holland. In ander verband heb ik daarover al uitvoeriger geschreven, maar in het kader van de huidige tweehonderd-jarige herdenking van de inval zal ik de hoofdpunten terzake nog eens op een rijtje zetten.[23]

Daags na de capitulatie, op 22 oktober 1799, deed A.J. Verbeek, lid van de Eerste Kamer van het 'Vertegenwoordigend Lichaam van het Bataafsche Volk' (qua functie te vergelijken met onze Tweede Kamer) het voorstel om de overwinning op de Britten en Russen met 'een niet kostbaar, maar duurzaam gedenkteken' te vereeuwigen 'op de plaats

daar de moed onzer krijgsknegten vereenigd met dien van onze Fransche medebroeders de kans van den oorlog ten voordele van ons vaderland beslist, onze vrijheid behouden en onze onafhangelijkheid [sic] op duurzame gronden gevestigd hebben - dat daar op gegraveerd worden de namen dier helden, welken hunne dapperheid met hunnen dood bezegeld hebben, op dat tijdgenoten en nakomelingen het koud gebeente der waardige vaderlanders met heete tranen van dankbaarheid bevestigen, en uitroepen hier werd ons vaderland hier werd de vrijheid behouden'.

Dit voorstel werd door de Kamer aanvaard en in handen gesteld van een commissie onder leiding van H. van Roijen. Deze commissie diende tevens met voorstellen te komen voor een jaarlijks te vieren 'nationaal feest' ter ere van de bevrijding van het vaderland, en een geschenk voor generaal Brune. Al spoedig werd het rapport van de commissie goedgekeurd door de Tweede en Eerste Kamer. Bij die gelegenheid onderstreepte de Tweede Kamer nog eens de bedoelingen van het monument, dat 'niet alleen de gedachtenis der behaalde overwinningen vereeuwigd, maar ook de Geest der Natie opgewekt en verlevendigd, en de prijslijkste zucht ter navolging van de uitstekendste voorbeelden, en ter streving naar eenen gelijken roem, als door onze manmoedige Helden is behaald, bij tijdgenooten en nakomelingschap zoude worden gekoesterd, aangekwee[k]t, en ten nutte van dit en volgende geslagten, op eene gepaste wijze onderhouden'. Het Uitvoerend Bewind kreeg opdracht zorg te dragen voor uitvoering van het Kamerbesluit en binnen het Uitvoerend Bewind werd de Agent van Nationale Opvoeding, J.H. van der Palm, belast met de voorbereidingen tot een nationaal feest en de oprichting van een monument.

Van der Palm bepaalde 19 december 1799 tot een nationale feestdag in de gehele Republiek. Zelf was hij verantwoordelijk voor de viering in de regeringsstad Den Haag. Daar werd het nationale feest om negen uur in de ochtend van 19 december geopend met een serie feestelijke kanonschoten. Daarna vond er een plechtige ontvangst plaats in de Kloosterkerk, die voor deze gelegenheid versierd was met Bataafse en Franse vlaggen.

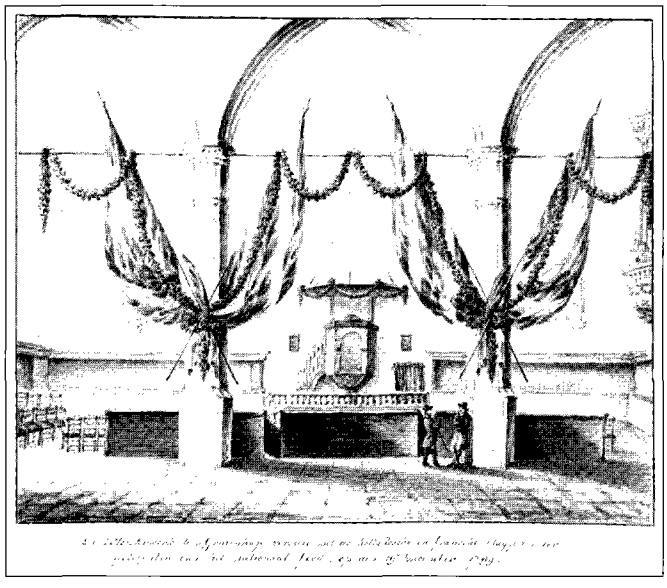

W.K. Mandemaker, De Kloosterkerk in Den Haag, ter gelegenheid van het nationaal feest op 19 december 1799 versierd met Nederlandse en Franse vlaggen, tekening, Gemeentearchief, Den Haag.

Hoogtepunt van het ceremoniële gedeelte was de redevoering die de Agent van Nationale Opvoeding zelf in de kerk hield. In zijn rede verwees de Agent ook naar de functie van het op te richten monument: 'Beminnaars en beminnaressen des Vaderlands, strooit bloemen op hunne graven [nl. van de gesneuvelde jongelingen] en wanneer het dankbaar Vaderland hunne deugd door een duurzaam gedenkteeken verheer-

lijkt zal hebben, gaat dan in statigen optogt dit heiligdom der Natie bezoeken; brengt daar uwe jeugdige kinderen, leert hen den naam dier helden met eerbied noemen, en ontsteekt in hunne borst het edel vuur der vrijheid; brengt daar uwe jongelingen, geeft daar hun voor het eerst het heilig wapentuig der Vrijheid in hunne handen; doet daar voor het eerst hen den eed zweren van trouw aan het Vaderland. Zoo zal de moed der ontslapen helden in hunne boezem overgaan, en zij ook zullen zich waardig gevoelen, om, waar het Vaderland het gebiedt, voor het Vaderland te sterven!' Van der Palms redevoering werd onderbroken en tenslotte ook afgesloten door een feestzang op tekst van Van Roijen en op muziek van de Leidse organist C.F. Ruppe.[24]

's Avonds konden de inwoners van Den Haag enige fraaie 'illuminaties' in de stad bewonderen: tijdelijke bouwsels van eenvoudig latwerk, versierd met op oliepapier geschilderde voorstellingen en met honderden vetpotjes verlicht. De mooiste, op 's lands kosten opgericht naar een ontwerp van de Amsterdamse archirect Bart Ziesenis, stond op het eiland in de Hofvijver. Het ging om een monument van 72 voet hoog bestaande uit een slanke obelisk op een vierzijdig voetstuk. De obelisk werd bekroond met een rokende vaas; samen met een urn op een driepoot aan elke hoek van het monument vertegenwoordigde deze het eerbetoon aan de as der gesneuvelden. Houten schotten aan de voet van de obelisk waren beschilderd met krijgstrofeeën en andere eretekenen. In het onderstel waren vier chassinetten aangebracht met de allegorische figuren van de 'Overwinning', 'Dapperheid' en 'Vrije, gewapende Bataafse Republiek' en een voorstelling van 'De dappere Bataaf door de Nederlandsche Maagd bekroond'.

De gemeente Den Haag had op het Buitenhof een 'Tempel' laten oprichten en voor het stadhuis stonden een boog en twee 'pyramides'. Dit alles werd 's avonds geïllumineerd, voor zover de sterke wind dat toeliet tenminste. Ook werd er 's avonds een bal gegeven in de Loterijzaal onder de daar trots uitgestalde buitgemaakte Russische vlaggen. 'Men zag echter geen groote deelneming in het feest onder de gemeente, er was weinig beweeging op de straaten, behalve 's avonds uit nieuwsgierigheid naar de plaatsen daar geillumineerd wierd' constateerde een ooggetuige van dit volksfeest nuchter. Ook in andere steden werden dit soort feestversieringen opgetrokken.

In een brief aan het Uitvoerend Bewind van 6 december 1799 had Van der Palm al gesuggereerd om het tijdelijk monument op het eiland in de Hofvijver te laten dienen als

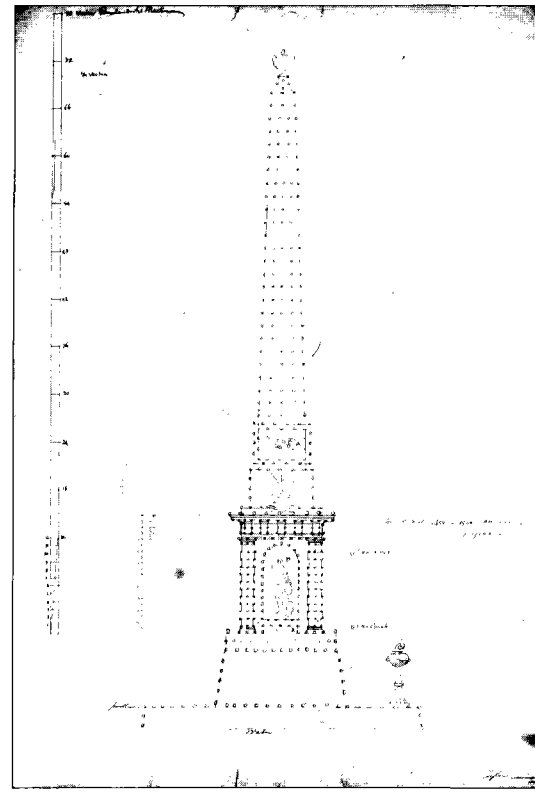

B.W.H. Ziesenis, Ontwerp voor een geïllumineerde obelisk voor het nationaal feest op 19 december 1799, pentekening, Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

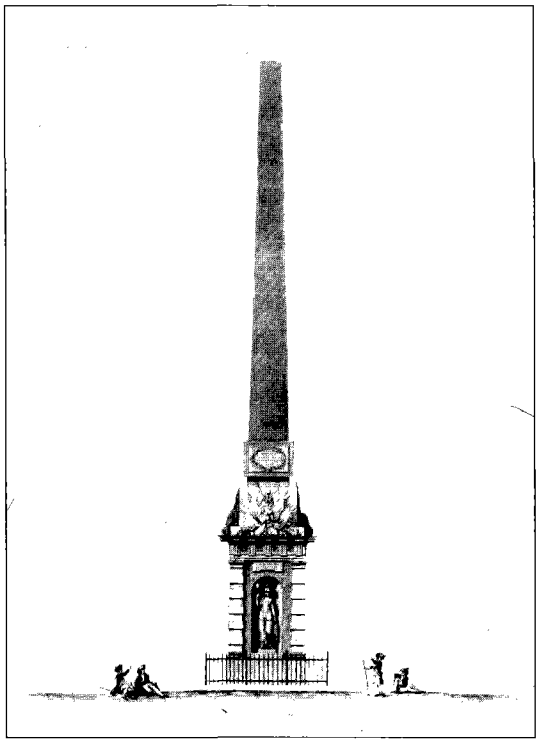

B.W.H. Ziesenis, Obelisk, 1800, pen en penseel, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

model voor het op een nader vast te stellen plaats op te richten duurzame gedenkteken. De architect, Bart Ziesenis, zette echter weinig vaart achter de onderneming. Van der Palm vroeg hem in januari 1801 waar de uitgewerkte tekeningen en een kostenopgave bleven. En passant vroeg hij zich af 'of niet eene colom beter aan de intentie van het Vertegenwoordigend Ligchaam zou voldoen dan eene obelisk, en ik zou dus gaarne eene tekening hebben van eene eenvoudige colom, met een vaas op deszelfs top, en op het piedestal inscripties, tevens met opgaven der kosten, weike daartoe en van die, welke tot eene obelisk, volgens gemaakt ontwerp en model, zouden vereischt worden'. De belangrijkste reden die Van der Palm hiervoor aanvoert, is dat de obelisk hem te veel herinnert aan het door Willem V van Oranje in 1792 opgerichte gedenkteken van de Vrede van Rijswijk. De door Ziesenis vervolgens ingezonden tekeningen voor een obelisk en een gedenkzuil getuigen beide van een verregaande soberheid. Precies honderd voeten hoog zou de kolom worden, waarvan, in de woorden van Ziesenis, 'het colossale overeenkomstig den aard van het ontwerp niet weinig deszelfs agtbaarheid zoude vermeerderen'. Na de ontvangst van de twee tekeningen en een schatting van de kosten (*f* 30.000 voor de obelisk, *f* 24.000 voor de zuil) kon Van der Palm aan het Uitvoerend Bewind zijn advies geven.
Afgezien van de keuze die er gemaakt moest worden tussen de twee ontwerpen, lag er in dit stadium het probleem van de plaats waar het monument opgericht moest worden.

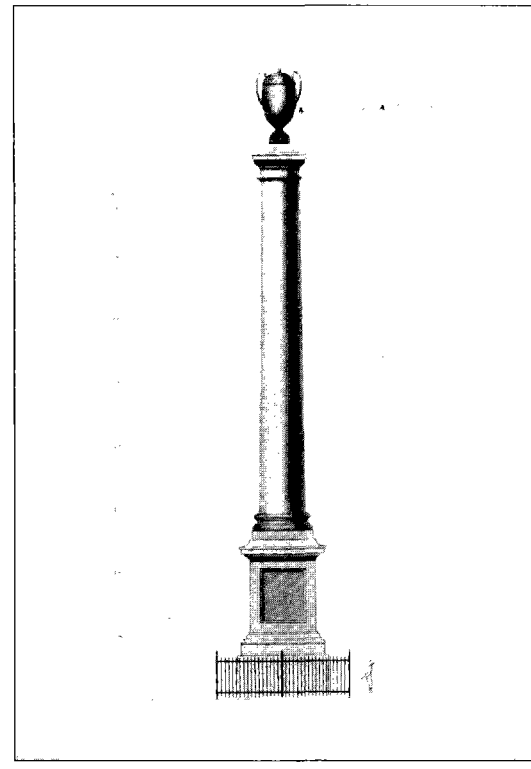

B.W.H. Ziesenis, Gedenkzuil, 1801, pen en penseel, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Krachtens het oorspronkelijke decreet van de Eerste Kamer van 18 november 1799 zou het monument moeten worden opgericht 'ter plaatse, of in de nabijheid, waar de heldenmoed der Armée het schitterendst heeft uitgeblonken'. In dat geval kwamen Bergen en Castricum, waar de belangrijkste gevechten geleverd waren, het meest in aanmerking. Van der Palm tekende hierbij in zijn advies aan het Uitvoerend Bewind aan dat deze plaatsen te weinig bezocht werden om aan het doel van een nationaal monument te beantwoorden. Op grond van deze overweging somde de Agent drie andere mogelijkheden op. Allereerst in Haarlem, de dichtstbijgelegen grote stad, 'was het mogelijk in den beroemden Hout, de verzamelplaats van zoo vele duizenden uit aller oorden dezer Republiek, alwaar tusschen het statige geboomte een ruim plein voor het zelve zou moeten worden vervaardigd'. De tweede mogelijkheid was Alkmaar, de zetel van het Departementaal Bestuur, de derde Beverwijk, een aangename en druk bezochte plek, bovendien hoofdkwartier van generaal Brune in de laatste dagen van de strijd. Van der Palm's aanbeveling was tenslotte om te kiezen voor een zuil, op te richten in de Haarlemmerhout.

Het Uitvoerend Bewind kwam voorlopig niet tot een besluit. In die impasse zagen Castricum en Beverwijk de kans om elkaar het feit te betwisten waar de vijand werkelijk was gestuit en welk dorp het meest had geleden onder de oorlogshandelingen. Op de achtergrond van dit minder verheffende woordenspel rond vaderlandse deugden speelde de verwachting dat een nationaal monument veel bezoekers zou aantrekken, hetgeen weer extra inkomsten voor de uitverkoren gemeente zou opleveren. Van een meer ideële orde waren de argumenten die door Van der Palm en later door de Raad van Binnenlandse Zaken werden ingebracht om over te gaan tot plaatsing van het gedenkteken in de Haarlemmerhout, zijnde de naaste bij het gewezen oorlogstoneel gelegen stad, terwijl 'ons speciaal de Haarlemmerhout toeschijnt zich hiertoe het gunstigste aan te bevelen, zoo wel omdat de zelve zeer frequent door Landgenooten en vreemdelingen wordt bezocht, en dus het eigenaartigste geschikt is, aan het voornamen oogmerk der stichting van zoodanig gedenkteeken te beantwoorden, als om dat de stilte van een statig bosch het hart van den aanschouwer schijnt voor te bereiden op die stemming, waartoe hetzelve behoort op te klimmen om zich nuttig bezig te houden met vereerende herinneringen'.

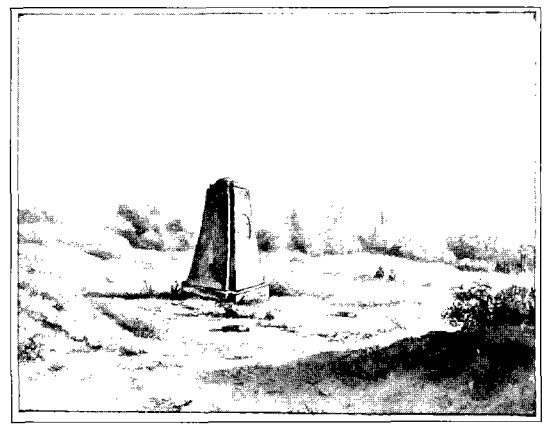

Gerrit Lamberts, Gedachtenisnaald in het duin tussen Beverwijk en Heemskerk opgericht na het vertrek der Engelse en Russische troepen, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, FM 5561.

Het zou tot 1805 duren voordat het Staatsbewind in 1805 besloot een 'obelisk op te richten tussen Castricum en Beverwijk zodra de toestand der finantien zulx zal permitteeren'. Tijdelijk zou er een gedenkteken, bestaande uit een vierkanten steen met inscriptie, geplaatst worden. Bureaucratisch getreuzel, financiële beperkingen en politieke overwegingen hebben de uitvoering van een monument ter herinnering aan de gebeurtenissen in Noord-Holland verhinderd.

Tot besluit

De inval van Britse en Russische legers in de Bataafse Republiek in de zomer van 1799 heeft op de tijdgenoten een enorme indruk gemaakt. Dat kwam niet alleen door de reële dreiging voor de nog zo jonge Bataafse Republiek, die uitging van de operatie. Vooral het feit dat Nederlands en vooral dat Hollands grondgebied het toneel vormde voor heuse krijgshandelingen en zelfs voor een veldslag, sprak tot de verbeelding. Dat was immers sinds de eerste decennia van de Opstand niet meer gebeurd. Gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw had de Republiek vooral op zee de Engelsen bevochten. Weliswaar hadden Franse troepen in het Rampjaar 1672 grote delen van de Republiek bezet, maar tot zware schermutselingen was het daarbij niet gekomen. De Franse dreiging in de jaren 1747-1748 was al in de grensprovincies Zeeland en Brabant bezworen. De Pruisische interventie die in 1787 een eind maakte aan de patriotse revolutie, had ook niet geleid tot grootscheepse krijgshandelingen. De op en neer gaande grenslijn met de nieuwe Franse Republiek in het jaar 1793 maakte betrekkelijk weinig indruk boven de rivieren en de intocht van de Fransen in 1795 kon moeilijk als een krijgshandeling worden opgevat. Na de zeeslag bij Kamperduin van 1797 was de Brits-Russische invasie op het strand van Noord-Holland dan ook een gebeurtenis met een groot effect. Het grote aantal doden en gewonden dat het gevolg was van de schermutselingen, droeg daaraan bij. De overwinning van de gecombineerde Franse en Bataafse legers op de Britten en Russen in de slag bij Castricum zorgde tenslotte voor een ware euforie in de Bataafse Republiek.

Het is geen wonder dat de gebeurtenissen in de nazomer en de herfst van 1799 hun sporen hebben nagelaten in de beeldende kunst van die jaren. Behalve de hierboven aangehaalde redenen van politiek-militaire en (wie weet) massa-psychologische aard, kunnen ook enige meer kunsthistorische omstandigheden als verklaring daarvoor worden aangevoerd. Allereerst moet worden opgemerkt dat de Republiek van oudsher een levendige traditie kende van de verbeelding van historische feiten in de vorm van historieprenten en spotprenten. Elke gebeurtenis van groter of geringer belang werd sinds de dagen van de Opstand door kunstenaars in beeld gebracht. Verreweg het grootste deel van de beeldproductie op dit terrein werd gerealiseerd in de prentkunst: gegraveerde afbeeldingen werden als zelfstandig product of als illustratie bij een boek of pamflet via boekhandels of prentverkopers aan de man gebracht. Ook was er in de Republiek altijd al een levendige handel in spotprenten op actuele gebeurtenissen. In de schilderkunst van de Gouden Eeuw nam de verbeelding van werkelijk gebeurde of fictieve oorlogsscènes een niet onbelangrijke plaats in, zij het dat het accent langzamerhand verschoof van een verbeelding van de historische gebeurtenis naar een meer genrematige of landschappelijke benadering, zoals in de zogenaamde kortegaarden van kunstenaars als Palamedes en in de ruiterscènes van de Haarlemmer Philips Wouwerman. Gelet op deze beeldtradities was het dus volstrekt logisch dat de schermutselingen in Noord-Holland in de Nederlandse prentkunst van die tijd op de voet werden gevolgd. In de schilderkunst heeft de slag bij Castricum slechts in één geval zijn sporen nagelaten in het werk van een contemporain artiest.

Naast het feit dat de Republiek een lange traditie kende op het gebied van de verbeelding van de oorlog, was er een min of meer toevallige omstandigheid die er voor heeft gezorgd dat de gebeurtenissen in Noord-Holland op een artistiek bevredigende manier zijn verbeeld. Ondanks het feit dat de Republiek al lange tijd niet of nauwelijks ingrijpende oorlogshandelingen op haar

grondgebied had gekend, liep er in de Republiek in de laatste decennia van de achttiende eeuw een kunstenaar rond die zich met succes had gespecialiseerd in het militaire genre: de Rotterdamse kunstenaar Dirk Langendijk. Hij en zijn zoon Jan Anthonie hebben door hun werk ons beeld van de Engels-Russische inval blijvend bepaald. Hetzelfde, maar in een andere zin, kan gezegd worden van de serie spotprenten die in Groot-Brittannië in deze jaren zijn verschenen op de gebeurtenissen in Noord-Holland. Ook daar was sprake van een lange en rijke traditie enerzijds en van de gelukkige aanwezigheid anderzijds van twee grootmachten op het gebied van de karikatuur: James Gillray en Thomas Rowlandson, van wie de eerste zich daadwerkelijk met de satirische verbeelding van de inval heeft beziggehouden.
Een derde, niet te onderschatten, verklaring van kunsthistorische aard voor de rijke beeldproductie rondom de inval is het feit dat het landschap waarin de inval zich afspeelde, zich bij uitstek leende voor fraaie verbeeldingen. De landing van schepen op het Hollandse strand bood de kunstenaars de gelegenheid de verworvenheden van aloude Nederlandse genres als het zeestuk en het strandgezicht in te zetten. Het duinlandschap waarin de beslissende slag zich afspeelde, bood eveneens talrijke artistieke mogelijkheden, die door Langendijk en anderen dankbaar werden aangegrepen.
De laatste factor van betekenis is het feit dat de Bataafse Republiek sinds 1795, maar vooral vanaf de aanvaarding van de Staatsregeling van 1798 en de daaruit voortvloeiende instelling van het Uitvoerend Bewind en een Agent van Nationale Opvoeding, de mogelijkheid had om belangrijke nationale gebeurtenissen te vieren en te gedenken door middel van nationale feesten. De overwinning bij Castricum was een van de eerste gelegenheden om de theorie van het revolutionaire nationale feest om te zetten in praktijk. Daarbij werden behalve redenaars ook diverse kunstenaars ingeschakeld die er voor moesten zorgen dat de herinnering aan de gebeurtenissen uit het najaar 1799 in het collectieve geheugen van de natie zou worden geprent. Maar dat is slechts in zeer beperkte mate gelukt.

Noten:

1. Op het ogenblik dat de tekst voor deze bijdrage werd voltooid, was de voor het voorjaar van 1999 aangekondigde publicatie V.J.M.L. Wijnekus en M.N.J. Lucassen, *Atlas van de Engels-Russische invasie in 1799* (Zaltbommel, 1999) nog niet verschenen; ik kon derhalve helaas geen gebruik maken van de daarin gepubliceerde onderzoeksresultaten.
2. F. Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen: beredeneerde beschrijving van Nederlandsche historieplaten, zinneprenten en historische kaarten*, 4 delen (Amsterdam, 1863-1882 [reprint Utrecht 1970]) nrs. 5525-5565.
3. G. van Rijn en C. van Ommeren, *Atlas Van Stolk. Katalogus der Historie-, Spot- en Zinnenprenten betrekkelijk de geschiedenis van Nederland*, 10 delen (Amsterdam, 1895-1933) nrs. 5436-5473.
4. Muller nr. 5535.
5. Over Langendijk in het algemeen en zijn betekenis voor de verbeelding van de Engels-Russische invasie: M.E. Deelen e.a., *Dirk Langendijk (1748-1805), tekenaar tussen kruitdamp en vaderlands gevoel*, (Rotterdam, 1982) 46-52. Zie voorts: M. Thissen-Menalda, *Dirk Langendijk (1748-1805): tekenaar in woelige tijden* (Haarlem, 1993) 22-23.
6. Gemeentearchief Rotterdam, Oud Archief Rotterdam 1042, fol. 52, volgens opgave bij Deelen e.a., *Dirk Langendijk*, 46.

7. Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam, Langendijk 15. Vergelijk ook Muller nrs. 5559 en 5559A en Atlas Van Stolk nr. 5462. De collectie van de Oudheidkamer in Bergen bewaart nog een aan Dirk Langendijk toegeschreven tekening, 140 x 208 mm, van de slag bij Bergen: zie Muller nr. 5555D.
8. Muller nrs. 5530/I en IV, resp. 5531/I.
9. Op het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag zijn afbeeldingen te vinden van: een schermutseling tussen Engelse en Franse troepen in Noord-Holland, gedateerd 1799 (veiling Parijs, Drouot, 27 november 1992, nr. 145); een studie van schietende soldaten, eveneens 1799 gedateerd (Den Haag, Glerum, 10 mei 1993, nr. 112); een legerkamp, gedateerd 1799-1802 (Londen, Victoria & Albert Museum, E 1164-1921); een legerplaats van Engelsen en Russen, gedateerd 1802 (Amsterdams Historisch Museum, coll. Fodor, 529); de plundering van een dorp, gedateerd 1799-1802 (Den Haag, Glerum, 28 april 1994, nr. 148); een veldslag (collectie Houthakker), een getekende studie voor Brouwers gravure met een gevecht bij Schoorldam (Amsterdam, Christie's, 24 november 1992, nr. 355); de mislukte aanval in de nacht van 10 september 1799 op de Engelsen bij Krabbendam (Londen, Christie's, 29 november 1977, nr. 148).
10. Muller nr. 5550; de oorspronkelijke tekening, penseel in grijs, 520 x 720 mm, in een particuliere collectie te Amsterdam, volgens Catalogus tentoonstelling J.E. Marcus (Amsterdam, 1972) nr. 24.
11. Zie ook hetgeen Van Rijn, *Atlas Van Stolk*, onder de nrs. 5443-5446 opmerkt. Vergelijk ook de, niet door Muller genoemde, in 1801 door Langendijk getekende en door Bemme in 1802 geëtste serie in het Rijksprentenkabinet, inv. nr. A 2323-2328. Van de bij Muller onder de nrs. 5536A a-b bij 1799 ondergebrachte gravures, bevindt zich een uitgewerkte, 1795 gedateerde voortekening in Teylers Museum te Haarlem.
12. Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv.nr. H 3170.
13. Ibidem, inv.nr. 16-12-93/A4830.
14. Ibidem, inv.nr. 00-1749.
15. Vergelijk Muller nrs. 5532-5534 en 5534A, 5549 en een tekening van J.C. Bendorp van het vertrek uit Den Helder, in de collectie van het Museum Mr. Simon van Gijn te Dordrecht (Atlas Van Stolk, nr. 5447).
16. *Dagverhaal van ... de Nationale Vergadering*, VIII (1800) 221.
17. *Lijst der kunstwerken van nog in leven zijnde Hollandsche meesters, welke tot de algemeene de tentoonstelling van 1810 zijn toegelaten*, nr. 102.
18. D.G. Carasso ed., *Helden van het vaderland. Onze geschiedenis in 19e-eeuwse tafereelen verbeeld: de historische galerij van Jacob de Vos Jacobszoon 1850-1863* (Amsterdam, 1991) nr. 233: doek, 53 x 39 cm, Amsterdams Historisch Museum, A 4941.
19. Voor de weerslag van gebeurtenissen in Nederland in Engelse spotprenten zie N.C.F. van Sas, 'Eigen en vreemd: Internationale verhoudingen en prentcultuur rondom 1800', in: B. Kempers red., *Openbaring en bedrog: De afbeelding als historische bron in de Lage Landen* (Amsterdam, 1995) 147-168.
20. Muller nr. 5541, uitgegeven bij S.W. Fores d.d. 4 oktober 1799.
21. Vergelijk ook Muller nr. 5565 en Atlas Van Stolk nr. 5473.
22. Bijvoorbeeld Muller nr. 5538, *De groote expeditie*, een spotprent die in elk geval na 6 oktober 1799 tot stand is gekomen.
23. Voor het volgende, ook voor de bijbehorende literatuurverwijzingen, verwijs ik naar het veel uitvoeriger E. Grijzenhout, 'Een heiligdom voor de natie. Ontwerpen voor een monument ter nagedachtenis aan de verdedigers der Bataafse Republiek in 1799', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 34 (1983) 1-38.
24. Zie de CD *Hef aan! Bataaf!: Nederlandse muziek rond 1795*, 1997.

Dr. J.A. de Moor
Universiteit van Leiden

'GO TO HOLLAND AND DO SOMETHING' DE INVAL VANUIT BRITS PERSPECTIEF

Een *expedition of discovery*

In februari 1800 debatteerde het House of Commons in Westminster over de veldtocht in Noord-Holland die enkele maanden eerder, in oktober 1799, op een smadelijke mislukking was uitgelopen. Het was het *finest hour* van de radicale oppositie. Richard Sheridan, de meest luidruchtige en meest begaafde redenaar in het parlement, gaf het kabinet-Pitt er fel van langs. Sheridan, behalve Member of Parliament ook eigenaar van het Londense theater Drury Lane en begaafd toneelschrijver, sprak van een 'ontdekkingstocht', een *expedition of discovery*. Wat hadden de troepen, volgens hem, zo al ontdekt? Wel, bijvoorbeeld dat Holland een land was met veel sloten, kanalen en dijken; en dat het weer in oktober lang zo goed niet was als dat in juni. Allemaal nuttige ontdekkingen, vond hij, maar of dat het verlies van 324 officieren en ruim 4300 onderofficieren en manschappen (doden, gewonden en zieken) waard was geweest? Sheridan liet niet na er op te wijzen dat de expeditie onder leiding had gestaan van een zoon van koning George III, de F.A. hertog van York en Albany, wat het fiasco nog erger maakte, het was een *unheard-of disgrace*.[1]

De meeste MP's dachten er echter anders over. In het algemeen heerste een grote opluchting in het parlement. De veldtocht mocht dan mislukt zijn, het leger was behouden. Achttienduizend man waren nog *fit for service*. De hertog van York had een eervolle aftocht weten te bereiken, waarbij het leger gespaard was. Member of Parliament George Canning verwoordde het algemeen gevoelen het best met de uitspraak: *'..better have our army without Holland, than Holland without our army'*.[2]

Het beeld van de expeditie naar Holland is in Groot-Brittannië altijd negatief geweest. De tocht was in een fiasco geëindigd, politici en militairen hadden zich enorm geblameerd, het leger had gefaald. De befaamde militair historicus John W. Fortescue, schrijver van een imposante, veertiendelige serie werken over de geschiedenis van het Britse leger, betoonde zich een fel kritikus van de bij het debacle betrokken politici en militairen: de hertog van York, een goede man, een knap organisator, maar te velde een onbenul; generaal Sir Ralph Abercromby, die de invasie aanvankelijk leidde, een angsthaas, die eigenlijk in zijn hele carrière nog nooit succes had gehad; Henry Dundas, Secretary of State for War and Colonies, zó dom, dat hij zelf niet eens besefte hóe dom; Lord William Wyndham Grenville, Foreign Secretary, volstrekt onverantwoordelijk, smeedde plannen die militair gezien nergens op sloegen en het lot van de militairen in de waagschaal stelden; en William Pitt jr. tot slot, de minister-president, een bloeddronken politicus *(madly sanguine)*, zonder kennis van zaken, een gevaarlijke opportunist in *matters of military policy*. Fortescue wilde overigens vooral de politici in de beklaagdenbank plaatsen. Hun gedrag achtte hij *absolutely unpardonable*. Zij dienden eigenlijk op sma-

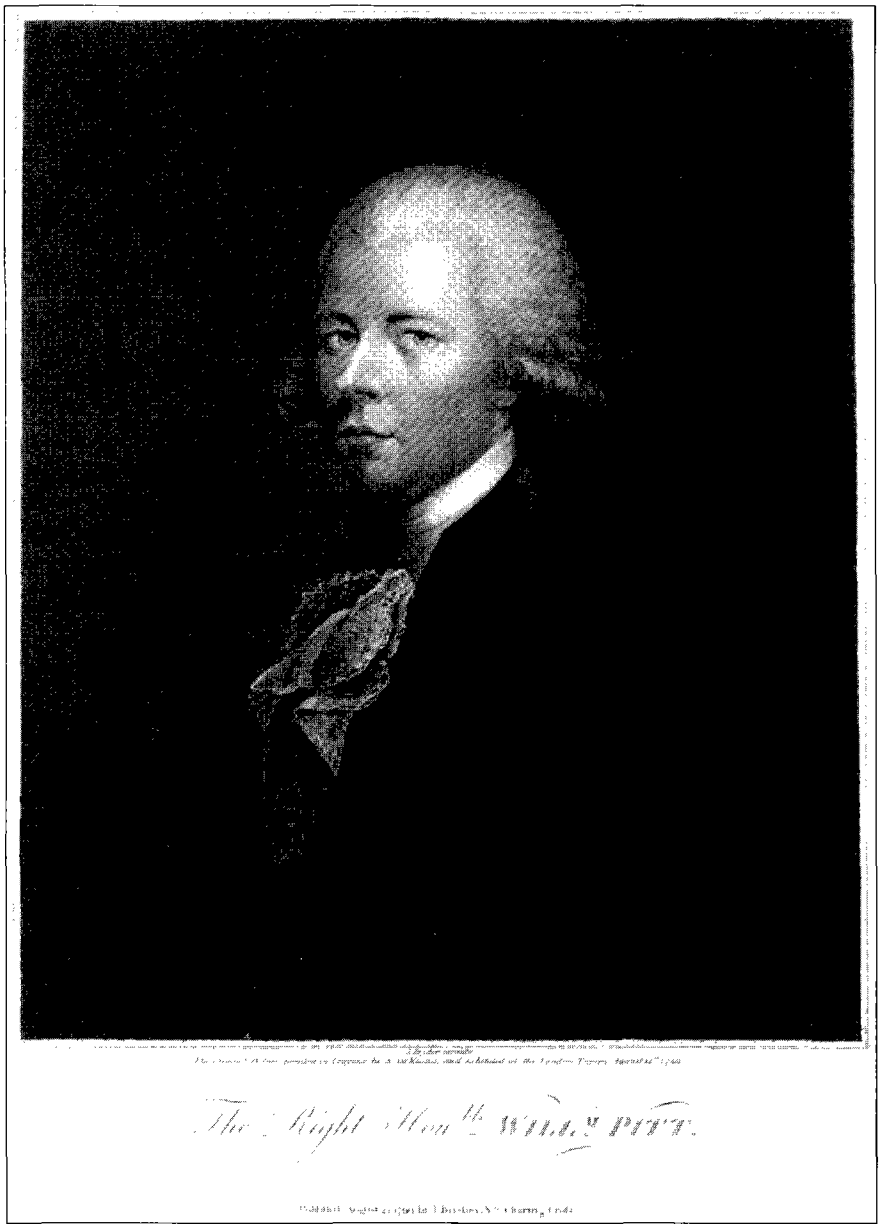

William Pitt de Jongere (1795-1806), stippelgravure door J. Brydon naar S. de Koster, collectie National Portrait Gallery, Londen.

delijke wijze naar huis gestuurd te worden, zo schandelijk slecht achtte hij hun beleid inzake de inval in Noord-Holland.[3]

Zo kritisch als Fortescue waren er niet veel. Het oordeel is sindsdien aanmerkelijk genuanceerder geworden. Vooral Piers Mackesy komt in zijn al aangehaalde studie tot conclusies die een stuk milder uitvallen. Toch blijft ook bij hem het beeld overeind van politici die niet goed weten wat zij willen, veel te ambitieuze plannen smeden en daarbij eigenlijk te laat in actie komen, en van militairen die te weinig initiatief nemen en zich te velde incompetent betonen. Het

doel van dit artikel is niet dit kritische oordeel te logenstraffen – dat lijkt in het licht van de gedetailleerde gegevens die Mackesy aandraagt een uitzichtloze onderneming - maar wel de expeditie in de context van het hele Britse buitenlandse en defensiebeleid te plaatsen en zodoende toch een wellicht iets gunstiger licht te laten schijnen op de expeditie. De tocht naar Noord-Holland past in de consistent anti-Franse strategie die de Britten, na veel problemen in het begin, hebben ontworpen. Het zal, zo hoop ik, duidelijk worden dat de expeditie integraal deel uitmaakte van de reusachtige politieke, militaire, financiële en personele inzet waarmee de Britten na 1793 – gedurende lange tijd als enigen in Europa – de Fransen hebben bestreden.

De beginselen van het beleid

Het Britse buitenlandse beleid aan het einde van de achttiende eeuw berustte op drie principes.[4]

I De zekerheid dat de belangrijkste zeeroutes die beschouwd werden als essentiële commerciële en imperiale verbindingslijnen vast in Britse handen zouden blijven. De Britse mondiale dominantie was gebaseerd op de uitoefening van zeemacht. Overal ter wereld streefden de Britten er naar maritieme bases in te richten, zoals op Malta en Ceylon en in Kaapstad om daarmee hun handel en imperiale aanvoerlijnen te beschermen. De marine speelde in die politiek uiteraard de hoofdrol. De *'British way of warfare'*, een begrip dat men in de literatuur vaak tegenkomt, heeft betrekking op de maritiem-militaire campagnes die de Britten uitvoerden in de Europese en buiten-Europese wateren. Het waren bijvoorbeeld *raids* op de kusten, maritieme blokkades, de bezetting van eilanden in West-Indië, de verovering van strategisch gelegen punten in Afrika en Azië.

II De zekerheid dat bepaalde, voor de veiligheid van Groot-Brittannië strategisch gelegen gebieden, niet in vijandelijke handen zouden vallen. Nederland en België zijn een voorbeeld van zo'n gebied. Het Kanaal, de Noordzee, de delta's van Schelde, Rijn en Maas mochten onder geen beding onder Franse controle komen, dat werd gezien als levensgevaarlijk voor de Britse nationale veiligheid. De Baltische wateren zijn een ander voorbeeld. Uit het Oostzeegebied kwamen immers de bouwmaterialen voor de Britse scheepsbouw. Het Iberisch Schiereiland is nog een voorbeeld. Portugal en Spanje beheersten de toegang tot de Middellandse Zee. Deze en andere strategisch gelegen regio's dienden daarom vrij te blijven van vreemde overheersing of onder Britse controle te staan.

III De zekerheid dat op het vasteland van Europa geen sterke anti-Britse coalitie zou ontstaan. Daarom betoonden de Britten zich vanaf 1793 meteen onverzoenlijk tegenover Frankrijk. De Britse onverzoenlijkheid was historisch gefundeerd. De Amerikaanse koloniën waren immers verloren gegaan toen Groot-Brittannië voor één keer even niet had opgelet. Frankrijk was er toen in geslaagd een grote anti-Britse Europese coalitie te smeden, waardoor de Britse machtspositie in Europa en het Atlantisch gebied tijdelijk was ondermijnd. Dat wilden de Britten niet nog eens laten gebeuren. Vanaf 1793 hebben zij daarom een consistent anti-Frans beleid gevoerd en met grote vasthoudendheid getracht anti-Franse coalities te vormen (en, dat betekende het in de praktijk: te financieren).

Dit waren de kernprincipes van het buitenlands beleid. Geen kabinet, wat zijn politieke kleur ook was, hetzij Whig, hetzij Tory, heeft deze principes van nationale staatkunde en veiligheid uit het oog verloren.

De Franse erfvijand

De boven beschreven principes van het buitenlandse beleid waren het resultaat van meer dan een eeuw politieke en militaire rivaliteit tussen Frankrijk en Groot-Brittannië. Die was begonnen tijdens het koningschap van Lodewijk XIV (1643-1715). De Franse koning had het leger voorrang gegeven op de marine. De oorlogvoering ter zee liet hij over aan Franse kapers. De *commerce raiding*, die hiervan het gevolg was, had de Britten genoopt een maritieme wereldstrategie te ontwikkelen ter bescherming van handel en koloniën. En stadhouder Willem III, koning van Engeland (1689-1702), had de Britten vervolgens, rond 1700, betrokken bij de Europese continentale machtspolitiek die hun verplichtte tot militair ingrijpen op het continent steeds wanneer Franse expansie dreigde. De Frans-Britse rivaliteit kwam in de tweede helft van de eeuw tot een hoogtepunt. De Zevenjarige Oorlog (1756-1763) was een machtsconflict tussen beide landen op wereldschaal: er werd gevochten van Amerika tot India. De rol van de Fransen bij het verlorengaan van de Amerikaanse koloniën en hun mogelijke rol bij een eventuele Ierse opstand maakten de Britten extra argwanend. De Franse Revolutie van 1789 stelde de Britten in eerste instantie gerust. Door het 'gerommel in haar ingewanden' (zei de Foreign Secretary, de hertog van Leeds) zou Frankrijk veel macht verliezen; dat was de algemene gedachte bij de Britse politici.[5] Voorzover Frankrijk niet ten onder zou gaan aan interne wanorde, zouden andere Europese landen wel met haar afrekenen, meenden ze. Maar de Revolutie nam een andere, meer radicale, wending, die een bedreiging ging vormen voor heel Europa. Het parlementslid Edmund Burke had daar overigens in klemmende bewoordingen al voor gewaarschuwd, in zijn *Reflections on the Revolution in France* (1790), maar niemand had naar hem willen luisteren. De Fransen gingen in 1793 hun revolutie exporteren en de boodschap van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap ook aan de andere volken van Europa brengen – of die daar prijs op stelden of niet. De Franse revolutionairen introduceerden een nieuwe vorm van oorlog, een ideologische en totale oorlog, waarbij alle hulpmiddelen van het Franse volk (en later ook van andere volken) werden gemobiliseerd. De minister van Defensie, generaal Lazare Carnot, organiseerde op 23 augustus 1793 de levée en masse, de eerste algemene nationale dienstplicht in de geschiedenis. Meer dan 650.000 enthousiaste Fransen schaarden zich achter de revolutionaire kleuren. Op deze nieuwe vorm van ideologisch gefundeerde oorlog hadden de Britten en de andere volken van Europa aanvankelijk geen antwoord.

Voor de Britse politiek ging het in de strijd met Frankrijk, die van 1793 bijna onafgebroken zou duren tot 1815, om twee zaken. In de eerste plaats om de nationale veiligheid, de bescherming van het grondgebied en van de imperiale macht en welvaart. In de tweede plaats, en dat was zeker niet de minste factor, om de overwinning op de revolutionaire, atheïstische Franse ideologie, die de bestaande orde in heel Europa, niet alleen in Groot-Brittannië, bedreigde. Het ging voor de Britten om een tweestrijd op leven en dood tussen de 'goeden' en de 'kwaden' in Europa. Zo bezien was het bijna een vorm van Europese burgeroorlog tussen conservatieven en progressieven.

De oorlog met Frankrijk eiste het uiterste van de Britse natie. De Britse politici streefden met grote hardnekkigheid, naar een alomvattende Europese anti-Franse coalitie. Zij deden dat met enorme inzet, en vooral met veel geld, eindeloos veel geld (opgebracht door de Britse belastingbetaler), dat in de vorm van subsidies aan de bondgenoten werd verstrekt. En in de tweede plaats, de strijd eiste een militair *commit-*

ment van de Britten, niet alleen ter zee (in de vorm van de *British way of warfare*), maar ook te land, op het vasteland van Europa, waar zij vroeger of later grootschalige operaties zouden moeten uitvoeren. Groot-Brittannië was daarvoor in 1793 overigens nog lang niet gereed.[6]

Een leger van *hooligans*

Het Britse leger verkeerde na de rampzalig verlopen campagne in de Amerikaanse koloniën in een crisis. Er was nauwelijks een leger. En wat er nog van de oude strijdkrachten over was, verkeerde in permanente staat van ontbinding. De meeste (en de beste) troepen waren gestationeerd op de eilanden in West-Indië – en stierven daar bij tientallen per dag aan tropische infecties en ziekten. In Groot-Brittannië zelf was er eigenlijk alleen sprake van de locale schutterijen, de militia's, die merendeels van slechte kwaliteit waren. Een flinke troepenmacht hadden de Britten geconcentreerd in Ierland. De militairen daar muntten vooral uit door overdadig drankgebruik en *hooliganism*. Generaal R. Abercromby, die voor hij de tocht naar Noord-Holland zou leiden commandant van de troepen in Ierland was, velde een vernietigend oordeel over de militairen: het leger was crimineel en verdorven, '*which must render it formidable to every one but for the enemy*'.[7] De campagne tegen de Fransen in de Lage Landen tussen 1793 en 1795 had nog eens ten overvloede het bankroet van het Britse leger gedemonstreerd.
In 1795 trad de hertog van York aan als hervormer. Op dit terrein lag inderdaad, zoals zelfs Fortescue moest toegeven, zijn werkelijke bekwaamheid. Hij slaagde er in korte tijd in het leger totaal te reorganiseren. Hij moderniseerde de training; hij zorgde voor de verbetering van voeding, kleding en betaling; hij richtte afdelingen lichte infanterie op (het *Rifle Corps*), die elders in Europa al lang bestonden en zich op het slagveld hadden bewezen. Voor de dienst in West-Indië werden in het vervolg vooral zwarte soldaten uit het gebied zelf aangetrokken, die beter tegen het terrein en het klimaat bestand waren. Door al deze inspanningen kon Groot-Brittannië in 1799, aan de vooravond van de expeditie naar Noord-Holland, beschikken over een nieuw leger van enkele tienduizenden manschappen. Maar dit leger was in feite onvoldoende getraind; het bestond nog te kort, het was nog geen coherente strijdmacht. Pas na 1800, of misschien pas na 1808, toen het leger onder Wellington en Moore in Spanje in actie was geweest, pas toen kon men spreken van een in alle opzichten ervaren en *seasoned* leger.[8]

'*A most urgent project*'[9]

In 1798 was de strategische situatie ingrijpend veranderd ten nadele van Frankrijk. Napoleon was in het Midden-Oosten vernederd. De Franse vloot was door admiraal Nelson bij de Nijl vernietigend verslagen. Een grote Ierse opstand, waarin de hand van Frankrijk werd vermoed, was met succes neergeslagen.
Het leek nu mogelijk een groot offensief te starten om de Fransen een beslissende nederlaag toe te brengen. Nog tijdens de campagne in het Midden-Oosten kwam de Tweede Coalitie tot stand (1798-1800), waarvan behalve Groot-Brittannië Rusland, Oostenrijk, Napels, Portugal en het Ottomaanse Rijk deel uit maakten. Het grote politiek-strategische doel was de Fransen uit de Nederlanden, Zuid-Duitsland, Zwitserland en Noord-Italië te verdrijven en de Franse revolutionaire macht omver te werpen. De Britten dienden hierin een voortrekkersrol te spelen.
Maar zij waren daarvoor nog niet gereed. Wat waren de politieke en militaire problemen waarmee zij op dat moment kampten?

I De militaire problemen

De grote vraag was: waar lag het juiste 'aangrijpingspunt'? Minister Grenville, die het beleid ten aanzien van Frankrijk steeds meer naar zich had toegetrokken, vond dat dit in Europa lag, op het continent zelf. Hij had een 'Europese visie'.[10] Hij begreep dat de beslissing tegen Napoleon op het vasteland moest vallen, niet op zee of in de koloniën. Hij besefte dat daartoe een grote continentale inspanning nodig was, militair en financieel. Minister Dundas daarentegen bleef lange tijd de ouderwetse *blue water man*, die het Britse heil wilde zoeken in overzeese acties. *Prime minister* Pitt vond alles best, mits er maar snel en krachtig werd opgetreden in welke richting dan ook. Grenville's benadering gaf de doorslag. Maar waar aangrijpen, dat bleef de vraag. Op de Franse kust zelf wellicht, om de Franse royalisten te steunen? Op de Nederlandse kust (dan moesten de Pruisen wel meedoen, met een offensief aan de Nederlandse oostgrens), op de Zwitsers-Franse grens (met hulp van Oostenrijk en Rusland) of in Noord-Italië, waar Russisch-Oostenrijkse troepen overigens al met succes bezig waren, zonder dat dit echter de Franse dominantie wezenlijk had aangetast? Militair gezien lag de situatie als volgt: het Britse leger zelf was nog te zwak en onvoldoende getraind; het Europese aangrijpingspunt was niet duidelijk (het was wenselijk dat het dichtbij Groot-Brittannië zelf lag), en evenmin was duidelijk welke bondgenoten ingeschakeld konden worden (want met het Britse leger alleen ging het niet).

II De politieke problemen

De Britten zouden de grote coalitie langdurig en onder oorlogsomstandigheden bijeen moeten zien te houden. Dat zou op zich al een gigantische taak betekenen. Het was vooral Grenville die als minister van Buitenlandse Zaken onvermoeibaar aan de politieke samenwerking sleutelde. Met zijn consistent anti-Franse opvattingen, met zijn toegewijde loyaliteit aan de oude politieke en maatschappelijke orde, die hij hartstochtelijk tegen de revolutionaire opvattingen verdedigde en met de hem zo kenmerkende koppige vasthoudendheid (en natuurlijk met de honderden miljoenen ponden die de Britse belastingbetaler zonder morren voor het goede doel opbracht), trachtte hij zijn beleid te realiseren. Het is uit de officiële documenten en uit de privé-correspondentie overduidelijk geworden dat Grenville een aanval op twee fronten voorstond. Frankrijk diende tegelijkertijd te worden aangepakt in Nederland èn aan de Frans-Zwitserse grens. Veel hing af van de bereidheid van de andere Europese mogendheden aan het offensief deel te nemen. Op het Nederlandse front dienden de Pruisen aan de aanval mee te doen; op het Zwitserse de Oostenrijkers en de daar aanwezige Russen. Grenville besefte terdege dat het welslagen van de beoogde actie in Nederland volstrekt afhankelijk was van het welslagen van het offensief in Oost-Frankrijk. Wanneer dat zou instorten, waren de troepen in Nederland verloren; ze waren dan, zo zei hij, *'food for the frogs'*.[11]

Het was Grenville die in de laatste jaren van de achttiende eeuw de leiding op zich nam van het offensief tegen Frankrijk. Dundas hield zich lange tijd afzijdig. Zijn rol was, zoals Mackesy heeft vastgesteld, afwachtend en aarzelend.[12] Hij was nog niet overtuigd van de noodzaak tot een offensief op het vasteland met inzet van landstrijdkrachten. Hij zag veel gevaren en achtte het leger nog lang niet in staat offensief op het continent op te treden Hij richtte zich daarom vooral op de interne versterking van het leger.

De formulering van het krijgsplan

De gebeurtenissen van 1798 luidden, zoals boven al geconstateerd, een nieuwe fase in. Napoleons mislukte veldtocht in het Mid-

den-Oosten leek een gunstig moment voor geallieerde actie tegen Frankrijk. Grenville kwam echter al snel tot de ontdekking dat Pruisen uiteindelijk toch niet wilde meedoen aan een oorlog. De Pruisische koning, Frederik Willem III, bleef hardnekkig vasthouden aan zijn voorzichtige neutraliteitspolitiek, die gericht bleef op *appeasement* van Frankrijk. Grenville moest daarom met tegenzin afzien van het geallieerde offensief. In het voorjaar van 1799 leken de kansen echter te keren. Signalen uit Pruisen wezen erop dat de koning ineens wèl neigde tot militaire actie; bij voorkeur tegen de Bataafse Republiek. Ook Rusland leek bereid aan een gezamenlijk offensief ergens in de Nederlanden deel te nemen. Informatie uit kringen van orangistische ballingen in Engeland en Duitsland wees op de stijgende bereidheid van de Nederlandse bevolking in opstand te komen tegen de Fransen; uit militaire inlichtingen bleek dat de Fransen hun troepenmacht in Nederland tot een minimum zouden hebben teruggebracht. En tenslotte, Nederland werd als strijdtoneel gunstig beoordeeld: het lag dichtbij huis; in geval van nood konden de troepen in een oogwenk weer terug in Engeland zijn. Bovendien gold Nederland nog altijd als mogelijke Franse uitvalsbasis tegen Groot-Brittannië; het was de Britten natuurlijk niet ontgaan dat de radicale volksvertegenwoordiger Anacharsis Cloots in de Franse Nationale Conventie had verklaard: *'C'est en Hollande que nous détruirons Carthage'*.[13] Het kabinet besloot op 3 of 4 mei tot een inval in Nederland.

Grenville zond nog dezelfde maand verschillende gezanten naar het Russische hof in Sint Petersburg. Tsaar Paul I verklaarde dat hij aan een offensief zou meedoen onder drie voorwaarden: Pruisen diende deel te nemen, Engeland diende te betalen en Nederland diende het doelwit te vormen. De laatste voorwaarde was ingegeven door de gedachte dat een aanval op Nederland weinig risico inhield. De tsaar beoordeelde een campagne daar als 'veilig'. Franse tegenstand van betekenis achtte hij onwaarschijnlijk; bovendien meende ook hij dat de nadering van buitenlandse invasietroepen een onmiddellijke opstand van de Nederlandse bevolking zou inluiden, zodat de activiteit van de troepen zich zou kunnen beperken tot het organiseren van een feestelijke intocht. Onderdeel van het plan was dat Russische troepen eveneens, en in veel grotere getale, zouden deelnamen aan het offensief in Zwitserland. De omverwerping van de Franse macht diende immers vooral daar plaats te vinden. Op 22 juni 1799 bereikten de Britse gezanten een accoord met de tsaar, de Britten gingen in eerste instantie 17.500 man financieren voor een inval in Nederland. Voor het organiseren van een militaire expeditie overzee, waarvoor op dat moment nog niets concreets geregeld was, was het tijdstip van deze overeenkomst rijkelijk laat, eigenlijk té laat. Historici hebben de trage gang van zaken altijd gekritiseerd. De campagne, mocht het überhaupt nog lukken die van de grond te krijgen, zou dan immers veel te laat in het seizoen van start gaan. Op zich is dit natuurlijk een juist oordeel, maar het is een oordeel op basis van wijsheid achteraf. Het politieke proces van voorbereiding, de onderhandelingen met de Russen, de pogingen om Pruisen te laten meedoen, dat was allemaal nodig en het kostte veel tijd. De gebrekkige verbindingen - de gezanten naar Petersburg gingen per schip en per koets -, zorgden voor aanzienlijke vertraging in het besluitvormingsproces. Toen Thomas Grenville, de broer van minister Grenville, op 18 december 1798 naar Berlijn vertrok om de Pruisen over te halen mee te doen, slaagde hij er pas op 17 februari 1799 de Pruisische hoofdstad te bereiken, na een verschrikkelijke reis waarin hij met tegenwind, storm, en schipbreuk te maken had gehad. Op het Duitse wad, waar hij meer dood dan levend was

Frederik Augustus, hertog van York en Albany (1763-1827), opperbevelhebber van het Brits-Russische leger tijdens de invasie in Noord-Holland, olieverfschilderij, anoniem naar John Jackson (1778-1831), 1825, collectie National Portrait Gallery, Londen.

aangespoeld, had hij zich ternauwernood van de verdrinkingsdood kunnen redden.[14] Een comfortabele en snelle reis, zoals het een diplomaat betaamt, was er destijds niet bij en met de onderhandelingen ging dan ook veel tijd heen.

In het begin van juli 1799 begonnen de voorbereidingen voor de actie in Nederland concreet vorm te krijgen. Tot dan was er nog geen enkel begin gemaakt met het opstellen van een concreet operatieplan. De meningen waren verdeeld. 'Grenville zelf was voorstander van de actie gericht op het hart van de Bataafse Republiek: Zuid-Holland, met het regeringscentrum. Kapitein Home Popham, die de onderhandelingen met de tsaar eerder dat jaar op voortvarende wijze had gevoerd, betoonde zich een voorstander van een inval op drie verschillende plaatsen aan de kust (Ameland, Goeree en Walcheren), een voorstel waarmee hij trouwens ook de instemming van de Tsaar met de expeditie had weten te verkrijgen. Wanneer men nu een ander scenario zou kiezen, liep men het risico zich de woede van de tsaar op de hals te halen, die zich immers bedrogen zou kunnen voelen. Op 2 juli ontbood het kabinet generaal Sir Ralph Abercromby, die werd aangewezen als opperbevelhebber. Hij formuleerde een nieuw plan: een landing in de Maasmonding op Goeree of Voorne. Hij achtte deze minder riskant dan een aanval op de kust van Zuid-Holland, maar hij wenste eerst nog meer informatie over de toestand in de Maasdelta.

Het kabinet accepteerde Abercromby's plan op 14 juli; het besloot tevens de hertog van York aan te stellen als opperbevelhebber; Abercromby zou de *advance party* aanvoeren. Dag D werd op 1 augustus bepaald. In allerijl werd nu een begin gemaakt met de voorbereiding en uitrusting van de Britse troepen. Zij zouden in hun eentje het spits afbijten; pas op 20 augustus werd de aankomst van de eerste Russische troepen verwacht, die met Russische en Britse schepen zouden worden aangevoerd. Onmiddellijk na die datum konden meer Britse troepen arriveren, waarna de troepen gezamenlijk enkele dagen later Amsterdam konden bereiken, zo was de gedachte.

Nog voordat het plan in werking trad, verslechterde de internationale politieke situatie dramatisch. En nog wel op de manier die Grenville altijd had gevreesd. De Oostenrijkers onttrokken hun troepen aan het beoogde offensief aan de oostgrens van Frankrijk en richtten zich op Zuid-Duitsland en de Zuidelijke Nederlanden. Zij lieten de Russische troepen in Zwitserland daarmee aan hun lot over. Het was daarna voor de Franse generaal André Masséna, de hertog van Rivoli, een van Napoleons meest getalenteerde militairen, een koud kunstje om de Russen tijdens enkele veldslagen vernietigend te verslaan. Het *food for frogs*-scenario leek al werkelijkheid te worden nog voordat de Brits-Russische troepen voet op Nederlandse bodem hadden gezet. Grenville wilde zich echter niet laten intimideren, nu de voorbereidingen voor de tocht zo ver waren voortgeschreden. Hij drong aan op meer sneldheid. Hoe sneller het offensief in Nederland kon beginnen en hoe voortvarender het werd aangepakt, hoe liever het hem was. Hij voerde de druk op Dundas en Abercromby verder op. Hij wenste tevens dat de troepen zo mogelijk verder zouden oprukken, liefst naar de Zuidelijke Nederlanden en deze, eventueel in samenwerking met de bevolking die daar al vanaf 1798 in opstand was (de zogenaamde 'Boerenkrijg'), zouden veroveren om daarmee eventuele Oostenrijkse troepen voor te zijn. Dit getuigde allemaal niet van veel werkelijkheidszin, maar vloeide logisch voort uit de gekozen strategie, waaraan Grenville met alle kracht wilde vasthouden.

In het begin van augustus bleek, tot ongenoegen van Grenville en de rest van het kabinet, dat uitstel van de expeditie onvermijdelijk was. Abercromby worstelde met tal van problemen. Hij had een tekort aan schepen (een derde van zijn strijdmacht kon niet mee); de uitrusting van de troepen was nog onvoldoende; inlichtingen over de geografische en militaire situatie in de Maasdelta had hij niet ontvangen (al was hem uit berichten van schippers gebleken dat het gebied zich waarschijnlijk niet leende voor een invasie), hij beschikte over te weinig landingsvaartuigen en over te weinig karren en paarden voor het transport op land. Hij had bovendien net ontdekt dat hij pas troepen aan land kon zetten op Voorne of Goeree wanneer het daar springvloed was; de eerst beschikbare datum was dan 13 augustus.

Meer slecht nieuws bracht generaal Sir George Don, die op 8 augustus terugkeerde van een bezoek aan de Nederlandse orangistische militairen in Duitsland. Met wat hij daar had vernomen, kon hij Abercromby bepaald niet geruststellen. Volgens Don was de Maasmonding totaal ongeschikt als landingsplaats, de verdedigingswerken van Brielle en Hellevoetsluis bijvoorbeeld waren er te geducht voor. Het Bataafse leger was bovendien niet verzwakt en tot desertie geneigd, zoals in Groot-Brittannië algemeen werd aangenomen, maar, volgens Don, juist sterk en klaar voor de strijd. Hij voorspelde dat er geen enkele kans bestond op een onmiddellijke en massale volksopstand, zoals de orangisten in Groot-Brittannië steeds hadden gezegd; integendeel, de bevolking zou erbij staan en toekijken. Don

raadde aan te landen bij Scheveningen of bij Den Helder. De eerste landingsplaats had het voordeel van de nabijheid van het regeringscentrum; de tweede bood de voordelen van een maritieme basis, goede haven en verdere faciliteiten en opende de weg naar Amsterdam.[15]

Op 10 augustus vaardigde minister Dundas nieuwe instructies uit. Hij sprak zijn voorkeur uit voor Voorne of Goeree als landingsplaats. Mocht dat door zwaarwegende omstandigheden niet kunnen doorgaan, dan diende Abercromby zich op Den Helder te richten. Indien dat ook onmogelijk was, dan wees Dundas het Eemsgebied aan, wat bij eerdere versies van het operatieplan (onder andere in de plannen van Popham) altijd al als een potentieel doel was gezien. Hij liet het aan Abercromby over om zelf de landingsplaats te kiezen op basis van de meest recente inlichtingen waarover hij de beschikking kon krijgen. Het was inderdaad Abercromby zelf die, eenmaal op zee en op basis van nieuwe inlichtingen van de marine, besloot koers te zetten naar Den Helder. Uiteindelijk vond de landing plaats op 27 augustus. Het *most urgent project*, de omverwerping van de Franse macht, kon beginnen.

Eenmaal aan land besefte Abercromby meteen dat het mis was. Hij ondervond meer verzet dan verwacht; het moreel van de Bataafse en Franse troepen was beter dan voorspeld. Van de bevolking werd geen steun ondervonden. Van sympathie voor de Britten bleek hem niets. Hij wist dat hij zonder zware gevechten geen enkele voortgang kon boeken. Zijn troepenmacht was voor het leveren van zulke gevechten echter volstrekt ontoereikend. De Russen waren er nog niet; zij zouden uiteindelijk pas op 13 september aankomen. Er zat voor hem niets anders op dan zijn positie te consolideren, eerst bij Den Helder, later in De Zijpe. Over de krijgshandelingen die volgden kan ik hier zwijgen. Zij worden in andere bijdragen uitvoerig geschilderd.

In Londen zat Grenville zich dagelijks te verbijten. Het ging hem niet snel genoeg. Hij voegde een nieuw krijgsplan toe aan de toch al overladen agenda: een aanval, een zogenaamde *'coup de main'*, op Brest, op de Franse kust zelf. Hij gaf hiermee gehoor aan de langgekoesterde wens van de William Windham, *Secretary at War* (onder-minister), die het kabinet altijd had voorgehouden dat Frankrijk in het hart moest worden aangetast, op Franse bodem zelf, vooral omdat hij verwachtte dat de koningsgezinde bevolking dan in opstand zou komen tegen het revolutionaire regime. Dit plan, dat overigens niet werd uitgevoerd, betekende dat de militaire realiteit en de politieke wensen steeds meer uiteen gingen lopen.[16]

Slotbeschouwing

Met de terugkeer van het expeditiekorps eind oktober 1799 viel het doek over de hele onderneming. Het offensief, zowel in Zwitserland als in Nederland, was definitief mislukt. Grenville's op zichzelf genomen correcte beoordeling, dat Frankrijk door middel van een offensief op het vasteland, door middel van landstrijdkrachten en beslissende veldslagen, op de knieën gedwongen moest worden, was op korte termijn foutief gebleken. Op de lange termijn echter werd hij volledig in het gelijk gesteld. Napoleon wèrd verslagen door toedoen van een grote coalitie en door middel van beslissende veldslagen in Midden-Europa. Het was bij de slag van Leipzig, de Volkerenslag, van 16 – 19 oktober 1813 (waarbij de Britten geen militaire rol speelden), dat Napoleon definitief werd verslagen. De genadeklap kreeg hij, zoals bekend, in de slag bij Waterloo, 16 – 18 juni 1815, waarbij Britse troepen en Brits militair leiderschap, in de persoon van de hertog van Wellington, van grote betekenis waren. De Britten hebben door hun con-

sistente strategie, door een superieure inzet van mensen en middelen, beslissend bijgedragen aan de nederlaag van het Franse dictatoriale bewind in Europa. Meer dan wie ook was het minister Grenville die de politieke en militaire strategie heeft bepaald en heeft uitgevoerd, althans tijdens de eerste fase van het conflict. Zijn tragiek was dat hij zijn tijd te ver vooruit was. De militaire middelen om de hooggegrepen strategie voor de oorlogvoering op het vasteland succesvol ten uitvoer te brengen waren er nog niet. Die situatie brak pas aan na 1800, of, zoals in het bovenstaande al gezegd, na 1808. Toen beschikten de Britten over een in alle opzichten sterk en ervaren leger, over briljante aanvoerders (zoals de hertog van Wellington), over betrouwbare bondgenoten, die (overigens nog altijd gefinancierd met Brits geld) de strijd tegen Frankrijk hartstochtelijk waren toegedaan en voor het eerst echt bereid waren met elkaar samen te werken. Grenville had zich in deze jaren inmiddels uit de politiek teruggetrokken. Het kan niet anders of hij moet in de overwinning op Napoleon de triomf hebben herkend van zijn eigen strategie van vijftien jaar tevoren. Wanneer dit artikel enigszins het karakter heeft gekregen van een 'rehabilitatie' van het beleid van minister Grenville, lijkt dat zonder meer terecht en is het slechts te beschouwen als een daad van historische rechtvaardigheid. Grenville is in de Britse historiografie een van de minst bestudeerde en beschreven staatslieden.[17] Deze situatie doet weinig recht aan het belang van deze vooruitziende staatsman en aan de beslissende rol die hij in de strijd met Napoleon heeft gespeeld.

Het eindoordeel over '1799' moet luiden dat, voorzover het om het Britse aandeel gaat, de beschikbare diplomatieke en militaire inzet en middelen tekort schoten om de ambitieuze omverwerpings-strategie van Grenville en de rest van het kabinet te doen slagen. De Britse politieke macht schoot tekort om de aarzelende, wankelmoedige en onderling ruziënde bondgenoten binnen de coalitie te houden en te betrekken bij een militair offensief. Daarnaast werd de strategie op ineffectieve wijze ten uitvoering gebracht. De steeds wisselende strategische ideeën en de combinatie van verschillende niet met elkaar te verenigen doelen leggen daar getuigenis van af. De keuze voor Nederland werd ingegeven door een combinatie van praktische en politiek-strategische motieven, die op zichzelf logisch was. Het Britse leger was echter, ondanks de hervormingen van de hertog van York, niet gereed om de taak die van haar verwacht werd succesvol te kunnen verrichten. De expeditie kwam (te) traag op gang en werd uiteindelijk toch nog (te) overhaast uitgevoerd. Het zijn allemaal constateringen achteraf. De samenwerking tussen politici en militairen verloopt zelden in grote harmonie en militaire campagnes starten meestal temidden van politieke en militaire improvisatie, zo niet chaos. Temidden van zulke chaotische omstandigheden te werken en succes te boeken, dat behoort nu eenmaal tot de vaardigheden die militairen absoluut nodig hebben (maar waarop de organisatie hen vaak niet voorbereid). Deze overwegingen mogen ook bij de beoordeling van deze expeditie niet uit het oog worden verloren.

De expeditie was overigens niet alleen een politiek en militair fiasco, het was ook op het gebied van de militaire inlichtingen een ramp. De militairen beschikten niet over recente en betrouwbare informatie over de situatie in de Bataafse Republiek. Er was ook niet bijster veel ondernomen om die inlichtingen in een vroeg stadium te verkrijgen. Belangrijke informatie, zoals afkomstig van generaal Don, kwam te laat om nog een rol van betekenis te spelen. Op basis van Dons mededelingen had de hele tocht beter afgeblazen kunnen worden. Maar het blijft de vraag of de beschikbaarheid van betrouwbare inlichtingen veel gewicht in de schaal had

kunnen leggen. Grenville en het kabinet hadden er waarschijnlijk niet veel waarde aan gehecht. Grenville in ieder geval niet, omdat hij op het standpunt stond dat het kabinet zich niet van de wijs moest laten brengen door onheilsberichten, paniekzaaierij van militairen en kleine en grote tegenslagen. En voor een deel was er ook sprake van illusie-politiek. Hoewel men aan Britse kant moet hebben beseft dat de mededelingen van de Prins van Oranje en de orangistische militairen en burgers over een te verwachten anti-Franse volksopstand op zijn best waren ingegeven door *wishful thinking*, en op zijn slechtst door boosaardige manipulatie, men bleef rekenen op volksverzet. Een anti-Franse opstand in de Bataafse Republiek maakte zelfs min of meer stilzwijgend de kern uit van het hele operatieplan. Was dit alles nu *absolutely unpardonable*, zoals Fortescue het formuleerde? Dat denk ik niet. Het kwam voort uit de rotsvaste overtuiging bij Grenville en de het kabinet in zijn geheel dat Frankrijk hoe dan ook moest worden verslagen en dat Groot-Brittannië met niets anders dan de totale nederlaag van de vijand genoegen mocht nemen, en dat niet louter uit eigenbelang, maar ook vanwege de toekomst van Europa in zijn geheel. Aan een dergelijke Britse overtuiging heeft Europa ook later nog een en ander te danken gehad.

Noten:

1. Geciteerd in Piers Mackesy, *Statesmen at war. The strategy of overthrow, 1798-1799* (Londen, 1974) 311. De studie van Mackesy is nog steeds de beste en meest volledige over dit onderwerp.
2. Idem, 305.
3. John W. Fortescue, *Statesmen in the Great War. Four lectures on military history* (Londen, 1914) 143-144. De krakende oordelen over de verschillende politici zijn hier te vinden, evenals Pitt's uitspraak *'Go to Holland and do something'*. Fortescue heeft de tocht naar Noord-Holland in detail beschreven in deel IV (part I) van *History of the British army* (Londen, 1915).
4. Zie voor een uitvoerige uiteenzetting: Paul Kennedy, *The rise and fall of British naval mastery* (Londen, 1976) 124 e.v.
5. De uitspraak van de hertog van Leeds is geciteerd door Keith Robbins, *Great Britain. Identities, institutions and the idea of Britishness* (Londen, 1998) 151.
6. Zie voor een uitstekend algemeen overzicht: I.R. Christie, *Wars and revolutions: Britain 1760-1815* (Cambridge, 1982) 240, e.v.
7. Fortescue, *Statesmen*, 128-129.
8. Zie voor een overzicht en meer gegevens: David Gates, 'The transformation of the army, 1783-1815' in: David Chandler en Ian Beckett (eds.), *The Oxford illustrated history of the British army* (Oxford, 1994) 133-159.
9. Zo noemde Pitt de beoogde inval in Noord-Holland, geciteerd in Christie, *Wars and revolutions*, 246.
10. Mackesy, *Statesmen*, 4.
11. Idem, 305. Met de *frogs* worden uiteraard de Fransen bedoeld, hun gebruikelijke scheldnaam.
12. Idem, 6.
13. Idem, 36.
14. Idem, 62-63.
15. Idem, 173.
16. Idem, 221.
17. De enige biografie is: P. Jupp, *Lord Grenville* (Oxford, 1985).

Dr. V. Enthoven
Koninklijk Instituut voor de Marine, Den Helder

GELD SPEELT (G)EEN ROL
DE FINANCIËN VAN DE BATAAFSE MARINE, 1795-1805

De Britsche Vlootvoogd, Lord Duncan, ha, ha,
Die goed vecht, maar liegen kan, ha, ha,
Die nam de vloot, nee, 't is niet waar,
Men vraagt het aan held Story maar, ha, ha!

Het lied: *Op de Capitulatie met onzen van ouds bekenden bondgenoot, 18 october 1799. Op de wijs van: Een braave jaager, enz.*[1]

Inleiding

Nadat een Brits-Russisch expeditieleger op 27 augustus 1799 bij Callantsoog was geland, trok de bevelhebber van het Texel-eskader, vice-admiraal Samuel Story, zijn schepen (acht linieschepen, drie fregatten en een brik) terug naar de zeearm de Vlieter, ten noordoosten van het eiland Wieringen. Drie dagen later zeilde de Britse vice-admiraal Andrew Mitchell met een scheepsmacht, aanmerkelijk sterker dan die van Story, op naar de kop van Noord-Holland. Muitende bemanningen weigerden bij het zien van de met oranjewimpels en oud-Hollandse vlaggen getooide Britse schepen hun meerderen nog langer te gehoorzamen.[2] Zonder een schot te lossen gaven de twaalf oorlogsschepen bij de Vlieter en vijftien andere vaartuigen op de rede van Den Helder zich over.[3] Ondanks alle inspanningen van de afgelopen jaren was de Nederlandse oorlogsvloot in één klap weggevaagd. Wat was er misgegaan?
De invulling van het Nederlandse veiligheidsbeleid is een discussie zonder eind.[4] Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden met haar immense overzeese handelsrijk spitste dit debat zich toe op de vraag waar de nadruk van de defensie zou moeten liggen: bij de vloot of bij het leger. Deze discussie liep door de gewesten en de partijen heen. De Hollandse Statenpartij was de kampioen van de vloot, de Oranjepartij veelal die van het leger. Na de in de Republiek desastreus verlopen Vierde Engelse Oorlog (1780-1784), toen ook de strijd tussen de patriotten en de prinsgezinden in alle hevigheid was ontbrand, was het onvermijdelijk dat men elkaar over en weer de schuld gaf van 's lands weerloze toestand.[5] Met de omwenteling van 1795 en de totstandkoming van de Bataafse Republiek kwam een eind aan de discussie. Het defensiebeleid van de patriotten liet er geen twijfel over bestaan wat er moest gebeuren: bezuinigen op de defensie te lande door middel van de invoering van een burgermilitie, gebaseerd op een soort dienstplicht en versterking van de vloot. Het grootste deel van de defensiebegroting moest de marine ten goede komen. Voor het zeewezen leek het alsof geld geen rol zou gaan spelen. Maar dit bleek schone schijn.

Om inzicht te krijgen in het handelen en functioneren van een overheid, en dus ook in de landsverdediging, staan globaal gesproken twee wegen open. Ten eerste kan er worden gekeken naar het beleid, zoals dat zijn weerslag heeft in defensienota's en begrotingen: de verwachting dus. Om de werkelijke gang van zaken te achterhalen, moet een andere weg worden bewandeld. Financiële bescheiden bieden een ongekende mogelijkheid om de executie (uitvoering) van het beleid te analyseren. Hoewel er meerdere publicaties zijn verschenen over verschillende aspecten van het Bataafse zeewezen[6] en het financiële beleid van de patriotten[7], ontbreekt een studie naar de financiën van de Bataafse marine. De rekeningen te water, waarin de realisatie van het marinebeleid werd vastgelegd, zijn een nog niet eerder gebruikte bron.
Aan de hand van de rekeningen van Robert Collot d'Escury (1753-1834), ontvanger-generaal der middelen te water (1796-1805)[8], die een aaneengesloten serie financiële bescheiden vormen, wordt in deze bijdrage ingegaan op het financiële bestel van de Bataafse marine voor de periode 1795-1805, met speciale aandacht voor de (financiële) gevolgen van de Brits-Russische inval van 1799. Niet alleen komt de marinebegroting aan bod, maar ook de realisatie ervan.
Na de omwenteling van 1795 vormde het jaar 1796 de overgang van de vijf administraties van de admiraliteitscolleges naar de ene rekening van de ontvanger-generaal der middelen te water. Op 19 juli 1805 werd een nieuw Algemeen Stelsel van belastingen ingevoerd, waardoor met ingang van januari 1806 een algehele reorganisatie van de generale administratie van 's lands financiën plaatsvond. Op 26 december 1805 werden 21 nieuwe ontvangers-generaal benoemd.[9] Maar niet alleen uit praktisch oogpunt is 1805 een verdedigbare einddatum. Na de zeeslag bij Trafalgar (21 oktober 1805) was de rol van Frankrijk en de Bataafse Republiek als zeemogendheid uitgespeeld. De Bataafse marine had niets meer op zee te zoeken.[10]

Vloot en bestuur

Ten tijde van de Republiek lag de soevereiniteit bij de afzonderlijke gewesten. Bij de Unie van Utrecht (1579) waren de gewesten overeengekomen om onder andere samen te werken op het gebied van de verdediging van het grondgebied. In de Staten-Generaal, waarin alle gewesten zitting hadden, kwamen de Uniezaken ter sprake en dus ook de defensie. De Raad van State, een soort uitvoerend lichaam van de Staten-Generaal, formuleerde, in de zogenaamde 'Staten van Oorlog', het defensiebeleid. Voor de zeeoorlog werd in de 'Staten ter Zee' vastgelegd hoeveel schepen een admiraliteitscollege diende uit te rusten en met welk doel. Vijf admiraliteiten in de gewesten Zeeland, Holland en Friesland droegen de zorg voor de uitvoering van het beleid: het op tijd in zee brengen van de gevraagde schepen.[11]
Verschillende heffingen op de handel, beter bekend onder de naam convooien en licenten, vormden, ondanks alle gebreken, de basis voor de financiering van de admiraliteitscolleges.[12] Deze kregen daarnaast van de gewesten financiële ondersteuning in de vorm van subsidies en leningen. Elke admiraliteit was een zogenaamde Resultaat Verantwoordelijke Eenheid (RVE) met een eigen administratie, die 'afgehoord' (gecontroleerd en goedgekeurd) werd door de Generaliteitsrekenkamer in Den Haag.[13]
Direct na de omwenteling van januari 1795 werd de Raad van State afgeschaft en vervangen door een Comité tot de Algemeene Zaken van het Bondgenootschap te lande. Dit had geen bemoeienis met het beleid ten

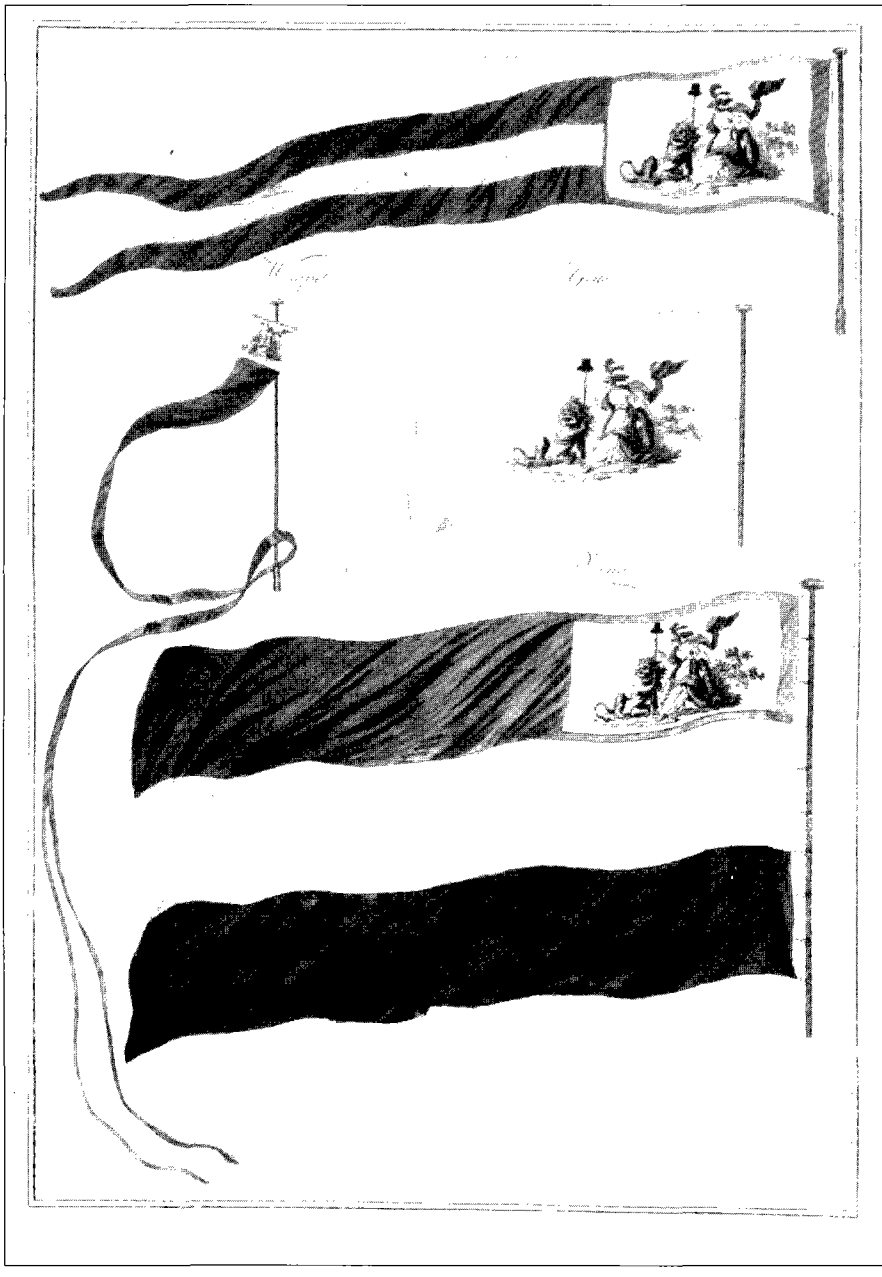

De Bataafse marinevlag, gravure door Hendrik Roosing (1763-1826), Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam

aanzien van de zeeoorlog. Die zou bij Hunne Hoog Mogenden komen te liggen, dat wil zeggen tot 1 maart 1796 de Staten-Generaal en daarna de Nationale Vergadering. Deze twee instellingen keurden de defensienota's en de marinebegrotingen goed.[14]

Comité tot de Zaken van de Marine, 1795-1798

Begin 1795 werden de vijf admiraliteitscolleges afgeschaft. Voor de uitvoering van het defensiebeleid ter zee werd het Comité tot

de Zaken van de Marine in het leven geroepen. Dit Comité bestond uit 21 leden en had zitting in Den Haag. Ter ondersteuning waren er een ontvanger-generaal, een secretaris, een advocaat-fiscaal en de nodige klerken. Zeven leden hielden zich bezig met de equipage, de aanbouw van schepen en de eigenlijke directie der zeezaken. Zeven anderen waren verantwoordelijk voor de financiën, zowel de inkomsten uit de convooien en licenten, als de subsidies toegekend door de Staten-Generaal. Zij stelden ook de begroting op. En tot slot hielden de overige zeven leden zich bezig met het beheer van de convooien en licenten en alles wat daarmee samenhing. Het algemeen beheer van de marine berustte bij alle leden gezamenlijk. Wel zouden steeds twee leden van het Comité zich ter plaatse bevinden van de departementen (Amsterdam, Rotterdam, Hoorn of Enkhuizen of Medemblik, Middelburg of Vlissingen en Harlingen) om toezicht te houden op de aanbouw en uitrusting der schepen.[15]
De patriotten sloten in mei 1795 een vredesverdrag met Frankrijk, waarin het bondgenootschap tot uitdrukking kwam. De drie belangrijkste verplichtingen voor de Republiek waren:

1. het onderhouden van een Franse troepenmacht van 25.000 man;
2. het leveren van een bijdrage in de oorlog tegen Groot-Brittannië door het versterken van vloot en leger;
3. de betaling van een oorlogsschuld van 100 miljoen gulden.

Het onderhoud van de Franse troepen bedroeg gemiddeld 7,5 miljoen gulden per jaar. Voor de versterking van de vloot werden minstens acht linieschepen en twaalf fregatten beschikbaar gesteld. De kosten voor onderhoud en uitrusting hiervan bedroegen jaarlijks mogelijk zes à zeven miljoen gulden.[16] De voornaamste bepaling van het verdrag was uiteraard de oorlogsschuld van 100 miljoen gulden. In één klap nam de schuldenlast van de Republiek van 760 miljoen met ruim 13% toe. De vriendschap met Frankrijk zou de Nederlanders nog duur komen te staan.17 Door de alliantie met Frankrijk en de aanwezigheid van een Franse troepenmacht was de Bataafse Republiek geen 'independenten staat' meer.[18]
Aan de vooravond van de Bataafse Revolutie lag de oorlogsvloot er in deplorabele toestand bij. Om in 1792 de oorlogsvloot van 112 schepen bewapend met 4.334 stukken geschut te bemannen, waren circa 25.600 manschappen nodig. Het maandelijkse tractement bedroeg *f* 40,- per hoofd. De geschatte kosten om de vloot een jaar lang op zee te houden bedroeg twaaf miljoen gulden.
De 'begroting ter zee' dat jaar was nog geen twee miljoen gulden. De financiële middelen die men ter beschikking wilde stellen, waren nauwelijks toereikend om een paar schepen in zee te brengen.[19]
Geen wonder dat al eind februari 1795 het nieuwe bestuur een aparte commissie in het leven riep, met de opdracht: 'Zich naar de zeehavens dezer landen te begeven, ten einde al de oorlogsschepen te inspecteren, alsmede den voorraad der tuigaadje en in één woord, al wat tot het equipement diende, op te nemen, en daarvan zoo spoedig mogelijk rapport te doen; alsmede van hunne bevindingen omtrent de schepen, die gereed waren of vertimmerd of aangebouwd konden worden'.[20]
De commissie trof de vloot in erbarmelijke staat aan. Veel schepen waren niet meer bruikbaar en dienden van de sterkte te worden afgevoerd. Na de nodige reparaties zou de vloot kunnen bestaan uit 24 linieschepen en 24 fregatten (zie tabel 1). Dat herstel zou dan wel minimaal 4.748.815 gulden moeten kosten. De walinrichtingen trof de commissie in een bevredigende toestand aan.[21]

Tabel 1. 'Geschoonde' staat van de Nederlandse vloot, begin 1795

type	stukken geschut	aantal	TOTAAL
linieschepen	74	4	
	60-68	14	
	50-56	6	
totaal			24
fregatten	40-46	5	
	32-36	8	
	20-26	11	
totaal			24
sloepen en kotters	6-18		14
uitleggers	6-20		5
kanonneerboten	1-3		6
TOTAAL			73

Bron: De Jonge, *Zeewezen*, V, 220-221.

Het Comité kwam met een plan om voor de komende twaalf maanden twaalf linieschepen, veertien fregatten en een aantal kleinere vaartuigen te herstellen en in de vaart te brengen. De schepen zouden bemand moeten worden met 9.880 zeevarenden. Daarnaast dienden verschillende nieuwe schepen te worden gebouwd. Tenslotte wilde het Comité een substantieel bedrag gebruiken om een deel van de oude schuld van de opgeheven admiraliteitscolleges af te betalen. Gebleken was dat leveranciers van scheepsbenodigdheden niet bereid waren goederen te leveren aan het nieuwe Comité, zolang de uitstaande tegoeden nog niet waren vereffend.[22] Hierop diende het Comité tot de Zaken van de Marine een begroting bij de Hunne Hoog Mogenden in, die er niet om loog (zie tabel 2).

Om in de behoefte van 's lands verdediging te voorzien, werd door de Staten-Generaal een bedrag van ruim 32 miljoen gulden toegezegd. Een belasting op het bezit van edelmetaal moest hiervoor de belangrijkste financiering vormen. De opbrengst werd geschat op *f* 7.166.275.[23] De provincies gingen echter niet verder dan tien miljoen gulden, welk bedrag binnen drie maanden opgebracht werd. Daarvan was zes miljoen bestemd voor de vloot.[24]

Op 27 maart 1795 werden elf linieschepen, elf fregatten, veertien kleinere vaartuigen in dienst gesteld: in totaal 36 schepen.[25] Door de inspanningen van het Comité en de begrote middelen groeide het aantal in dienst gestelde schepen binnen één jaar tot 66 (zie tabel 3). Daarnaast waren er ook nog zeven wachtschepen om de zeegaten te beschermen. In totaal dienden er toen zeventienduizend zeevarenden op de vloot.[26]

In het voorjaar van 1796 diende het Comité tot de Zaken van de Marine een nieuwe begroting in van ruim achttien miljoen gulden voor de periode van 1 mei tot en met 31 december. Uiteindelijk werd ruim zeventien miljoen gulden toegestaan, waaronder drie miljoen gulden als betaling aan Frankrijk (zie bijlage I).

Sinds de omwenteling waren er miljoenen uitgetrokken om het zeewezen op te bouwen, maar de vloot had grotendeels werk-

Tabel 2. Begroting Comité van Marine voor twaalf maanden, 1795 (in guldens)

	omschrijving	bedrag
1.	het herstellen en uitrusten van: - 12 linieschepen - 14 fregatten - 6 brikken en kotters - 11 wachtschepen - enige kleinere vaartuigen	7.800.000
2.	de aanbouw van 3 linieschepen en 3 fregaten	2.440.000
3.	gedeeltelijke afbetaling van de oude schuld	5.000.000
	TOTAAL	15.240.000

Bron: G.D. Bom, *"d' Vrijheid", 1781-1797. Geschiedenis van een vlaggeschip* (Amsterdam 1897) 119.

Tabel 3. Staat van de Nederlandse vloot, eind 1795 - begin 1796

type	stukken geschut	aantal	TOTAAL
linieschepen	74	4	
	60-68	12	
	50-56	6	
totaal			22
fregatten	40-46	17	
	32-36		
	20-26	14	
totaal			31
sloepen en kotters		13	
TOTAAL			66

Bron: De Jonge, *Zeewezen*, V, bijlage VI.

loos in de havens gelegen. De Commissie tot de Buitenlandse Zaken ontwierp twee plannen om hier iets aan te doen. Ten eerste was er het voornemen een eskader naar de bedreigde West-Indische bezittingen te zenden. Daarnaast ontstond het plan om samen met de Franse bondgenoot het onderdrukte Ierland van de Britse overheersing te bevrijden. De Bataafse Republiek stelde vijftienduizend soldaten ter beschikking. Voor het transport van deze troepen werden voor een periode van zes maanden 28 koopvaardijfregatten gehuurd. Dit zou ruim *f* 700.000 moeten kosten.

De troepen waren al ingescheept, maar door allerlei oorzaken ging de invasie uiteindelijk niet door. Wel voer de oorlogsvloot onder leiding van vice-admiraal J.W. de Winter in het najaar uit. De slag bij Kamperduin (11 oktober 1797) eindigde in een gevoelige

nederlaag voor de Nederlanders. Negen van de zestien linieschepen gaven zich over, benevens één fregat.

Agent van Marine, 1798-1801

Mede als gevolg van de verloren zeeslag vond met Franse steun in januari 1798 een staatsgreep plaats door de zogenaamde democraten. Zij stonden meer en ingrijpender hervormingen van het staatsbestel voor dan de Nationale Vergadering. Een Constituerende Vergadering werd in het leven geroepen om een grondwet voor te bereiden. Het Uitvoerend Bewind van vijf personen vormde een soort regering. Alle uitvoerende comités werden opgeheven. Op 18 februari stelde de Constituerende Vergadering J. Spoors aan als Agent van Marine. Later zou hij zitting hebben in het Uitvoerend Bewind. De hoogste staatsmacht kwam te liggen bij het Vertegenwoordigend Lichaam, bestaande uit een Eerste en een Tweede Kamer. De Agent van Marine hield het algemeen toezicht over alles wat de oorlog en de verdediging van het vaderland te water betrof: het personeel, de schepen en de walinrichtingen. Elk jaar, in september, moest de Agent een begroting voor de marine indienen bij het Vertegenwoordigend Lichaam. Aan de hand van het *Dagverhael der handelingen van het Vertegenwoordigend Lichaam* zijn de discussie en besluitvorming rond de marinebegroting goed te volgen. Zo blijkt dat, nadat een begroting was goedgekeurd, gedurende het lopende jaar nog voortdurend posten werden aangepast.[27]

Eén van de taken die niet meer onder het Agentschap vielen, was de heffing van de convooien en licenten. Deze heffing werd aanvankelijk ondergebracht bij het 'intermediair bureau van de convooien en licenten', maar viel vanaf 20 april 1798 onder de Agent van Nationale Economie J. Goldberg.[28]

Niet uit het veld geslagen na het verlies bij Kamperduin had de Nationale Vergadering twee dagen later een Gecombineerde Commissie - samengesteld uit een commissie van onderzoek naar de toestand bij de marine en uit de twee vaste commissies van financiën en buitenlandse zaken - in het leven geroepen om middelen te zoeken tot herstel van het zeewezen. Men was het er over eens dat: 'er een extraordinaire reparatie, aanbouw en equipeering van oorlogsschepen zal plaats hebben, om 's lands zeemacht op zulk eenen respectabelen voet te brengen als in het gecombineerd besoigne met gecommitteerden uit het Committé der Marine bevonden is [...]'.[29]

Voor de defensie te land en te water was op korte termijn elf miljoen gulden extra nodig.[30] Voor het herstel van de vloot ging half november de Nationale Vergadering accoord met een buitengewone heffing van 8% van de inkomsten van ieder met een inkomen van meer dan *f* 300 per jaar en een kinderaftrek van *f* 50 per kind, terwijl voor de gefourneerde gelden rentedragend papier werd afgegeven van drie procent. De ontvanger-generaal te water diende deze nieuwe heffing te innen.[31] Mede hierdoor werd in 1798 en 1799 voor de vloot respectievelijk acht miljoen en bijna tien miljoen gulden beschikbaar gesteld.

Men ging onvermoeid door met de aanbouw van nieuwe schepen. In maart 1798 waren van de 111 schepen er 78 schepen door de Agent van Marine in dienst gesteld.[32]

Na de Brits-Russische invasie in Noord-Holland en de overgave van het eskader van Story bestond de vloot, ondanks alle inspanningen van de afgelopen jaren, uit niet meer dan vijftien linieschepen en zes fregatten, waarvan sommige nog op de helling stonden. Maar de financiële middelen en mogelijkheden van de Bataafse Republiek waren uitgeput. Mede hierdoor kon in 1800 nauwelijks de helft van de beschikbare linieschepen en fregatten worden uitgerust.

Tabel 4. Staat van de Nederlandse vloot, begin 1798

type	stukken geschut	aantal
linieschepen	54-78	24
fregatten	20-46	38
sloepen, kotters enz.	4-18	16
TOTAAL		78

Bron:
ARA, Departement van Marine 1795-1813, aanhangsel nr. 20, 'Staat van 's lands zeemacht, 1 maart 1798'.

Vooral bij Texel waren nu onvoldoende schepen aanwezig om de zeegaten te beschermen. Besloten werd om met grote spoed 24 kleine kanonneerboten te bouwen en uit te rusten om de meest bedreigde plekken te beschermen tegen de strooptochten van de Britten.[33]
De grote kanonneerschoeners waren bewapend met drie kanons van 18 pond en hadden twee masten. De kleinere kanonneerbrikken hadden drie kanons van 12 pond en één mast.
De eerste werden canonnières genoemd en de tweede bateaux-canonnières. De schepen staken niet diep en hadden goede zeileigenschappen.
Ze hadden voldoende snelheid en waren geschikt voor navigatie in de binnenwateren, maar niet voor vaart op volle zee.[34]
Ook kwam men op het lumineuze idee om het zeegat bij Texel te beschermen met een zogenaamde kunstklip. Dit stervormig gevaarte dreef, verankerd aan oude kanons, net onder het wateroppervlak en moest het zeegat tegen vijandelijke schepen beschermen. Er werd er één gebouwd en in mei 1800 beproefd in de haven van het Nieuwe Diep. Toen tijdens een storm het wachtschip *Broederschap* er tegenaan dreef, werd de klip beschadigd. Het schip bleef ongeschonden. Vervolgens sloeg de klip van zijn ankers en dreef een aantal dagen rond, een gevaar voor de scheepvaart vormend. Het experiment werd toen gestaakt.[35]

Raad der Marine, 1801-1805

Met de nieuwe grondwet van 1801 werd het Bataafs Gemenebest in het leven geroepen. Een uit twaalf man bestaand Staatsbewind maakte nu de dienst uit. Er bestond weliswaar nog een Wetgevend Lichaaam, maar dat had alleen de bevoegdheid wetten aan te nemen of te verwerpen. Deze periode kenmerkte zich door een gedeeltelijke terugkeer naar de oude situatie.[36] Zo stelde het Staatsbewind een Raad der Marine aan, bestaande uit drie leden.
De Raad der Marine diende jaarlijks vóór 1 september een nauwkeurige en beredeneerde begroting bij het Staatsbewind in te dienen. Tevens diende de Raad vóór eind augustus een overzicht te overhandigen van uitstaande betalingen. Op lokaal niveau zorgden zogenaamde commissarissen-directeur voor de uitvoering. Na goedkeuring van de begroting door het Wetgevende Lichaam diende de Raad der Marine met de commissarissen-directeur, de constructeur-generaal en de eerste equipage-meester te overleggen inzake de werkzaamheden van ieder departement. Alle betaalbaar gestelde rekeningen en declaraties moest de Raad

Tabel 5. Staat van de Nederlandse vloot, 1801

type	stukken geschut	aantal	TOTAAL
linieschepen	74	2	
	60-68	8	
	50-56	0	
totaal			10
fregatten	40-46	1	
	32-36	2	
	20-26	2	
totaal			5
korvetten	18-20		4
(kanonneer)schoeners			53
overige			12
in aanbouw			13
TOTAAL			97

Bron: De Jonge, *Zeewezen*, V, 695.

aan de thesaurier-generaal en de rekenkamer zenden, waar ze geregistreerd werden. De financiële gang van zaken kwam in grote lijnen overeen met die van de Agent van Marine.[37] In de loop van 1805 werd de Raad opgeheven en behartigde een Secretaris van Staat voor de Zaken der Marine het zeewezen.[38]

Op 27 maart 1802 kwam de Vrede van Amiens tot stand, waarmee (tijdelijk) een einde kwam aan de oorlog tussen Frankrijk en Groot-Brittannië. De afgelopen zeven jaar van oorlog waren rampzalig geweest voor het Nederlandse zeewezen. In totaal waren er 64 Nederlandse oorlogsschepen in Britse handen gevallen, waaronder 21 linieschepen en 22 fregatten. Het merendeel had zich zonder slag of stoot bij de Vlieter overgegeven. Ondanks alle inspanningen was de oorspronkelijke Nederlandse 'blauw-watervloot', die tot in de verste uithoeken van het imperium kon worden ingezet, verloren gegaan en vervangen door een 'bruin-watervloot' die uitsluitend kon opereren in de kustwateren. Er waren nog maar enkele kapitale schepen in dienst. Meer dan de helft van de vloot bestond uit kanonneerschoeners, bewapend met slechts enkele stukken geschut (zie tabel 5). Ook in de jaren na 1802, toen de oorlog met Groot-Brittannië weer was uitgebroken, had de Bataafse marine een 'bruin-watervloot', die in de tussentijd flink werd uitgebreid.

Ter ondersteuning van een Franse invasie van Engeland rustte het Bataafse gemenebest twee vloten uit. In december 1803 lagen er te Texel en Hellevoetsluis vijf linieschepen, drie fregatten en twee brikken klaar om een vloot van dertig grote transportschepen te escorteren, met aan boord 25.000 soldaten en 9.000 paarden. Kort daarop lag in Zeeland het zogenaamde Vlissingsche Flotille gereed, bestaande uit 378 kleine vaartuigen waaronder 64 kanonneerschoeners en 216 kanonneerboten. Een deel van de Nederlandse vloot bereikte Frankrijk, maar door de Franse nederlaag bij Trafalgar werd de invasie afgeblazen.[39] Het

beleid om vooral kleine vaartuigen te bouwen zou de Nederlanders nog duur komen te staan, vooral overzee.
Vanaf 1796 voeren met grote regelmaat Nederlandse oorlogsschepen uit om de overzeese bezittingen tegen de Britten te beschermen. Dit haalde echter niet veel uit. Zo gaf in augustus 1796 een Nederlands eskader zich over in de Saldanhabaai bij Kaap de Goede Hoop. De patriotten beperkten zich bij hun koloniale politiek zeer sterk tot de voormalige bezittingen van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) in de Oost. Aan de Kaapse nederzetting, de plantagekoloniën van West-Indië en de Antillen werd vrijwel geen aandacht meer besteed.[40] Deze vielen al snel in Britse handen.
Al voor de ondertekening van de Vrede van Amiens (1802) vertrokken er verscheidene fregatten naar de Oost en de West om er de heuglijke tijding te brengen dat de oorlog voorbij was. Nauwelijks een jaar later brak opnieuw de oorlog met het perfide Albion uit. De patriotten beschikten niet over voldoende zeegaande schepen om de overzeese bezittingen te beschermen. Als rijpe appelen vielen de Nederlandse koloniën in Britse handen. Alleen op het minuscule eilandje Deshima in de baai van Nagasaki bleef gedurende de Franse tijd de Nederlandse driekleur wapperen.[41]
Toen in 1810 het Nederlandse zeewezen zijn zelfstandigheid verloor en opging in de Franse marine, waren er nog maar negen linieschepen en vier fregatten in dienst (zie tabel 6).[42]

De marinebegroting

Vanaf het begin dat de patriotten aan de macht kwamen, was hun beleid erop gericht het zeewezen te versterken. Met vijftien miljoen gulden loog de eerste marinebegroting er niet om. Te meer daar kort ervoor jaarlijks slechts ongeveer vier miljoen gulden voor de oorlogsvloot werd uitgetrokken.[43] Ook ten opzichte van het leger kwam het voornemen van de patriotten tot uitdrukking. Van de eerste tien miljoen gulden die de provincies in 1795 toezegden, was zes miljoen bestemd voor de vloot.
Na de slag bij Kamperduin (11 oktober 1797) moesten de Bataafse maritieme ambities alweer worden bijgesteld. De financiële vooruitzichten voor de Bataafse Republiek waren toen al zo slecht dat in Amsterdam een groep kooplieden voorstelde gezamenlijk een linieschip aan de bedreigde natie te geven. In Haarlem was een gefortuneerde weduwe zelfs bereid op haar kosten een

Tabel 6. Staat van de Nederlandse vloot, 1810

type	stukken geschut	in dienst	totaal aanwezig
linieschen	90-68	9	13
fregatten	32-50	4	10
korvetten	6-20	11	16
schoeners	7	19	48
kanonneerboten	3	43	160
kleine vaartuigen	1-3	3	49
TOTAAL		89	296

Bron: De Jonge, *Zeewezen*, V, bijlage XI.

compleet fregat te laten bouwen en uit te rusten.[44]
Na de Brits-Russische invasie van 1799 moesten de patriotten hun marineidealen helemaal laten varen. Vanwege de vele financiële verplichtingen jegens 'bondgenoot' Frankrijk zat de Bataafse Republiek op zwart zaad. Hun leider R.J. Schimmelpenninck verzuchtte op 25 oktober 1799: 'Het jammerlijk effect van den financieelen nood, waarin de Republiek zich bij continuatie bevindt, doet zich dag bij dag meer gevoelen'.[45]
Geen wonder dat ondanks de oorlog tegen Groot-Brittannië, op de defensie in het algemeen en de marine in het bijzonder, bezuinigd moest worden. Er kwam een nieuw begrotingsstelsel. Maar de financiële lasten werden alleen maar zwaarder.
Rond 1803 bedroegen de inkomsten uit de gewone middelen ruim dertig miljoen gulden. Zonder de buitengewone oorlogslasten waren de vredesuitgaven meer dan 52 miljoen gulden. De te verwachten kosten in geval van oorlog werden tussen de zeventig en tachtig miljoen gulden geschat. Door de vele leningen en loterijen van de afgelopen jaren was de staatsschuld opgelopen tot het astronomische bedrag van 1,1 miljard gulden. De rentebetalingen beliepen alleen al bijna 33 miljoen gulden. Net zoveel als de gewone inkomsten tezamen. Daarnaast kostten de 25.000 man Franse troepen, die verplicht door de Bataafse Republiek onderhouden werden, jaarlijks alleen al acht miljoen gulden. De vriendschap met Frankrijk had al zeker vijfhonderd miljoen gulden gekost.[46] Er moest op de eigen defensie worden bezuinigd.[47] Geen wonder dat de marinebegroting dat jaar een schamele 4,2 miljoen gulden bedroeg: een absoluut dieptepunt.
Door de financiële hervormingen van de voormalige Amsterdamse koopman I.J.A. Gogel (1762-1821), van maart 1798 tot september 'Agent van Financie', kwam er langzaam meer ruimte in de begroting. Op 19 juli 1805 werd een nieuw algemeen stelsel van belastingen ingevoerd. Zo waren in 1806 de belastinginkomsten al gestegen tot ruim 42 miljoen gulden.[48] In de jaren 1805 en 1806 steeg de marinebegroting relatief snel naar ruim zestien miljoen gulden. De achterstand ten opzichte van het leger was zo goed als weggewerkt.
Op het eerste gezicht leek het dat na de Brits-Russische invasie van 1799 het zeewezen in het veiligheidsbeleid van de patriotten een ondergeschikte rol ging spelen (zie tabel 7). Het aandeel van de marine in de totale begroting daalde van 19% in 1799 naar 8% in 1803. In 1804 werd voor de oorlogvoering te land bijna 2 keer zoveel geld uitgetrokken als voor die ter zee. Hierna trok de marinebegroting weer aan en in 1806 werd aan de marine bijna net zoveel uitgegeven als aan het leger. Gemiddeld bedroeg de marinebegroting over de periode 1799-1806 15% van de totale 'begrooting der staatsbehoeften'. Over de periode 1795-1806 bedroeg de gemiddelde hoogte van de marinebegroting *f* 7.283.258. Of dit beeld ook overeenkwam met wat er werkelijk gebeurde, zal nog blijken.[49]

De realisatie: de rekeningen te water

Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden hadden de vijf admiraliteitscolleges elk hun eigen rekeningen te water. Door de afschaffing van de admiraliteiten in 1795 verdwenen de vijf administraties op termijn. Hun laatste rekeningen over 1795-1796 werden nog door de 'oude' Generaliteitsrekenkamer gecontroleerd.[50] Begin 1796 stelde de Nationale Vergadering ontvangers-generaal aan voor de Unie, Marine, Loterijen, Oost-Indische handel, West-Indische handel en het Verhoogde last- en veilgeld. Voor de Unie was er de ontvanger-generaal der middelen te lande. Hij hield de

Tabel 7. Begrotingen van de Bataafse Republiek, 1799-1806 (in guldens)

	1799	%	1800	%	1801	%	1802	%	1803	%	1804	%	1805	%	1806	%	Totaal	%
Defensie																		
Ter zee	12.847.830	19	9.408.250	12	10.320.251	14	6.592.948	10	4.298.272	8	7.296.175	10	12.748.616	18	16.787.793	22	80.300.135	15
Te land	19.539.040	28	24.795.573	32	21.988.463	31	12.545.278	19	8.670.823	16	18.733.987	27	18.983.898	27	19.141.638	25	144.398.700	26
Totaal	32.386.870	47	34.203.823	44	32.308.714	45	19.138.226	29	12.969.095	24	26.030.162	37	31.732.514	46	35.929.431	46	224.698.835	41
Overige uitgaven	36.267.416	53	43.790.061	56	39.044.605	55	46.854.343	71	40.503.925	76	43.753.241	63	37.339.047	54	41.356.414	54	328.909.052	59
Begroting totaal	68.654.286	100	77.993.884	100	71.353.319	100	65.992.569	100	53.473.020	100	69.783.403	100	69.071.561	100	77.285.845	100	553.607.887	100

Bron: Algemene begrooting der staatsbehoeften voor de Bataafse Republiek, 1799-1806 ('s-Gravenhage 1799-1806), KB sign. 486 J 1-8.

rekening bij van het leger. Voor de Marine was er de ontvanger-generaal der middelen te water.

Ontvanger-generaal R. Collot d'Escury

Via een notariële acte van 24 februari 1796 ontving de patriot Robert Collot d'Escury zijn commissie van het Comité tot de Zaken van de Marine en hij werd aangesteld als ontvanger-generaal der middelen te water.[51] Collot d'Escury stamde uit een van oorsprong aanzienlijk Frans adellijk geslacht. Robert werd op 26 april 1753 te Gorinchem geboren. Hij begon zijn carrière als sous-lieutenant der gardes te paard in dienst van het Staatse leger. In 1784 nam hij ontslag. Hoewel hij in de aanzienlijkste sociale kringen verkeerde,[52] trad hij na de omwenteling van 1795 niet op de voorgrond. Zijn functie als ontvanger-generaal der middelen te water was van geringe politieke betekenis.[53] Na deze aanstelling benoemde koning Lodewijk hem in september 1806 tot lid van het Wetgevend Lichaam. Na de inlijving bij Frankrijk was hij ambteloos. Op 14 januari 1816 werden Robert en zijn broers Hendrik en Johan Martha door koning Willem I in de Nederlandse adelstand ingelijfd. De relatie van baron Robert met de koning zou hem nog goed van pas komen. Hij speelde als burgemeester en wethouder een prominente rol in de lokale Haagse politiek. Later werd hij gedeputeerde van Zuid-Holland. Hij overleed in 1834.[54]

In de instructie voor de ontvanger-generaal betreffende de administratie te water worden in 29 artikelen de rechten en plichten van het ambt vastgelegd. Dit was nodig, omdat in deze periode bij publieke functies nog geen strikte scheiding bestond tussen privé en openbaar. Zo kon de ontvanger-generaal, althans in theorie, over de eventuele overschotten van zijn administratie beschikken. Omgekeerd moest hij een (tij-

delijk) kastekort uit eigen middelen aanzuiveren. Geen wonder dat de ontvanger-generaal *f* 100.000 borg moest stellen bij de Staten-Generaal. Tevens diende hij domicilie te houden in 's-Gravenhage. Zijn comptoir (kantoor) moest het hele jaar geopend zijn, van maandag tot en met vrijdag, van tien uur 's ochtends tot één uur 's middags, uitgezonderd de eerste en laatste dag van de maand. De ontvanger-generaal moest een journaal bijhouden, met alle inkomsten en uitgaven. Hiervan dienden alle posten wekelijks te worden overgebracht op het door hem bij te houden rekening-courantboek, waarin iedereen bij wie hij een openstaande rekening had, op een apart blad vermeld stond. Collot d'Escury was belast met de hele ontvangst en alle uitgaven van het Comité tot de Marine: zowel de ordinaris (gewone) als de extra-ordinaris (buitengewone) inkomsten.[55]

Onder de ordinaris-inkomsten viel het zogenaamde rendement van de convooien en licenten. Dit hield in dat de licentmeesters (inners van deze heffing) het overschot van hun rekening met de administratie van de ontvanger-generaal van de middelen te water moesten verrekenen. Allerlei kosten waren er dan al van afgetrokken. Het bedrag aan convooien en licenten dat voorkwam in de rekeningen van de ontvanger-generaal is dus lager dan de totale opbrengst van deze heffing. Voor de betaling van soldijen, arbeidslonen en de betalingen aan leveranciers diende in elk departement afzonderlijk een ontvanger te worden aangesteld om in naam van de ontvanger-generaal de convooien en licenten te innen en de arbeidslonen en soldijen te betalen. Alle uitgaven van 's lands penningen mochten natuurlijk uitsluitend geschieden tot dienst en profijt van het land.

In het zogenaamde 'Formulier der inrichting der reekening te water' van de Ontvanger-Generaal stond precies aangegeven hoe de rekening diende te worden opgemaakt: uit welke kapittels en summa's de rekening was opgebouwd en waaruit de posten waren samengesteld.[56]

De rekeningen te water

In het Algemeen Rijksarchief in Den Haag zijn twee min of meer complete reeksen rekeningen aanwezig, maar elk met tekortkomingen. De meest complete reeks is die in het Archief van de Rekenkamer voor 1813 (zie tabel 8). Niet alleen is daar de tiende of conclusieve rekening aanwezig van ontvangsten en uitgaven van na 1805, maar ook de twee supplementoire (aanvullende) rekeningen, waarmee de definitieve afrekening plaatsvond met de rendant (de rekenplichtige). Het enige stuk dat in deze reeks ontbreekt, is het laatste deel van de uitgaven over 1805. Dit deel is wel aanwezig in de reeks in het Archief van het Departement van Marine, 1796-1813.[57] Maar hierin ontbreken de conclusieve en de twee supplementoire rekeningen. Ongetwijfeld is er ook nog een derde reeks gemaakt voor de rendant.[58]

Met uitzondering van de conclusieve en twee supplementoire rekeningen hebben de rekeningen te water een uniform formaat en een in grote lijnen identieke structuur. Ter illustratie wordt hier de eerste rekening beschreven. Deze rekening is een in perkament gebonden band van 45 cm lang, 26 cm. breed en 14 cm. dik, met circa vierhonderd folio's (achthonderd pagina's). Aan het begin bevinden zich, in de vorm van een notariële akte, de commissie van de ontvanger-generaal, de instructie en het formulier. Deze drie zaken ontbreken in de volgende rekeningen. De rekening is verder in tweeën gedeeld: de ontvangst (de inkomsten) en de uitgaaf (de uitgaven).

De ontvangst beslaat in totaal 45 folio's. Aan het begin is een alfabetisch register opgenomen met alle namen van de personen van

Tabel 8. Totale inkomsten en uitgaven van de rekening te water, 1796-1805 (inclusief sloten van rekening) (in guldens)

inv. nr.	jaar	nr. rek.	Ontvangst	Uitgaaf	Tekort	Overschot
323	1796	1e	9.154.698	10.262.812	1.108.114	
324/5	1797/8	2e	24.576.302	25.824.136	1.247.83	
326	1799	3e	11.792.788	9.222.285		2.570.503
327	1800	4e	10.716.316	9.370.530		1.345.786
328	1801	5e	9.421.945	7.358.925		2.063.020
329	1802	6e	8.611.467	8.760.732	149.265	
330	1803	7e	5.717.882	4.850.991		866.891
331	1804	8e	9.891.401	6.133.809		3.757.592
332	1805	9e	14.729.547	13.776.484		821.650
333	conclusieve rekening	10e	10.609.148	9.787.498		821.650
436	1e supplementoire rekening		9.228.357	8.518.127		710.230
437	2e supplementoire rekening		714.352	590.045		**124.304**

Bron: ARA, Rekenkamer voor 1813.

wie geld is ontvangen, zoals de licentmeesters en de ontvangers van de gewesten. Hierna volgt de cijferborderel met een samenvattend overzicht van de belangrijkste bedragen, de kapittels en de summa's. Een samenvatting van de borderel geeft de generale recapitulatie met uitsluitend de bedragen van de kapittels. Het laatste en veruit grootste gedeelte vormt de verantwoording waarin per post, per summa en per kapittel rekenschap wordt gegeven van alle afzonderlijke ontvangsten.

De uitgaven hebben een identieke indeling als de ontvangst, maar dan vele malen omvangrijker, met alfabetisch register, cijferborderel, generale recapitulatie van de uitgaaf en de verantwoording per post, per summa en per kapittel van de uitgaaf. Extra is hier een lijst van betaalde wissels.

Achterin de rekening is een overzicht van het totaal der uitgaaf, totaal der inkomsten en het slot van de rekening: het overschot of het tekort. De rekening wordt afgesloten met de formele goedkeuring van de rekenkamer: 'Aldus deze rekening gehoord, opgenomen, en gesloten, ter Nationale Rekenkamer deze 24 october achttienhonderd en drie' en is ondertekend door drie leden van de Nationale Rekenkamer. Hiermee werd de rendant ontslagen van verdere verantwoordelijkheid van de administratie over die periode.

Een rekenkamer is een instelling die uit naam van het hoogste staatsgezag de financiën van de (nationale) overheid controleert. Tot mei 1799 werd dit gedaan door de 'oude' Generaliteitsrekenkamer. Op 30 mei van dat jaar arresteerde het Vertegenwoordigend Lichaam het Decreet voor de Commissarissen der Nationale Rekening. De zeven leden aanvaardden op 15 augustus 1799 hun functie. Het Wetgevend Lichaam vaardigde op 16 februari 1802 de instructie uit voor de Nationale Rekenkamer, die bij Koninklijk Besluit van 26 maart 1809 nr. 4 werd vervangen door het Hof van Rekening. De twee supplementoire rekeningen van ontvanger-generaal Collot d'Escury werden

afgehoord respectievelijk in 1817 en 1820 door de Nationale Rekenkamer van het Koninkrijk der Nederlanden.[59]

Zoals bijna alle overheidsadministraties in de vroegmoderne tijd werden de rekeningen der middelen te water geadministreerd middels een zogenaamde kasboekhouding. Dit hield in dat uitsluitend de daadwerkelijke inkomsten en uitgaven werden geadministreerd. Hieraan kleven twee duidelijke bezwaren. Ten eerste worden de sloten van rekening, het overschot of nadelig saldo aan het eind van een boekjaar, overgeheveld naar het volgende boekjaar. Dus een volgende rekening begint altijd met een overschot of een tekort van de vorige rekening. De totalen van ontvangst en uitgaaf van een rekening geven dus niet direct aan wat er daadwerkelijk gerealiseerd is. In tabel 8 zijn de totalen van de volledige administratie te water van Collot d'Escury gegeven, zoals die voorkomen in de rekeningen, inclusief sloten van rekening.

Omdat alleen de daadwerkelijke transacties werden opgetekend, is een tweede nadeel dat in de rekeningen der middelen te water allerhande uitstaande verplichtingen en te verwachten inkomsten niet voorkomen. Op grond van de rekeningen is het niet mogelijk voor een gegeven moment inzicht te krijgen in de feitelijke financiële situatie. Zo geven de cijfers in tabel 8 niet de werkelijke inkomsten en uitgaven per jaar aan.

Vanwege de groeiende financiële problemen van de Bataafse Republiek zou de administratie van Collot d'Escury grote achterstanden bij het sluiten van de rekeningen oplopen, die niet in korte tijd konden worden weggewerkt. De grootste boosdoener op dit gebied was het Agentschap van Marine. Bij het afhandelen van de eigen rekeningen demonstreerde dit Agentschap een laksheid, zoals de commissarissen van de Rekenkamer in 1802 in vertwijfeling verwoordden: '[...] 't zijn immers de declaratiën rakende de Marine, welke niettegenstaande de adverteniën in de publicque nieuwspapieren daaromtrent door ons geplaatst [...] ter onze secretary niet op haar tijd worden afgehandeld [...]; 't is 't Agentschap der Marine, 't welk, wanneer wij om eenige benodigde stukken ons aan 't zelve vervoegen, dikwerf zeer traag en dan nog maar gedeeltelijk aan ons verzoek voldoet [...] en bijna altijd weigert onderhandsche informatie te suppedeteren, of op mondelinge verzoeken van onze geëmployeerden, ontbreekende documenten te doen worden [...]'.[60]

Gedurende de jaren 1795 tot en met 1802 was er geld begroot om achterstallige betalingen van vóór de omwenteling te voldoen. Toen deze schulden grotendeels waren afbetaald, waren er alweer nieuwe betalingsachterstanden opgelopen. In 1802 waren van de totale uitgaven van *f* 8.760.735 er *f* 4.513.213 van betalingen over 1801 en eerder. Dit zou alleen maar erger worden. In 1805 had bijna tachtig procent van de uitgaven betrekking op betalingen van vóór 1805 (zie tabel 9). De achterstand was toen opgelopen tot een bedrag van meer dan achttien miljoen gulden. Uiteindelijk was er niet alleen een tiende of conclusieve rekening nodig, maar waren er zelfs nog twee supplementoire rekeningen noodzakelijk om alle financiële verplichtingen van Collot d'Escury over de jaren 1796 tot en met 1805 af te sluiten.

In de eerste supplementoire rekening, 'afgehoord' 19 mei 1817, werden voor ruim acht miljoen gulden de ontvangsten en uitgaven van de diverse ontvangers van de convooien en licenten vereffend.

Daarnaast kreeg de rendant nog *f* 850.000 van de fiscus terug. Het overschot van zijn administratie dat hij moest terugbetalen, bedroeg toen nog *f* 710.230.[61] In de tweede supplementoire rekening van 2 november 1820 werd dit overschot, samen met het nadelig slot van de rekening van 8% (zie hierna) verrekend met nog een bedrag van *f* 590.045 aan betalingen. Uiteindelijk zou

Tabel 9. Overzicht van de uitgaven in de rekening van 1805 (in guldens)

		bedrag		%
	gewoon 1797	826		
	gewoon 1799	674.214		
	gewoon 1800	787.955		
	gewoon 1801	926.819		
	gewoon 1802	451.815		
	gewoon 1803	535.596		
	buitengewoon 1803	4.798.035		
	gewoon 1804	1.736.174		
	buitengewoon 1804	962.040		
sub totaal			10.873.474	79
	gewoon 1805	1.732.356		
	buitengewoon 1805	970.584		
	andere betaling 1805	200.090		
sub totaal			2.903.030	21
TOTAAL			13.776.504	100

Bron: ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 332 (rekening te water, 1805).

Collot d'Escury ƒ 124.307 moeten aanzuiveren wegens het te veel ontvangen.[62]
Van dit bedrag kon hij ƒ 107.284 niet verantwoorden. Collot d'Escury nam echter 'de vrijheid opzichtelijk dit blijvend kwaad slot te observeren'. Op 15 november 1821 diende hij over deze kwestie een verzoek in bij koning Willem I. Deze besloot:

1. de Algemeene Rekenkamer de openstaande rekeningen alsnog voor *'quite'* te laten sluiten;
2. genoegen te nemen met de betaling van ƒ 17.020 van de rendant;[63]
3. Collot d'Escury verder te ontslaan van verantwoording van eventuele aanspraken over zijn administratie;
4. de Algemeene Rekenkamer te machtigen om aan de rendant een algemene decharge te verlenen ter zake van zijn administratie in zijn qualiteit van ontvanger-generaal der middelen te water voor de jaren 1796-1805.[64]

Aldus geschiedde. Eind 1821 was de administratie van de middelen te water over 1796-1805 van Collot d'Escury eindelijk afgesloten.

De totalen van de rekeningen te water

Om inzicht te krijgen in de totale inkomsten en uitgaven van de rekeningen der middelen te water, dienen de sloten van rekeningen verrekend te worden. Dit is gedaan in tabel 10. Zo op het eerste gezicht lijkt de realisatie in grote lijnen overeen te komen met de marinebegroting (zie bijlage I). Voor de periode 1796 tot en met 1805 is per jaar gemiddeld ƒ 11.019.750 begroot, terwijl er ƒ 12.451.031 werd uitgegeven: een kleine anderhalf miljoen gulden verschil.
Tabel 11 geeft een overzicht van het verschil

Tabel 10. Totale inkomsten en uitgaven van de rekeningen te water, 1796-1805 (exclusief sloten van rekening) (in guldens)

jaar	nr. rek.	Ontvangst	Uitgaaf	Tekort	Overschot
1796	1e	9.154.698	10.262.812	1.108.114	
1797/8	2e	24.576.302	24.824.136	247.834	
1799	3e	11.792.788	7.974.452		3.818.336
1800	4e	8.145.813	7.358.925	1.224.717	
1801	5e	8.076.159	7.358.925		717.234
1802	6e	6.548.448	8.760.732	2.212.284	
1803	7e	5.717.882	4.701.726		1.016.156
1804	8e	9.024.510	6.133.809		2.890.701
1805	9e	10.971.955	13.776.484	2.804.529	
conclusieve rek.	10e	9.656.085	9.787.498	131.413	
sub totaal		103.664.640	102.951.104		713.536
1e supplement rek.		8.514.821	8.518.127	3.306	
2e supplement rek.		4.122	590.045	585.923	
TOTAAL		112.183.583	112.059.276		**124.307**
Gemiddeld per jaar		12.464.843	12.451.031		

Bron: ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 323-333, 436 en 437 (rekeningen te water).

tussen de begroting, de realisatie en de (geschatte) jaarlijks aangegane verplichtingen. Hieruit blijkt duidelijk dat in de jaren 1797 en 1798 de meeste initiatieven waren ondernomen om de vloot op te bouwen. Maar ook nog in het jaar na de ramp bij de Vlieter werden er voor bijna 12,8 miljoen verplichtingen aangegaan, terwijl er maar 9,4 miljoen was begroot. Pas na 1801 ontbrak het de Raad der Marine aan mogelijkheden om de eindjes aan elkaar te knopen en verminderden de activiteiten aan de vloot desastreus. Toen waren de financiële problemen niet meer te overzien. Op 1 januari 1806 was de betalingsachterstand opgelopen tot bijna negentien miljoen gulden.

Naast leveranciers die niet op tijd betaald werden, was vooral het marinepersoneel de dupe van het beleid betalingen op de lange baan te schuiven. De opeenvolgende marinebesturen waren niet bij machte traktementen of gages op korte termijn uit te keren. Zo ging het geld dat in 1796 door de Nationale Vergadering werd toegezegd, grotendeels op aan handgelden voor nieuwe rekruten. De uitbetaling van de gages in termijnen en de noodzaak schulden te maken door voorschotten te nemen op de maandcedulen, maakten het scheepsvolk tot één van de belangrijke geldschieters van de marine.[65]

Zoals eerder opgemerkt, is op het eerste gezicht het verschil tussen de begroting en wat er jaarlijks gerealiseerd werd, niet erg groot. Daarentegen geven de jaarlijks aangegane verplichtingen een heel ander beeld

Tabel 11. Overzicht van de begroting, de realisatie en de jaarlijks aangegane verplichtingen (in guldens)

jaar	begroot	gerealiseerd	verplichtingen
1795	15.240.000	*10.000.000*	*10.000.000*
1796	17.353.525	10.262.812	12.884.759
1797	*10.000.000*	12.412.068	15.190.108
1798	*10.000.000*	12.412.068	15.190.108
1799	12.847.830	7.974.452	11.573.723
1800	9.408.250	9.370.530	12.775.265
1801	10.320.251	7.358.925	10.985.754
1802	6.592.948	8.760.732	8.661.636
1803	4.298.272	4.701.726	11.618.950
1804	7.296.175	6.133.809	6.731.272
1805	12.748.616	13.776.484	4.408.205
na 1805	N.B.	18.895.670	2.039.497
TOTAAL	116.105.867	122.059.276	122.059.276

Bron: Bijlage I en III. N.B. Bedragen in cursief zijn schattingen.

(zie fig. 1). Tot en met 1801 werden er jaarlijks meer activiteiten ontplooid dan waarvoor was begroot. Dus hoewel er geen geld was, vond ook na de ramp bij de Vlieter een krachtsinspanning plaats om de defensie ter zee te herstellen. Het jaar 1803 geeft een compleet ander beeld. Er werd toen een relatief laag bedrag begroot en gerealiseerd, maar er werden bijna drie keer zoveel verplichtingen aangegaan om het zogenaamd Vlissingsche Flotille uit te rusten. Er werden dat jaar dus veel meer activiteiten ontplooid dan de begroting en de rekening laten zien. Tegenover deze verplichtingen stond geen financiële dekking, ook niet in de vorm van een lening. De Raad der Marine leefde op de pof.

De uitgaven te water

Omdat de achterstallige betalingen veelal niet per post zijn uitgesplitst, is het niet mogelijk een indeling in verzamelposten te maken, zoals dat bij de begrotingen wel mogelijk is geweest. Om toch enig inzicht te verschaffen in de verdeling in posten van de uitgaven, wordt hier ter illustratie de tweede rekening te water over de jaren 1797 en 1798 gegeven (zie bijlage II). In tabel 12 is een nadere verdeling in verzamelposten gemaakt, zoals die voor de begrotingen is gehanteerd. Hier is voor de tweede rekening gekozen, omdat er toen nog geen achterstallige betalingen waren en voor deze twee jaar de begrotingen ontbreken.

Een tweede reden waarom een indeling in verzamelposten niet mogelijk is, is dat in de loop der tijd het aantal kapittels sterk toeneemt. In de eerste rekening over 1796 waren dat er 21. Tien jaar later was dit aantal gegroeid tot 106. Deze desintegratie van de administratie te water - volgens het 'Formulier der inrichting der reekening te water' diende er immers een vast aantal kapittels te zijn - gecombineerd met de lange duur van

Fig. 1. Overzicht van de marinebegroting, de realisatie en de jaarlijks aangegane verplichtingen, 1795-1805

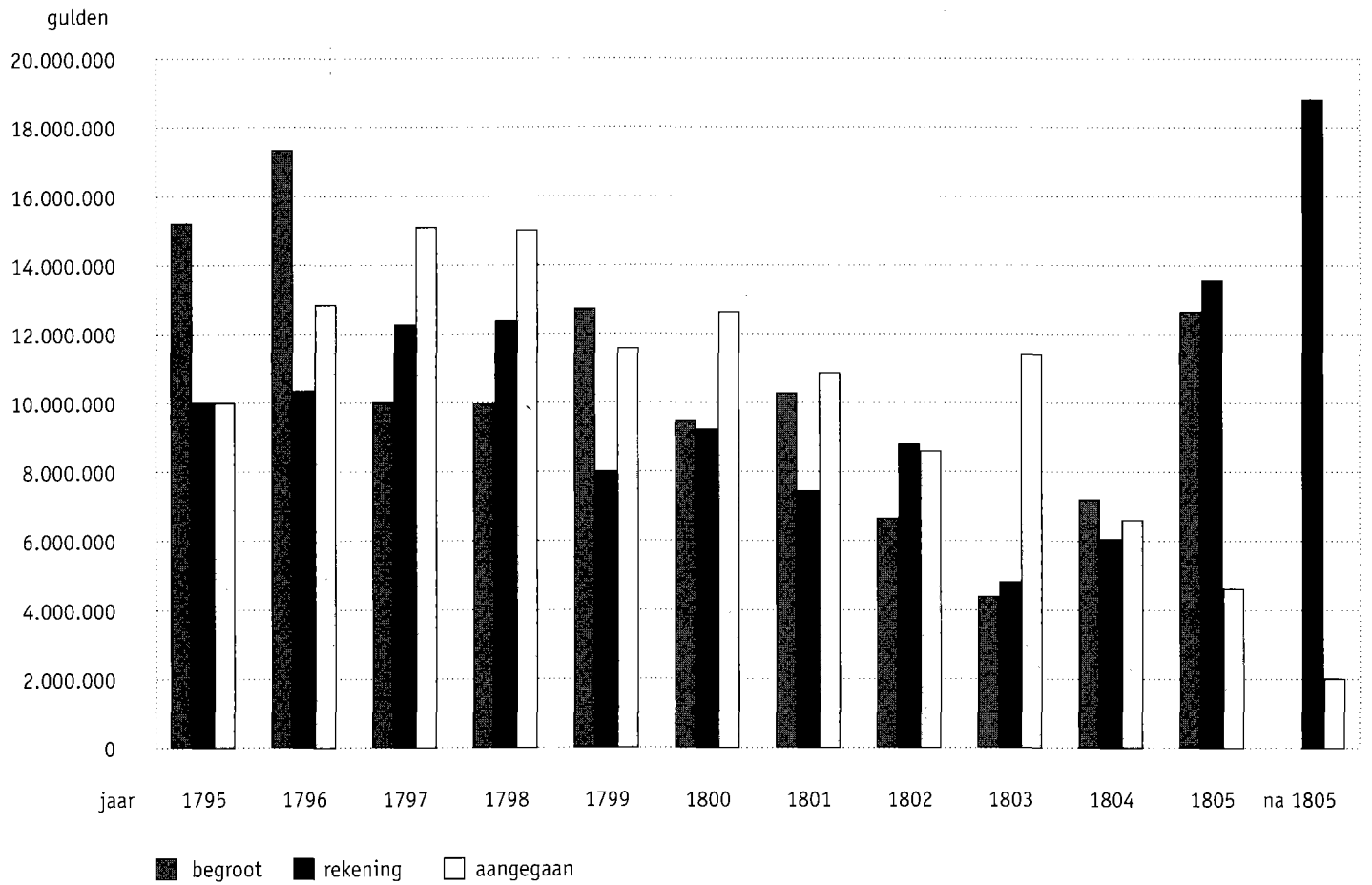

Tabel 12. Overzicht uitgaven tweede rekening, 1797-1798 (in guldens)

	bedrag	%	indeling van de kapittels
financiën			
betaling aan Frankrijk			
achterstallige betalingen	1.745.654	7,1	23 en 25
materieel			
aanbouw, onderhoud en uitrusting der schepen	9.178,191	37,1	6-13,15, 16, 22, 26
onderhoud walinrichtingen (werven enz.)			
hospitalen			
personeel			
tractement, soldijen en premies	8.413.472	34,0	1, 2, 3, 4, 5, 24
werfpersoneel	3.881.511	15,7	14
bureaupersoneel	564.097	2,3	17, 28
krijgsgevangenen in Engeland			
pensioenen + verminkten	183.254	0,7	20
andere kosten			
bureaukosten	362.778	1,5	18 en 19
seinwezen			
niet nader gespecificeerd	387.064	1,6	21 en 27
onvoorzien			
sub totaal	24.716.021	100	
slot van vorige rekening	1.108.115		29
TOTAAL	25.824.136		

Bron: bijlage II.

de definitieve afrekening, illustreert hoe groot de problemen waren bij de financiering van de zeeoorlog.
De twee grootste uitgavenposten te water waren 'uitrusting der schepen' (37%) en 'personeelskosten' (50%). Met 4% is de '*overhead*' aan kantoorpersoneel en bureaukosten laag te noemen. Waarschijnlijk werd er behoorlijk efficiënt gewerkt.
Overigens dient er rekening mee te worden gehouden dat in de rekeningen te water niet alle uitgaven van het zeewezen geadministreerd werden. Een deel van de uitgaven liep via de licentmeesters. In 1805 bedroeg dat bijvoorbeeld ruim *f* 185.500 (zie tabel 13). Desondanks bevatten de rekeningen te water een schat aan gegevens over het reilen en zeilen van de Bataafse marine.

De middelen te water

De convooien en licenten, een belastingheffing op de handel, vormden van oudsher de basisinkomsten van de admiraliteitscolleges. Alleen deze inkomsten werden in de 'oude' Republiek op eenparige voet geheven. Dit bleef zo tijdens de eerste jaren van de Bataafse Republiek. Verspreid over het land inden licentmeesters samen met hun circa

zeshonderd ambtenaren de convooien en licenten.[66] Na de omwenteling waren zij rekenplichtig aan de ontvanger-generaal der middelen te water. Vanaf 1798 kwam de inning van de convooien en licenten onder verantwoordelijkheid van het Agentschap van Financiën te liggen. Agent Gogel streefde naar verbetering van de inning en bezuiniging op het aantal benodigde functionarissen. De administratie van de convooien en licenten viel toe aan een 'commies tot het werk der convooien en licenten', die tevens de post van 'secretaris van het bureau ter judicature' zou bekleden. Hieronder vielen ook vier 'commiezen tot het opnemen van de comptabele rekening'.[67]

De administratie van de convooien en licenten, de kaapvaart en het loodswezen was per april 1802 van het Departement van Financiën afgescheiden en viel onder de Zeeraad.[68] De Raad was zowel een bestuurs- als een rechtsinstelling, belast met het beheer en de jurisdictie over alle zaken nopens de heffing van de middelen te water.[69] Ook kwam er in 1802 een Staatscommissie tot het werk der convooien en licenten tot hervorming van de in- en uitvoerheffingen, maar die boekte weinig resultaten. De buitendienst bestond nog steeds uit circa zeshonderd ambtenaren. De hoge inningskosten hiervan waren een doorn in het oog, maar er veranderde weinig. Het lukte vooralsnog niet de ontvang- en betaalkantoren van de talrijke ontvangers in den lande voor een deel samen te voegen.[70] Bij de invoering van het Algemeen Stelsel van belastingen in

Tabel 13. Specificatie van de ontvangst aan convooien en licenten, 1805 (in guldens)

	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	TOTAAL
januari							27.116		80.876	22.273	130.265
februari						81	407		7.161	81.432	89.081
maart	582	678	550	392	151	236	12.904		18.102	200.498	234.093
april			150				863	21	21.601	253.777	276.412
mei				134			177	10.460	5.645	282.202	298.618
juni				37					1.421	234.626	236.084
juli						11	4.683	17.232	1.803	218.246	241.975
augustus		207	740				1.098	24.979	526	296.243	323.793
september					340	466		4	1	355.444	356.275
oktober								250	1.607	251.280	253.137
november							1.456	3.471	549	215.980	221.456
december				397				50.472	463	182.282	233.614
TOTAAL	582	885	1.440	960	491	794	48.704	106.889	139.775	2.594.283	2.894.803
							diverse betalingen gedaan door de licentmeester				-/- 185.594
											2.709.214
							ontvangen via de gewestelijke ontvangers				162.000
											2.871.214

Bron: ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 332 (rekening te water, 1805) f 34.

1805 werd ook de Zeeraad ontbonden, terwijl het beheer van de convooien en licenten, inmiddels middelen te water genaamd, weer toeviel aan het Departement van Financiën. De convooien en licenten werden samengevoegd met de middelen te lande.[71]

Alle goede voornemens, vernieuwingen en aanpassingen ten spijt kon het soms jaren duren voordat de ontvanger-generaal te water al het geld binnen had (zie tabel 13). Na 1805 was er nog een achterstand in de afdracht van 8,5 miljoen gulden, een kwart van de totale opbrengst (zie bijlage III).

Met een gemiddelde jaarlijkse opbrengst van 2,5 miljoen gulden bleven de convooien en licenten ook in de Bataafse tijd een belangrijk middel ter financiering van het zeewezen. Maar door de oorlogssituatie, die een verbod van alle handel op Groot-Brittannië met zich meebracht, lagen de opbrengsten voortdurend onder druk.[72] Wel streefden Agent van Financiën Gogel en later het Ministerie van Financiën er constant naar de handel zo weinig mogelijk te belemmeren. Hoewel Gogel herziening van het stelsel van convooien en licenten op punten wenselijk achtte, werden daaromtrent in verband met de voortdurende, onzekere situatie in deze jaren nog geen stappen gezet. Wel vereiste de oorlogssituatie steeds allerlei tijdelijke regelingen.[73]

De overige belastingen speelden verder geen grote rol bij de financiering van het Bataafse zeewezen, met uitzondering van de 8% belasting van 5 december 1797. Deze eerste Nederlandse inkomstenbelasting werd ingevoerd speciaal voor het herstel van de vloot na de verloren slag bij Kamperduin en is alleen in 1797-1798 geïnd. De ontvanger-generaal te water inde dit middel.[74]

Ten tijde van de 'oude' Republiek waren de convooien en licenten onvoldoende geweest om alle kosten van de zeeoorlog te dekken. Toen bestond er al een stelsel waarbij de zeven gewesten subsidies verleenden aan de vijf admiraliteiten. De generale petitie (het algemeen verzoek) met bijbehorende Staten ter Zee (een soort marinebegroting) kwam gewoonlijk in het najaar vóór het volgende

Tabel 14. Quotestelsel, 1792

	guldens	stuivers	penningen	%
Gelderland	6	00	10	6,0
Holland	62	01	00	62,0
Zeeland	3	16	00	3,8
Utrecht	4	10	00	4,5
Friesland	9	07	00	9,4
Overijssel	3	09	06	3,5
Stad en lande	5	07	08	5,4
Drenthe	0	19	10	1,0
Generaliteit	4	08	02	4,4
TOTAAL	96	77	36	100

Bron: H.L. Zwitser, *'De militie van den staat'. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991) 70, tabel; 4.4 en Fritschy, *De patriotten*, 128, tabel 4.1.

kalenderjaar tot stand en werd de gewesten toegezonden. Hierin stond hoeveel de gewesten dienden bij te dragen met betrekking tot de zeeoorlog. Aan die petitie moesten vervolgens de afzonderlijke gewestelijke statenvergaderingen hun consent (goedkeuring) verlenen. Ten aanzien van de generaliteitslasten, waaronder de subsidies aan de admiraliteitscolleges, bestond er tussen de gewesten een vaste verdeelsleutel, de zogenaamde quote. De omvang van de quote per gewest was vanaf 1792 op elke *f* 100 van de lasten als in tabel 14.

Vervolgens was het afwachten op welke termijn en in hoeverre de gewesten alle door hen aangegane verplichtingen ook daadwerkelijk zouden nakomen. Zogenaamde 'achterstallen' op de consenten waren een normaal verschijnsel.[75]

Na de omwenteling van 1795 was er bij de patriotten direct het voornemen om het quotenstelsel af te schaffen en tot één nationale rekening te komen, met één uniform belastingstelsel voor het hele land. Zolang dit niet gerealiseerd was, bleef het stelsel van provinciale bijdragen vooralsnog de basis van het financiële bestuur.[76] Tabel 15 geeft een overzicht van alle betalingen van de provinciale ontvangers en de ontvanger-generaal te lande aan de administratie te water, geboekt onder het kapittel 'ontvangen van de respectieve gewesten'.

De meeste gewesten waren niet bij machte hun verplichtingen jegens de marine te voldoen (zie tabel 16). Hoewel nog bijna de helft van de gewestelijke subsidies door Holland werd opgebracht, betaalde de Generaliteit bijna zeven keer zoveel als wat zij volgens de quote verplicht was. De Generaliteit had zelf weinig inkomsten, dus zal een belangrijk deel van de vijftien miljoen gulden wel geleend zijn.[77]

Hoewel het Decreet van 25 januari 1798 de provinciale quote nietig verklaarde, werd voor de marine pas in 1801 het quotenstelsel definitief afgeschaft.[78] Dit had direct grote gevolgen voor de financiering van het zeewezen. Vanaf dat moment werd dit voor meer dan de helft gedaan met geleend geld. Tussen 1801 en 1805 leende de Raad der Marine *f* 17.120.000 (zie bijlage III).

Hoewel gedurende de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) de Nederlandse kaapvaart slechts een schim was van de eertijds bloeiende 'vrije neering',[79] hadden de patriotten hoge verwachtingen van de commissievaart op Britse schepen. De Raad der Marine was bevoegd tot de uitgifte van commissiebrieven.[80] Als tegenprestatie ontving de ontvanger-generaal der middelen te water een aandeel in de buit.[81] De rechtspraak over de commissievaarders viel vanaf april 1802 onder de Zeeraad.[82]

In 1797 liepen twaalf kapers uit Amsterdam in zee. In het begin lukte het enige vijandelijke koopvaarders te nemen, maar al snel vielen zeven kapers in Britse handen.[83] Ook enkele Rotterdamse kaperschepen gingen verloren. De opbrengst dat jaar was een schamele *f* 9.19.[84] Het animo bij de kooplieden om nog meer schepen uit te rusten, verdween.

In 1799 trok de Wetgevende Vergadering *f* 60.000 uit om zes vaartuigen te bouwen bestemd voor de kaapvaart.[85] Ook dit leverde niet veel op. Twee schepen gingen al snel verloren. Bij de Brits-Russische invasie leed één kaaprederij zo'n schade, dat de ontvanger-generaal der middelen te water *f* 1.400 schadeloosstelling betaalde.[86] Eind 1799 werden gelukkig twee schepen genomen en geveild. 's Lands schip *Perceur* had *The Providence of Good Wil* genomen.

De helft van de opbrengst, à *f* 4.864, vloeide in de marinekas. Op 27 december 1799 werd *The William* geveild te Vlissingen. De opbrengst voor de administratie te water bedroeg *f* 56.500.[87]

Tot aan 1805 ontving de administratie der middelen te water geen inkomsten meer uit de kaapvaart. Pas vanaf 1806 herleefde de vrije nering.[88]

Tabel 15. Het kapittel 'ontvangen van de respectieve gewesten', 1796-1805 (in guldens)

	1796	1797-1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	na 1805	TOTAAL	%
Holland	6.900.585	8.394.448	5.040.086	2.856.000	800.000		40.000	225.000	211.776		24.467.895	30,0
Gelderland	109.318	1.394.611	100.000				1.900				1.605.829	2,0
Utrecht	423.894	427.600	600.000								1.451.494	1,8
Zeeland	121.720	1.117.251	299.400	350.000	100.000	50.000		517.000	344.000		2.899.371	3,6
Friesland	970.231	925.000	1.450.000	1.500.000	562.000		125.000	50.000			5.582.231	6,8
Groningen	160.000	1.018.560	600.000	850.000	100.000						2.728.560	3,3
Overijssel	125.000	599.741	200.000	280.000	150.000			1.977	736		1.357.454	1,7
Drenthe			100.000								100.000	0,1
ontvanger-generaal te lande		2.490.000				2.052.000			806.026		5.348.026	6,6
convooien & licenten			1.640.772	2.035.069	1.642.880	200.000			162.000	8.514.821	14.195.542	17,4
Comité Oost-Indische Handel			200.000		100.000						300.000	0,4
leningen					3.996.000	3.494.400	1.815.900	1.933.000	5.884.039		17.123.339	21,0
belasting van 2% op bezit								1.322.000	567.000		1.889.000	2,3
overige			485.000	9.000	400.000	596.600	894.000		100.000		2.484.600	3,0
TOTAAL	8.810.748	16.367.211	10.715.258	7.880.069	7.850.880	6.393.000	2.876.800	4.048.977	8.075.577	8.514.821	81.533.341	100.0

Bron: ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 323-333 en 436-437 (rekeningen te water).

N.B. Sommige van de totalen verschillen met het totaal van de post subsidies van bijlage III. Dit komt door de indeling van kapittels in verzamelposten.

Tabel 16. Subsidies voor het zeewezen, 1796-1805 (in guldens)

gewest	bedrag	%	quote
Holland	24.467.895	43,64	62,00
Gelderland	1.605.829	2,86	6,00
Utrecht	1.451.494	2,59	4,50
Zeeland	2.899.371	5,17	3,80
Friesland	5.582.231	9,96	9,40
Groningen	2.728.560	4,87	5,40
Overijssel	1.357.454	2,42	3,50
Drenthe	100.000	0,18	1,00
Generaliteit	15.870.313	28,31	4,40
TOTAAL	56.063.147	100,0	100,0

Bron: bijlage III.

Besluit

Uit het voorgaande wordt duidelijk dat voor de financiering van het Bataafse zeewezen de patriotten alle zeilen moesten bijzetten om hun droom, een sterke zeemacht, te verwezenlijken. Geen middel werd ongebruikt gelaten. De convooien en licenten bleven gedurende de periode 1795-1805 de basis van de financiering van het zeewezen. De gebruikelijke subsidies van de gewesten en de ontvanger-generaal te lande waren, althans tot 1801, een tweede pijler van de marine. Hiervoor moesten de Staten wel veel geld lenen. Vanaf 1801 ging de marine dit zelf doen. Daarnaast financierde het eigen personeel het zeewezen in de vorm van achterstallige betalingen. Ziehier de kern van het debâcle bij de Vlieter. Politieke factoren hebben zeker een rol gespeeld bij de overgave van de vloot aan de Britten. De tegenstelling prinsgezind-patriots was er ook op de schepen,[89] maar de oorzaak van de ondergang van de Nederlandse vloot was vooral van financiële aard. Denk alleen maar aan de miljoenen guldens aan achterstallige betalingen bestemd voor de bemanning. En waarom zou er na afloop anders op grote schaal voor zulke goedkope oplossingen als de kunstklip en de kanonneerboten zijn gekozen ter verdediging van de zeegaten? Die keus had niets met Oranje-gezindheid of patriottisme te maken, maar met een gebrek aan middelen.

De kritische toon van Roodhuyzen over het marinebeleid van de patriotten lijkt mij niet geheel terecht.[90] De wil om het zeewezen te hervormen en speerpunt van het beleid te maken, was er zeker wel. Voor de uitvoering hiervan ontbraken echter voldoende middelen, zeker op korte termijn. Vanwege het militaire overwicht van bondgenoot Frankrijk waren de patriotten met handen en voeten gebonden aan de ongehoord hoge financiële prijs van het bondgenootschap. Daarnaast was er de erfenis van het bankroet van de oude Republiek. Vanaf het begin hebben de patriotten geprobeerd het belastingstelsel te hervormen. Door het quotestelsel en de gedecentraliseerde structuur van de Republiek moest het staatsbestel echter ingrijpend veranderd worden. De tijd die hiervoor nodig was, werd door de Britten niet verleend.[91]

In de periode 1795-1805 was meer dan 112 miljoen gulden besteed aan het zeewezen, maar waren ook meer dan zeventig oorlogsschepen verloren gegaan. Alle inspanningen en goede wil ten spijt ging de Bataafse marine ten onder aan een tekort aan middelen. Geld speelde dus een hoofdrol.

BIJLAGE I

Marinebegrotingen, 1795-1806 (in guldens)

	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806
financiën												
betaling aan Frankrijk		3.000.000										
achterstallige betalingen	5.000.000				3.000.000	2.500.000	2.000.000	684.212				
materieel												
aanbouw, onderhoud en uitrusting der schepen	10.240.000	6.554.100			4.242.460	2.826.000	3.275.901	2.613.760	985.296	1.665.325	8.803.576	4.655.000
onderhoud walinrichtingen (werven enz.)		315.000			450.000	505.000	500.000	312.000	331.892	182.000	244.340	222.000
hospitalen					120.000	100.000	60.000	30.000	20.000	20.000	82.800	170.000
personeel												
tractementen, soldijen en premies		7.484.425			4.455.170	2.691.000	3.803.000	2.452.326	2.457.434	4.889.050	2.852.750	11.284.141
werfpersoneel					196.600	196.600	196.600	180.000	204.000	180.000	206.000	206.000
bureaupersoneel						174.850	174.850	174.850	184.850	170.000	203.150	91.762
krijgsgevangenen in Engeland					260.000	125.000	125.000					
pensioenen en verminkten					23.600	22.800	22.800	22.800	22.800	22.800	200.000	22.800
andere kosten												
bureaukosten							7.100	7.000	22.000	22.000	16.000	16.000
seinwezen						100.000	80.000		20.000	20.000	20.000	20.000
niet nader gespecificeerd						92.000						
onvoorzien					100.000	75.000	75.000	116.000	50.000	125.000	120.000	100.000
totaal (inc. financiering)	15.240.000	17.353.525			12.847.830	9.408.250	10.320.251	6.592.948	4.298.272	7.296.175	12.748.616	16.787.703
totaal (exc. financiering)	10.240.000	14.353.525		8.000.000	9.847.830	6.908.250	8.320.251	5.908.736	4.298.272	7.296.175	12.748.616	16.787.703

Bronnen: De Jonge, *Zeewezen,* V 223, 232 noot 3 en 509, Fritschy, *De patriotten,* 87 ev. en bijlage C, en *Algemene Begrootingen der Staatsbehoeften voor de Bataafse Republiek over den jaaren 1799-1806* (Den Haag 1799-1806).
Hier is gebruik gemaakt van het exemplaar aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (sign. 486 J 1).

N.B. In 1799 kwam er een nieuw begrotingsstelsel. Om de bevolking beter te informeren, werden de begrotingen in het vervolg in druk verspreid.[95]

Toelichting bij de verzamelposten van de marinebegroting (zie bijlage I)

Betalingen aan Frankrijk
Een deel van de herstelbetalingen aan Frankrijk kwam van de marinebegroting.[92]

Achterstallige betalingen
Dit betreft betalingen van schulden van na 1795. Daarnaast gaat het om oude schulden van vóór 1795 betreffende schepen die ná 1795 in dienst zijn gesteld. Het Comité tot de Zaken van de Marine ging in 1795 over tot het in termijnen voldoen van schulden aan leveranciers en marineofficieren.[93]

Aanbouw, onderhoud en uitrusting van schepen
Aankoop van alle materialen noodzakelijk voor de nieuwbouw, het onderhoud en de uitrusting van alle schepen. Hieronder vallen naast de oorlogsschepen, ook allerhande kleine schepen, zoals jachten en recherchevaartuigen voor 's lands belastingen. Naast scheepsbouwmaterialen, zoals hout, spijkers, pek en teer, gaat het hier ook om geschut, ammunitie, zeildoek, touwwerk, ijzerwerk en koperwerk. Een aantal opmerkelijke posten zijn: (1801) reparatie van schepen vanwege de buitengewone schade door de storm van 9 november 1800 *f* 363.861 en het overnemen en in orde brengen van de waterschepen van het eiland Marken voor *f* 75.000.

Onderhoud walinrichtingen
Hieronder valt het onderhoud aan alle kaden, infrastructurele werken en gebouwen en nieuwbouwprojecten, zoals: het voltooien van de haven en de zeesluis te Medemblik, het leggen van een waterleiding voor Den Helder, het vernieuwen van de sluizen te Hellevoetsluis en het maken van voorzieningen aan het Nieuwe Diep.[94] Daarnaast wordt onder deze post ook het onderhoud geboekt van allerhande hulpvaartuigen, zoals: commissaris schuiten, scheepskamelen en kiellichters.

Hospitalen
Ter verzorging van zieke en gewonde zeevarenden had de marine hospitalen te Hellevoetsluis, Enkhuizen en op Feijenoord. In 1806 kwam daar nog een quarantaineplaats bij.

Tractementen enz.
Onder deze post vallen alle personeelskosten van officieren, onderofficieren en manschappen op de schepen, zoals soldijen schepelingen, kostpenningen en tractementen officieren, premies voor het weer in dienst nemen der matrozen, tafelgelden der commandanten en het vaste tractement van officieren.

Werfpersoneel
Dit betreft alle tractementen en daggelden der 'bedienden' op 's lands werven en magazijnen.
Bureaupersoneel
Hieronder vielen de tractementen van de Agent van Marine (vanaf 1798), de secretaris en alle functionarissen en klerken van het Departement van Marine en tevens dat van de rendant: *f* 7.333. De 47 functionarissen die in Den Haag op het departement werkten, kostten *f* 81.000.[95]

Krijgsgevangenen in Engeland
Na de desastreus verlopen slag bij Kamperduin (1797) en het wegvoeren van de vloot bij de Vlieter (1799) zaten veel Nederlandse schepelingen in Brits krijgsgevangenschap. De kosten voor hun gage en onderhoud waren voor rekening van de Bataafse Republiek. Door de Vrede van Amiens (1802) en het vrijlaten van de gevangenen verviel deze post.
Pensioenen en verminkingen
Schepelingen op leeftijd en invalide geraakte matrozen kwamen in aanmerking voor een pensioen.

Bureaukosten
Onder deze post vallen kosten als: huur van het huis van de Agent van Marine en verlichting (kaarsen), stookkosten (turf), porto, advertentiegelden en andere kleine posten van het Agentschap en later de Raad der Marine in Den Haag en de kantoren in Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen.

Seinwezen
Langs de kust was een systeem van seinen en telegrafen operationeel voor het versturen van berichten.[96]

Niet nader gespecificeerd
Deze post betreft 'consulaire presentie', groot *f* 92.000.

Onvoorzien
Hieronder vielen extra-ordinaris en onvoorziene uitgaven en enige kleinigheden.

BIJLAGE II

Overzicht van de kapittels van de uitgaven van de tweede rekening te water, 1797-1798 (in guldens)

kapittel	bedrag	postomschrijving
1	3.597.633	aan capiteinen en andere officieren, mitsgaders het scheepsvolk ter zee gediend hebbende
2	266.462	maandelijkse soldijen der officieren en gemeenen diende op de binnenwateren, met opgeld en verhoging
3	310.044	tractementen der officieren van 's lands schepen, ingevolge het plan van organisatie van het Corps Zeeofficieren van 28 maart 1797
4	3.462.078	kostpenningen aan capiteinen en andere commanderende officieren ter zee
5	205.921	remboursement van extra-ordinaris onkosten bij de capiteinen
6	249.615	kost, drank, tonnen, vaten en andere provisie betreffende de oorlogsschepen
7	100.830	medicamenten voor de chirurgijnskisten
8	288.737	aankoop schepen, schuiten en sloepen
9	4.627.220	inkoop hout, pek, teer enz.
10	1.026.681	inkoop ankers en ander ijzerwerk
11	280.386	inkoop doek en zeilen
12	1.063.914	inkoop touw enz.
13	192.754	inkoop ammunitie van oorlog
14	3.881.511	arbeidslonen van de werven
15	119.240	munitie voor de schepen
16	1.202.401	comptabele personen
17	545.097	tractementen der leeden van 't Comite tot de Zaken van de Marine
18	310.137	necessiteiten van 't Comite tot de Zaken van de Marine
19	52.641	vacatien, bodelonen en reijskosten
20	183.254	cureeren van gekwetste soldaten en bootsgezellen
21	35.100	misen van justitie
22	23.095	pilotage
23	893.249	constaple persoonen wegens derselve verschotten
24	571.334	plunjes
25	852.405	interessen van lijfrenten
26	3.318	versch water en zand
27	351.964	overige kosten
28	19.000	tractement rendant
29	1.108.115	andere uitgaaf wegens slot vorige rekening
	25.824.136	TOTAAL

Bron: Rekenkamer voor 1813, nr. 324 en 325 (rekening te water, 1797-1798).

BIJLAGE III

De middelen te water, 1796-1805 (in guldens)

	1796		1797-1798		1799		1800		1801		1802		1803		1804		1805		na 1805		TOTAAL
	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag	%	bedrag
subsidies																					
Holland	6.900.585		8.394.448		5.040.086		2.856.000		800.000				40.000		225.000		211.776				24.467.895
Gelderland	109.318		1.394.611		100.000								1.900								1.605.829
Utrecht	423.894		427.600		600.000																1.605.829
Zeeland	121.720		1.117.251		299.400		350.000		100.000		50.000				517.000		344.000				2.899.371
Friesland	970.231		925.000		1.450.000		1.500.000		562.000				125.000		50.000						5.582.231
Groningen	160.000		1.018.560		600.000		850.000		100.000												2.728.560
Overijssel	125.000		599.741		200.000		280.000		150.000						1.977		736				1.357.454
Drenthe					100.000																100.000
generaliteit			2.490.000						3.203		2.052.000				863.000		806.026		9.656.084		15.870.313
totaal	8.810.748	96,2	16.367.211	66,6	8.389.486	71,1	5.836.000	71,6	1.715.203	21,2	2.102.000	32,1	166.900	2,9	1.656.977	18,4	1.362.538	12,4	9.656.084	53,1	
belastingen																					
op handel			1.110.759		1.840.772		2.035.069		1.742.880		200.000		2.761.114		3.879.554		2.871.215		8.514.821		24.956.184
op bezit en inkomen			6.561,458												1.322.000		567.000		4.122		8.454.580
t zegel	40.525		72.332		26.935		29.875		29.433		36.148						84.134				319.382
pilotage	17.808		10.850		9.085		2.470				8.077		8.124		5.178		8.427				70.019
totaal	58.333	0,6	7.755.399	31,6	1.876.792	15,9	2.067.414	25,4	1.772.313	21,9	244.225	3,7	2.769.238	48,4	5.206.732	57,7	3.530.776	32,2	8.518.943	46,9	
leningen																					
interest	1.575		34.757		2.933		6.066														45.331
leningen									3.996.000		3.494.400		1.815.900		1.933.000		5.884.039				17.123.339
totaal	1.575	0,0	34.757	0,1	2.933	0,0	6.066	0,1	3.996.000	49,5	3.494.400	53,4	1.815.900	31,8	1.933.000	21,4	5.884.039	53,6			
verkochte goederen	78.677	0,9	216.500	0,9	68.792	0,6	113.931	1,4	69.457	0,9	29.398	0,4	5.708	0,1	30.723	0,3	42.668				
niet nader gespecificeerd	205.362	2,2	202.433	0,8	1.454.786	12,3	122.402	1,5	523.184	6,5	678.425	10,4	960.135	16,8	197.079	2,2	151.934	1,4			
TOTAAL	9.154.695	100,0	24.576.300	100,0	11.792.789	100,0	8.145.813	100,0	8.076.157	100,0	6.548.448	100,0	5.717.881	100,0	9.024.511	100,0	10.971.955	100,0	18.175.027	100,0	112.183.576

Bron: ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 323-333 en 436-437 (rekeningen te water).

Verantwoording van de indeling in verzamelposten (zie bijlage III)

Subsidies
Onder deze verzamelpost zijn de betalingen van alle gewestelijke ontvangers ingedeeld die zij volgens de quote dienden te voldoen. Hieronder vielen ook onbetaalde subsidies en de betalingen van de ontvanger-generaal te lande.

Belastingen
De belangrijkste heffingen waren die op de handel: de convooien en licenten. Van oudsher vormden zij de basisfinanciering van de zeeoorlog. Als aanvulling op dit middel bestond al langer het verhoogde last- en veilgeld.[97] In de rekeningen te water van Collot d'Escury komt deze laatste heffing alleen in de tweede rekening voor (1797-1798), met een opbrengst van *f* 170.759. Als laatste waren er nog de betalingen van het Comité der Oost-Indische Handel, die in totaal *f* 1.240.000 heeft bijgedragen aan de zeeoorlog.
Alleen in 1797-1798 is een belasting van 8% op inkomen door de ontvanger-generaal der middelen te water geïnd. Sinds de omwenteling van 1795 was in Holland verschillende keren een belasting geheven op bezit (vermogen). Na de belastinghervormingen van Gogel vond vanaf 1804 in het hele land een 2% heffing op bezit plaats ten behoeve van de vloot.[98]
Het klein zegel was een (zegel)recht op kwitanties van betaalde (generale) belastingen, waaronder de convooien en licenten.[99] Het recht van pilotage was een retributie (heffing ter vergoeding van bepaalde diensten) op het loodswezen.[100]

Leningen
Gedurende de eerste jaren van zijn administratie ontving de ontvanger-generaal der middelen te water enkele kleine bedragen aan interest (rente) van uitstaande kapitalen van de oude admiraliteitscolleges. Vanaf 1801 schreef de ontvanger-generaal zelf op grote schaal leningen uit.[101]

verkochte goederen
Hieronder vielen de kapittels:

- verkochte prijzen en buiten (opbrengst van de kaapvaart)	*f* 62.914
- geconfisqueerde goederen (inbeslaggenomen door de licentmeester)	172.277
- verkochte goederen (overtollige zaken als zeildoek, touwwerk enz.)	420.176
- rantsoenen (loskopen van gevangenen)	487
	655.854

Niet nader gespecificeerd

- poenen en boeten	*f* 64.955
- ingehouden soldijen	15.459
- niet nader gespecificeerde inkomsten, betaald door de gewesten	2.484.600
- niet nader gespecificeerde ontvangsten	1.990.726
	4.495.740

Noten:

1. D.F. Scheurleer, *Onze mannen ter zee in dicht en beeld. Gedichten, portretten, penningen en grafmonumenten door tijdgenooten*, 3 delen ('s-Gravenhage, 1914) III, 262.
2. De Nederlandse zijde van de gebeurtenissen bij de Vlieter komen aan bod bij: Thea Roodhuyzen, *In woelig vaarwater. Marineofficieren in de jaren 1779-1802* (Amsterdam, 1998) 164, P. Waldeck, 'De Vlieter: dieptepunt in de geschiedenis van de Nederlandse zeemacht. Relaas van een persoonlijke belevenis', in: *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 19 (1999) 1, 29-46 en Ph.M. Bosscher, 'Oorlogsvaart', in: *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, 4 delen (Bussum, 1978) III 353-394, aldaar 378.
3. Het Britse standpunt van de overwinning bij de Vlieter is beschreven in: E. Walsh, *A Narative of the expedition to Holland, in the autumn of the year 1799* (Londen, 1800) 101-106 en N. Tracy, *The Naval Chronicle. The Contemporary Record of the Royal Navy at War*, Volume II 1799-1804 (Londen, 1998) 47-68.
4. G. Teitler, J.M.J. Bosch en W. Klinkert (e.a.), *Inleiding militaire strategie* (z.p., 1999). Voor het Nederlandse marinebeleid: 95-125.
5. J.S. Bartstra, *Vlootherstel en legeraugmentatie, 1770-1780* (Assen, 1952).
6. J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen*, 5 delen (Haarlem, 1858-1862, 2de druk) deel V; Roodhuyzen, *In woelig vaarwater*; W.J. Goossen, 'Van admiraliteit naar ministerie. De organisatie van het marinebestuur in de Bataafse en Franse tijd (1795-1813)', *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 9 (1990) 1, 19-34; C.N. Fehrmann, Onze vloot in de Franse tijd. De admiralen De Winter en Ver Heull (Alphen a/d Rijn, z.j.); H. Herman, *Onze zeemacht tijdens de Fransche overheersching, 1810-1814* (z.p., 1923); R.B. Prud'homme van Reine, *Jan Hendrik van Kinsbergen, 1735-1819. Admiraal en filantroop* (Amsterdam, 1990) en J.R. Bruijn, H.J. den Heijer en H. Stapelkamp, *Julius Constantijn Rijk, zeeman en minister, 1787-1854* (Amsterdam, 1991).
7. W. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* ('s-Gravenhage, 1988) Hollandse Historische Reeks 10; S. Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (Londen, 19922); L.S. Godefroi, 'De eerste fase van de financiële unificatie van Nederland, 1796-1801', *Mededelingen van het Juridisch Instituut van de Erasmus Universiteit* 32 (1986); T.J.E.M. Pfeil, 'Van de Bataafs-Franse tijd naar het Koninkrijk der Nederlanden', in: J.Th de Smidt e.a. (red.), *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum, 1996) 225-282 en idem, *'Tot redding van het vaderland'. Het primaat van de Nederlandse overheidsfinanciën in de Bataafs-Franse tijd, 1795-1810*, NEHA-serie III (Amsterdam, 1998).
8. Algemeen Rijksarchief (ARA), Rekenkamer voor 1813 [2.01.07], nr. 323-333 (rekeningen van R. Collot d'Escury, ontvanger-generaal der middelen te water, 1796-1805). Een tweede serie rekeningen is aanwezig in: ARA, Departement van Marine, 1795-1813 [2.01.29.01], nr. 464-476.
9. ARA, Rekenkamer voor 1813, 19 en Pfeil, *Tot redding van het vaderland*, 430, tabel 8.5.
10. Fehrmann, *Onze vloot in de Franse tijd*, 90.
11. S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek* (Amsterdam, 1962, 2de druk) passim en J.R. Bruijn, *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de 17de en de 18de eeuw* (Amsterdam, 1998) 39-52.
12. Verhandeling over den geest van het plakkaat van 31 julij 1725 op den ophef der convooijen en licenten met toetsing van het nieuwe concept-plakkaat aan denzelven en opgave van eenige bedenkingen door een oud ambtenaar in dat vak (Amsterdam, 1816) en Pfeil, *Tot redding van het vaderland*, 82-83.
13. De admiraliteit in Zeeland vormde hierop een uitzondering. De rekeningen te water van de ontvanger-generaal werden eerst door de Rekenkamer van de Staten van Zeeland 'afgehoord'. Daarna werden ze pas naar Den Haag verzonden, om door de Generaliteitsrekenkamer gecontroleerd te worden. V. Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedelta, c. 1550-1621* (Leiden, 1996) 37-42.
14. De hier geschetste gang van zaken is erg gesimplificeerd. Voor een uitgebreide schets van de omwenteling zie: L. Legrand, *Geschiedenis der Bataafsche Republiek* (Arnhem, 1895) 87 e.v.; Schama, *Patriots and Liberators*, pas-

sim en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 143 e.v.

[15]. Goossen, 'Van admiraliteit naar ministerie', 21-23.

[16]. De 6,5 miljoen gulden was de te verwachten opbrengst van een algemene heffing van 8% op het inkomen en speciaal bestemd voor de vloot. Zie ook noot 74.

[17]. Legrand, *Geschiedenis der Bataafsche Republiek,* 93 en Godefroi, 'De eerste fase van de financiële unificatie', 41-44.

[18]. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 309.

[19]. ARA, Departement van Marine 1795-1813, nr. 17, 'Staat der Nederlandsche zeemacht voor 't jaar 1792'.

[20]. De Jonge, *Zeewezen* V, 219.

[21]. Ibidem, 221.

[22]. Bom, *"d' Vrijheid", 1781-1797. Geschiedenis van een vlaggeschip* (Amsterdam, 1897) en De Jonge, Zeewezen V, 223.

[23]. *Vaderlandsche Historie,* xxxiii, 39. Deze belasting is in het gewest Groningen ook daadwerkelijk geïnd. L. van der Ent en V. Enthoven, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden.* Deel III, Groningen, Rijksgeschiedkundige Publicatiën, kleine serie (te verschijnen 1999). Voor Holland, zie: Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 541, Bijlage A, onder (b).

[24]. De Jonge, *Zeewezen* V, 223.

[25]. Hierbij dient opgemerkt te worden dat in januari 1795, op het ogenblik van de omwenteling, van de 36 schepen er 20 reeds in dienst waren. Bom, *"d' Vrijheid",* 119-121.

[26]. De Jonge, *Zeewezen* V, 233.

[27]. In het exemplaar van de *Algemeene begrooting der staatsbehoeften voor de Bataafsche Republiek, 1799-1806* ('s-Gravenhage, 1799-1806) aanwezig in de KB (sign. 486 J 1-8) staat in handschrift welke begrotingsposten nog zijn aangepast.

[28]. Goossen, 'Van admiraliteit naar ministerie', 24-27 en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 253-255.

[29]. *Dagverhael Nationale Vergadering,* VII 713-724, speciaal 716.

[30]. Fritschy, *De patriotten,* 177.

[31]. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 165-168 en zie verder: .

[32]. ARA, Departement van Marine 1795-1813, aanhangsel nr. 20, 'Staat van 's lands zeemacht, 1 maart 1798'.

[33]. De Jonge, *Zeewezen* V, 509.

[34]. Herman, *Onze zeemacht,* 10 en 16.

[35]. A. Lemmers, 'De kunstklip van Aenea en de leugen van Asmus', in: *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 12 (1993) 2, 111-127; idem, *Techniek op schaal. Modellen en het technologiebeleid van de marine,* 1725-1885 (Amsterdam, 1996) 100-115 en De Jonge, *Zeewezen* V, 510.

[36]. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 314.

[37]. *Notulen van het Staats-Bewind der Bataafsche Republiek, 17 October 1801-29 April 1805* (z.p. 1801-1805) 11 januari 1802 nr. 52, Instructie voor den Raad der Marine, art. 27-34.

[38]. Goossens, 'Van admiraliteit naar ministerie', 27-29.

[39]. De Jonge, *Zeewezen* V, 535-549.

[40]. G.J. Schutte, *De Nederlandse patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden, 1770-1800* (Groningen, 1974) 202.

[41]. De Jonge, *Zeewezen* V, passim.

[42]. Ibidem, 676. Voor de Nederlandse marine gedurende de Franse jaren, zie: Herman, *Onze zeemacht tijdens de Fransche overheersching.*

[43]. Fritschy, *De patriotten,* 93.

[44]. Schama, *Patriots and liberators,* 294.

[45]. H.T. Colenbrander (red.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Derde deel.*

Uitvoerend bewind - Engelsch-Russische inval - Amiens (1798-1801)(2) Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie 4 ('s-Gravenhage, 1907) 562 nr. 487 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 25 oktober 1799.

[46]. Overzicht staatsuitgaven, rentelast, gewone staatsinkomsten en tekorten, 1798-1805 (in miljoenen guldens)

	uitgaven	rentelast	inkomsten	tekorten
1798	63,5	36,2	25,6	38,0
1799	84,6	29,3	33,8	50,8
1800	78,0	34,3	33,8	44,2
1801	72,7	32,7	33,8	38,9
1802	66,0	32,9	33,8	62,2
1803	73,5	33,9	35,0	38,5
1804	72,9	35,0	35,0	37,9
1805	72,2	33,9	35,0	37,2
TOTAAL	583,4	268,2	265,8	347,7

Bron: Pfeil, 'Van tresorier tot thesaurier-generaal', 247, tabel en idem, *Tot redding van het vaderland,* 208-211 en 351.

[47]. Schama, *Patriots and liberators,* 479.

[48]. Ibidem, 497 en 508-511.

[49]. Voor de begrotingspolitiek van het Staatsbewind, zie: Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 321 en 329.

[50]. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 637-641 (rekeningen van de middelen te water van de admiraliteitscolleges Zeeland, Amsterdam en de Maze).

[51]. ARA, Rekenkamer voor 1813 nr. 323 (rekening te water, 1796), voorin.

[52]. W.H. Teding van Berkhout, *Dagboek van een patriot,* bewerkt door L. de Gou ('s-Gravenhage, 1982) 55, 64 en 123.

[53]. De aanstelling in 1796 van Robert Collot d'Escury tot ontvanger-generaal van de middelen te water kwam niet uit de lucht vallen. Zijn Oranjegezinde broer Hendrik Collot d'Escury (1740-1819) was namelijk datzelfde jaar als een van de secretarissen van de Generaliteitsrekenkamer weggezuiverd. A.H. Huussen jr., 'De Generaliteitsrekenkamer, 1608-1799', in: P.J. Margry, E.C van Heukelom en A.J.R.M. Linders (red.), *Van camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer* ('s-Gravenhage, 1989) 67-110, aldaar 76.

[54]. Voor de stukken nagelaten door Robert Collot d'Escury, zie: ARA, Archieven van het geslacht Collot d'Escury [1.10.21], nr. 207-218. Kossman e.a. (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (Leiden, 1930) deel 8, 299 en A.M. Elias en P.C.M. Schölvinck, *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd, 1796-1810* (Amsterdam, 1991) 63.

[55]. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 323 (rekening te water, 1796), voorin.

[56]. Ibidem.

[57]. ARA, Departement van Marine 1796-1813, nr. 464-476 (rekeningen te water, 1796-1805).

[58]. Deze rekeningen zijn niet aangetroffen in het familiearchief. Zie: ARA, Archief Collot d'Escury.

[59]. *Inleiding van de inventaris van de archieven van Commissarissen van de Nationale Rekening (1799-1802), de Nationale Rekenkamer (1802-1809), het Hof van Rekeningen (1809-1811) en de Commissarissen vervangende het Hof van Rekening (1812-1813),* ARA [2.01.07]. Voor de inrichting en het functioneren van de verschillende rekenkamers, zie: P.J. Margry, E.C van Heukelom en A.J.R.M. Linders (red.), *Van camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer* ('s-Gravenhage, 1989) passim en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 289 en 386.

[60]. M.G. Buist, 'De Bataafse voorlopers, 1799-1813', in: P.J. Margry, E.C van Heukelom en A.J.R.M. Linders (red.),

Van camere vander rekeninghen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer ('s-Gravenhage 1989) 131-156, aldaar 136.

61. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 436 (eerste supplementoire rekening).
62. Ibidem, nr. 437 (tweede supplementoire rekening).
63. Dit bedrag was samengesteld uit het slot van zijn laatste rekening van *f* 7.474 en een lening van de ontvangers F. van der Borch en F.G. Kramer.
64. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 437 (tweede supplementoire rekening), 'Wij Willem, bij de gratie Gods [...]', 15 november 1821.
65. Roodhuyzen, *In woelig vaarwater,* 140.
66. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 367 noot 221.
67. Ibidem, 263 en 266.
68. ARA, Ministerie van Financiën, 1798-1813 [2.01.21], nr. 195, 199-210 en 1.183-1.487. Zie ook: ARA, Collegiën belast met de rechtspraak over de convooien en licenten, 1795-1811, 1814-1819 [2.01.22].
69. Voor de werkzaamheden van de Zeeraad, zie: Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 360 e.v.
70. Ibidem, 367.
71. Tevens werd de impost op de buitenlandse produkten ondergebracht bij de administratie van de ambtenaren van de convooien en licenten. Ibidem, 424-426 en *Verhandeling over den geest van het plakkaat,* 38.
72. Met de invoering van het Continentaal Stelsel na het Edict van Milaan (17 december 1807) zou de Nederlandse handel grotendeels tot stilstand komen. Voor de inkomsten aan convooien en licenten was dit desastreus. Schama, *Patriots and liberators,* 561-577.
73. F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche Belastingen. Tijdvak der Omwenteling. - Algemeen stelsel van het jaar 1805* (Amsterdam, 1865) 29-40 en Fritschy, *De patriotten,* 22.
74. Het was een buitengewone heffing van 8% van de inkomsten van ieder met een inkomen van meer dan *f* 300 per jaar en een kinderaftrek van *f* 50 per kind, terwijl voor de gefourneerde gelden rentedragend papier werd afgegeven van drie procent. De totale opbrengst van de 8% inkomstenbelasting bedroeg *f* 7.460.000. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 434 en 435 (rekening en supplementoire rekening van de heffing van 8%). De totstandkoming en de invoering van deze nieuwe belasting komen uitvoerig aan de orde in Godefroi, 'De eerste fase van de financiële unificatie', 74-89. Zie verder: Colenbrander, *De Bataafsche Republiek,* 112-113; De Jonge, *Zeewezen* V, 425; Fritschy, *De patriotten,* 127; Schama, *Patriots and Liberators,* 292-294 en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 165-168.
75. Zo beliepen, vermoedelijk begin 1667, de achterstallen op de petities ter zee van de jaren 1665 en 1666 *f* 4.083.000 van de totaal geconsenteerde gelden van *f* 23.100.000. W. Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel I, Overijssel (1604-1795),* Rijksgeschiedkundige Publicatiën, kleine serie nr. 86 ('s-Gravenhage, 1996) 9-10, tabel I.3. Zie ook: Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 82 en 152.
76. A.M. Elias, 'Het quotenstelsel na de Bataafse omwenteling of een vermogensbelasting in overgangstijd', in: *Tombola. Acht rechtshistorische loten aangeboden aan J.Th de Smidt* (Leiden, 1989) 15-24 en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 148 e.v.
77. Fritschy, *De patriotten,* 154 e.v.
78. Godefroi, 'De eerste fase van de financiële unificatie', 89-92.
79. J. van Zijverden, 'The risky alternative: Dutch privateering during the Fourth Anglo-Dutch War, 1780-1785', in: D.J. Starkey, E.S. van Eyck van Heslinga en J.A. de Moor, *Pirates and privateers. New perspectives on the war on trade in the eighteenth and nineteenth centuries* (Exeter, 1997) 186-205.
80. *Notulen van het Staats-Bewind der Bataafsche Republiek, 17 October 1801 - 29 April 1805* (z.p. 1801-1805) 11 januari 1802, Instructie voor den Raad der Marine, art. 16.
81. ARA, Wetgevende colleges [2.01.01.01], nr. 554 (24 mei 1799).
82. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 360-361.

[83]. De Jonge, *Zeewezen* V, 592.
[84]. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 324 (rekening te water, 1797-1798), 'verkochte buiten en prijzen'.
[85]. ARA, Wetgevende colleges, nr. 554 (13 april 1799).
[86]. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 331 (rekening te water, 1804) 69 kapittel van de uitgaaf.
[87]. ARA, Rekenkamer voor 1813, nr. 327 (rekening te water, 1800) tweede kapittel van de inkomsten.
[88]. De Jonge, *Zeewezen* V, 591-595.
[89]. Roodhuyzen, *In woelig vaarwater,* 164.
[90]. Ibidem, 180.
[91]. Schama, *Patriots and liberators,* 495 en Fritschy, *De patriotten,* 181 e.v.
[92]. Voor de achtergronden van het besluit om de drie miljoen gulden aan Frankrijk te betalen, zie: ARA, Rekenkamer 1796-1813, nr. 627, Extract uit het register der resolutiën van het Comité tot de Zaken van Marine betreffende de betaling van *f* 3.000.000 aan de Franse Republiek, 1797.
[93]. Voor de achterstallige betalingen aan marineofficieren, zie: Roodhuyzen, *In woelig vaarwater,* 140.
[94]. Een overzicht van de aanleg van het marine-etablissement aan het Nieuwe Diep geeft: M. Bakker, *Herstelplaats voor 's lands vloot. Van het Nieuwe Werk naar Rijkswerf Willemsoord* (Amsterdam, 1993).
[95]. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 261.
[96]. C.P.P. van Romburgh, 'Seinmeester Theodorus Pansier en de Hollandse kustbeseining, 1803-1814', *Tijdschrift voor zeegeschiedenis* 10 (1991) 2, 149-159.
[97]. J. Hovy, *Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de Republiek (propositie van een gelimiteerd porto-franco)* (Groningen, 1966) passim.
[98]. Fritschy, *De patriotten,* passim en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 546 onder (n).
[99]. Fritschy, *De patriotten,* 125; Godefroi, 'De eerste fase van de financiële unificatie', 126 e.v. en Schama, *Patriots and liberators,* 386-388.
[100]. Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* 360-361.
[101]. Voor de verschillende vormen van leningen die werden uitgeschreven, zoals gedwongen leningen op bezit, zie: Fritschy, *De patriotten,* passim en Pfeil, *Tot redding van het vaderland,* passim.

Dr. J. Vogel
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

'ONAFSCHEIDELIJKE RAMPEN DIE DEN OORLOG VERGEZELLEN'

Op de laatste dag van het jaar 1799 schreef commissaris van Oorlog Abraham Rittner een niet onvriendelijke brief aan de municipaliteit (het gemeentebestuur) van Akersloot. Hij reageerde op een door deze municipaliteit ingediende berekening van de geleden schade gedurende de invasie van het Brits-Russische leger in Noord-Holland. Hij betreurde het dat slechts onkosten vergoed konden worden die met afgegeven behoorlijke 'bons en reçus' werden aangetoond. De gedwongen dienstverlening met paarden en wagens werd alleen betaald als er een verklaring van de 'Armee' getoond kon worden waarin stond vermeld hoe lang deze diensten waren verleend. Hij realiseerde zich waarschijnlijk maar al te goed dat die bonnen, reçu's en verklaringen slechts zelden beschikbaar waren en dat voor de verliezen ten gevolge van de geleden plunderingen uiteraard geen enkel officieel document bestond. Maar dat was nu eenmaal het lot dat de burgerbevolking in oorlogstijd trof: 'Alle andere diensten of leveringen of afpersingen door militairen, zijn onafscheidelijke rampen die den oorlog vergezellen, welke den besten officier, bijzonder voor of na eene actie niet in staat is te kunnen geheel beletten'.[1] Vooral dit laatste was maar al te waar.

In deze bijdrage staat het lot van de burgerbevolking ten tijde van de oorlogshandelingen in Noord-Holland in 1799 centraal. Het is niet doenlijk alle schakeringen van dit lotsbestel evenwichtig te behandelen. Burgers in een oorlogsgebied krijgen op allerlei manieren te maken met de eisen van de strijdende partijen. Daarnaast kunnen ze door partij te kiezen ook nog eens aan vervolging wegens collaboratie met de tegenstander worden blootgesteld. Tot de min of meer gewone eisen die aan de burgerij in die dagen werden gesteld, behoorden: inkwartiering (onderdak en onderhoud verschaffen aan militairen), rekwisities zoals leveringen van voedsel, brandstof, stro, gereedschappen, bouwmaterialen en dergelijke en het beschikbaar stellen van transportmiddelen, voerlieden met paarden en wagens, jagers met schuiten, gedwongen arbeid aan tijdelijke versterkingen ('batterijen') aan de wegen, de dijken en wat dies meer zij; het begraven van slachtoffers en de verzorging van gewonden. Gemeenten die lagen op de marsroutes van de legereenheden, en zeker gemeenten die het ongeluk hadden in de vuurlinies terecht te komen, kregen met grotere ellende te kampen: rechtstreekse beschadiging of vernietiging van eigendommen, levensgevaar, plunderingen, molest en verkrachting.

In dit artikel wil ik vooral stilstaan bij de economische en financiële schade die aan het operatiegebied van de strijdende legers en de daar woonachtige burgers werd toegebracht. Voor een nauwkeurige becijfering daarvan ontbreekt het aan voldoende detailstudies, maar door het behandelen van een aantal aspecten van deze problematiek kan een goede indruk worden gegeven. Hoe groot was de schade en was deze onoverkomelijk? In welke mate werd de schade enigszins vergoed? Verliep het herstel voorspoedig of duurde dat vele jaren?

De geleden schade: een eerste indruk

Vooraf is een aantal observaties van belang. De krijgsoperaties die in de herfst van 1799 plaatsvonden, leidden niet tot een langdurig beleg en verovering van steden. Zware artilleriebombardementen die in zo'n geval grote schade konden toebrengen aan gebouwen en bestaansmiddelen van de stedelijke bevolking, waren er niet. Plaatsen als Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen bleef het lot bespaard dat destijds met de verovering van steden na een beleg gepaard ging: plundering, brandstichting, mishandelingen en verkrachtingen. Die 'onafscheidelijke rampen' beperkten zich, gruwelijk genoeg voor hen die er het slachtoffer van waren, tot betrekkelijk kleine dorpsgemeenschappen en tot delen van de polderlandschappen.

Een tweede observatie is eveneens van belang. De invasie in Noord-Holland had niet alleen een militair doel - voorkomen dat te veel Franse legers beschikbaar waren voor operaties aan het front in Zwitserland en Italië -, maar ook een politiek doel: de Nederlandse bevolking steunen bij een verhoopte opstand tegen de Bataafse Republiek en het opnieuw aan de macht brengen van stadhouder Willem V.[2] Dat betekende dat de bevolking, anders dan bij godsdienst- of burgeroorlogen, niet zonder meer doelwit van militair geweld kon zijn.

De krijgsoperaties waren omvangrijk, maar duurden niet lang: drie maanden tussen invasie en aftocht van het Brits-Russische leger. Ze speelden zich voor het overgrote deel af aan het strand, in het weinig bewoonde en nauwelijks in cultuur gebrachte duingebied, en in de gebieden vlak daarachter.[3] Daar, en dan vooral in Schoorl, Bergen en Castricum, werd de meeste schade toegebracht.

Zeer ernstige schade werd daarnaast ook geleden in door inundaties getroffen poldergebieden als de Heerhugowaard, de Beemster en de Purmer.

Om een eerste indruk te krijgen van de economische schade in een deel van het operatiegebied, kunnen we gebruik maken van de studie van A.M. van der Woude over de demografische en economische geschiedenis van het Noorderkwartier.[4] In tabellen en grafieken gepresenteerde tijdreeksen geeft deze studie een beeld van de ontwikkeling van de nijverheid en de agrarische sector. Wat betreft de tweede helft van de achttiende eeuw was dit beeld verre van rooskleurig. Vooral de sterk geïndustrialiseerde Zaanstreek verkeerde in verval. Sinds 1745 was daar het aantal industriemolens drastisch afgenomen. Ook de agrarische gebieden van het Noorderkwartier hadden betere tijden gekend, maar daar had zich het grootste verval vóór 1750 voorgedaan. Om het plastisch uit te drukken: veel grafieken van Van der Woude lopen van linksboven naar rechtsonder. Voor onze vraagstelling is van belang vast te stellen dat in de meeste grafieken voor de jaren 1799-1800 geen extra scherpe knik naar beneden valt te ontdekken. De afname van de bevolking bijvoorbeeld, is in het Noorderkwartier na 1799 niet opeens versneld. De zeildoekproduktie vertoonde geen verandering van betekenis. De inkomsten uit landbezit onder Alkmaar van het Amsterdamse burgerweeshuis liepen niet terug. De afname van het totaal aantal tweejarige runderen in het geheel Noord-Holland bedroeg in de periode 1798-1802 1126, in 1793-1797 waren dat er nog 1395. Een versterkte daling van het aantal oudere runderen in de periode 1798-1802 deed zich wel voor. Maar volgens Van der Woude waren voor die daling de slechte winterseizoenen 1797-98 en 1798-99 belangrijker oorzaken dan de behoefte aan vlees van de vechtende soldaten. 'De beesten hebben in de 2 koude winters, vooral in den laatsten, ongemeen geleden en konden niet dan in de zomer een weinig op verhaal komen. Veel beesten waren uit gebrek aan hooij afgezet en in den herfst van 1799 bij honderden

voor een ongehoorden kleinen prijs verkogt', aldus de Landbouw-enquête van 1800.[5] Los van de behoeften van de legereenheden aan slachtvee was het voor de boeren dus überhaupt noodzakelijk in de herfst van 1799 meer vee dan anders af te stoten.
Interessant, en misschien wel merkwaardig genoeg, is er een tak van agrarische bedrijvigheid die wel zwaar leed onder de invasie: de handel in kaas op de markten van Alkmaar en Edam. Die nam in 1799 zo sterk af, halveerde bijna, dat de oorzaken daarvan niet uitsluitend verklaard kunnen worden door een kleiner wordende veestapel of door minder melkafgifte van verzwakt vee. Welke invloed de invasie heeft gehad, laat Van der Woude onvermeld, hij spreekt slechts van 'de verwarring rond de Engels-Russische inval'. Maar we mogen wel aannemen dat hier niet alleen de kaasconsumptie van de soldaten een rol speelde, maar dat het door de talrijke rekwisities van paarden, wagens en schuiten ook moeilijk en soms onmogelijk was de kazen ter markt te brengen. Overigens registreerde pastoor Bommer van Castricum een grote behoefte aan kaas bij de Franse troepen: 'Het getal der gestolen Edamse en Leidse kazen is ontelbaar. Kazen die te jong, nog in het zout lagen, waren met sabels doorgehakt en vernield'.[6]
In welke mate de nijverheid in Noord-Holland in 1801 nog de gevolgen ondervond van de invasie, kan worden afgeleid uit de antwoorden die de municipaliteiten gaven op de zogenaamde Goldberg-enquête van 1801. Johannes Goldberg was Agent van Nationale Oeconomie van het Uitvoerende Bewind van de Bataafse Republiek. Wilden hij en zijn Agentschap iets kunnen betekenen voor de verbetering van de nationale economie, zo oordeelde Goldberg, dan was eerst een 'complete statistieke beschrijving onzes vaderlands' noodzakelijk.[7] Een uitvoerige schriftelijke enquête naar de staat van de nijverheid en eventuele oorzaken van verval was een van de middelen die hij tot het bereiken van die beschrijving inzette. De antwoorden van de Noord-Hollandse dorpen en steden die zich geroepen voelden om de enquête in te vullen, zijn bekend en gepubliceerd. Voor zover hun nijverheden in verval verkeerden, dan wel het moeilijk hadden ten gevolge van 'de oorlog', werd daarvoor de oorlogssituatie in Europa in het algemeen en de blokkade van de Nederlandse kustwateren door de Britten in het bijzonder verantwoordelijk gehouden. In de gehele enquête komt slechts een voorbeeld voor van een 'bedrijfssluiting' in 1799 naar aanleiding van de bezetting door de Brits-Russische troepen die in 1801 nog niet was opgeheven: een werkhuis voor de armen op het eiland Texel.[8]

Een belangrijke kanttekening bij voorgaande samenvatting is dat Van der Woude's *Noorderkwartier* voor de economische ontwikkelingen in het noordelijke deel van Noord-Holland slechts een beperkt aantal gegevens bevat. In een deel van dat gebied waren de militaire operaties intensiever en langduriger dan in het Noorderkwartier. Er zijn aanwijzingen die verderop ter sprake worden gebracht, dat de daar geleden schade voor de bevolking langdurigere consequenties heeft gehad.
Toch zou de voorlopige conclusie uit deze gegevens kunnen luiden dat de nadelige gevolgen van de invasie voor de bestaansmogelijkheden van de bevolking tijdelijk zijn geweest. Wellicht is het juister dit zo te formuleren: de verarming van de bevolking en de aangerichte schade aan have en goed waren in het algemeen niet zo omvangrijk dat het herstelvermogen blijvend, of ten minste voor lange duur, werd aangetast. Uit een onderzoek van enkele nagelaten taxaties blijkt echter dat die schade toch vaak aanzienlijk was. Die wordt hier aan de hand van enkele voorbeelden nader in kaart gebracht en vervolgens aan een beschouwing onderworpen.

Akersloot

Het even ten zuiden van Alkmaar gelegen Akersloot was een agrarische dorpsgemeenschap van in 1799 zo'n 785 zielen. Akersloot kreeg in hoofdzaak op tweeërlei wijze met de invasie in Noord-Holland te maken. In de eerste plaats moest ze evenals alle andere gemeenten naar vermogen bijdragen aan de lasten van inkwartiering en de rekwisities van brandstoffen, stro en transportmiddelen en gedwongen arbeid. In de tweede plaats kwam Akersloot op 6 oktober ten tijde van de slag bij Castricum in de vuurlinie te liggen en werd gedurende een etmaal bezet en geplunderd door Britse strijdkrachten. De opgemaakte rekeningen van Akersloot geven een indruk van de relatieve zwaarte die deze lasten betekenden.

Vooral de bezetting en de plundering van 6 en 7 oktober maakten een onuitwisbare indruk op de dorpsgemeenschap. Daarvan getuigt een ontroerend document dat de municipaliteit op 9 oktober 1799 liet opstellen en dat als veelzeggende titel draagt *Voor de Nakomeling-schap*. Nadat op 3 oktober het Britse leger bezit nam van Alkmaar en het hoofdkwartier van de Bataafs-Franse strijdkrachten op 'de' Beverwijk terugviel, schreef de municipaliteit, 'toen was deze plaats tusschen twee vegtende Armeën geleegen'.[9] Op zondagmorgen 6 oktober rukte een Britse legereenheid op naar het dorp en raakte in gevecht met Bataafs-Franse troepen. De laatsten werden na een uur teruggetrokken. De directe schade wordt als volgt opgesomd: twee koeien doodgeschoten, een koe gewond en het 'getal van gesneuvelde manschap zal omtrend 12 of 16 bedragen hebben'. Het kan haast geen toeval zijn dat de koeien hier eerder vermeld worden dan de soldaten. De gewonden en krijgsgevangenen werden naar Alkmaar afgevoerd. Voor het dorp begon de ellende toen pas goed.

Met ingehouden woede geeft de municipaliteit een beschrijving van de plundering in het dorp: 'De Engelsche troúpes (...) bedreeven veel moedwil aan de onweerbaare dorpelingen, geld afperse was het gemeenste qúaad, (...) veele Ingezeetenen verlieten om dat geweld te ontgaan hunne woningen en vlugten na de Schermeer en Woude, dan de verlaten huijzen wierden toen alle geplunderd, en beroofd'. Op zoek naar geld in het 'Regthuijs' (het gemeentehuis) werden kasten opengebroken, kisten en papieren op straat gesmeten en in brand gestoken. Tegen de avond van maandag 7 oktober pakten de Britten 'hunne eijgen en geroofde goederen in, roofden nog twintig paarden, vijff wagens en een chais' en verlieten in de nacht het dorp 'na 't zelve in de uitterste armoede gedompeld te hebben'. Op 8 en 9 oktober trok de divisie van generaal H.W. Daendels door het dorp noordwaarts, 'de huijzen welke toen nog niet weeder door de ingezeetenen betrokken waren, wierden door het doortrekkend volk verder van 't overgebleevenen beroofd'.[10]

In de weken voorafgaand aan deze trieste apotheose kregen de Akersloters te maken met de meer gebruikelijke plichten die burgers in oorlogstijd werden opgelegd. Op 10 augustus werden ze per circulaire door generaal-majoor P.J. van Zuilen van Nijevelt geïnstrueerd, in verband met het mogelijk naar de kust oprukken van het leger, paarden en wagens gereed te houden om transportdiensten te vervullen. De municipaliteit legde vervolgens een lijst aan met beschikbare paarden en bespannen rijtuigen om deze lasten billijk over de bevolking te kunnen verdelen. In totaal werden achttien 'spannen' geteld.

Op 27 augustus was het zover. De eerste wagens, zes in getal en elk bespannen met twee paarden, moesten in opdracht van het 'Departementaal Bestuur van Tessel' de volgende morgen naar Alkmaar rijden. De voerlieden moesten zich melden bij de commissaris van Oorlog Rittner om 'ten dienste

van en voor rekening van den lande te worden geemployeert'. In de daaropvolgende dagen en weken namen de rekwisities al maar toe: schuiten met 'jagers', werklieden om batterijen aan te leggen, bossen stro, hout, turf, lampen en lampolie. De verlichtingsartikelen waren bestemd om in Alkmaar te worden gebruikt bij de verzorging van gewonden. Opmerkelijk afwezig in de Akerslootse stukken betreffende de geleden schade door de Brits-Russische inval, zijn rekwisities van voedsel die elders, bijvoorbeeld in Haarlem en Medemblik[11], zo'n zware belasting van de burgerij bleken.

Op 17 oktober maakte de municipaliteit een eerste balans op van de kosten die met deze leveringen gemoeid waren. Gedurende 65 dagen waren zeven wagens met zestien paarden en hun voerlieden aan de 'Armee' geleverd, hiervoor werd *f* 2275 in rekening gebracht, 167 mandagen werken aan batterijen kwam op *f* 167, jagers met schuiten *f* 254 en tien stuivers, 1475 bossen stro moesten *f* 118 opbrengen. Bij dit alles nog *f* 76 en tien stuivers voor hout en licht maakte tezamen een schadeclaim van *f* 2891: 'Dan voor dit alles hebben wij geen bewijs als een missive van 't departementaal bestuur in dato 30 augustus l.l.'.[12] De municipaliteit zag kennelijk de bui al hangen en lichtte dit gebrek aan bewijs toe met verwijzing naar de tijdsdruk waaronder alles geleverd moest worden en dat de officieren met hun troepen op weg naar het front andere zaken aan het hoofd hadden dan bonnetjes invullen. Onder die omstandigheden, zo hoopte de municipaliteit, moesten toch de missives waarin de aantallen gerekwireerde zaken keurig vermeld stonden wel als voldoende bewijs aanvaardbaar zijn. Dat dit allerminst het geval was, heeft u al in de titel van dit artikel kunnen lezen.

Op 27 december gaf het 'Departementaal Bestuur van Tessel' uitvoering aan het besluit van het Uitvoerend Bewind om door middel van een centraal tevoren opgestelde tabel een beeld te krijgen van de oorlogsschade. In januari 1800 zond Akersloot haar ingevulde 'Tabelle tot opgave der oorlogsschade' in.[13] Onder ambtseed verklaarden de leden van de municipaliteit in te staan voor de redelijkheid van de opgegeven schadebedragen, maar niet te kunnen verklaren 'dat de schade geleeden hebbende personen geheel buiten staat zijn om iets tot het geledene bij te dragen'. In totaal werd de geleden schade van 78 gezinnen berekend. Koploper was het lid van de municipaliteit C. Cleeff met een schadebedrag van *f* 945, de kleinste schadepost was die van Jacob Zijp en bedroeg *f* 3.

In totaal waren acht woningen beschadigd door het krijgsgeweld of door vernielingen tijdens de plunderingen. Twee woningen waren tamelijk licht beschadigd, de schade aan de overige zes was behoorlijk ernstig gezien de geschatte kosten van herstel, die varieerden van *f* 200 tot wel *f* 720. Akersloot gaf op twintig paarden voorgoed kwijtgeraakt te zijn die overigens in waarde sterk uiteenliepen. Voor het goedkoopste dier werd *f* 36 in rekening gebracht, het duurste daarentegen zou wel *f* 150 gekost hebben. Van de levende have miste men verder zes koeien en een varken. Voorts waren negen wagens niet naar hun rechtmatige eigenaar teruggekeerd. Tezamen met de kosten van geleverd stro, hooi, 'vuur en ligt', berekende men voor al deze zaken een schadepost van *f* 6340 en achttien stuivers.

Relatief gezien de hoogste schadeposten werden ingevuld in de kolom 'diversen'. Gezien de specificatie van de overige kostensoorten is het duidelijk dat hieronder hoofdzakelijk, zo niet uitsluitend, de schade ten gevolge van plunderingen en afpersingen is begrepen. In totaal werd op deze kostenpost een bedrag van *f* 5853 elf stuivers en acht penningen vermeld. Ook nu weer is de variatie aanzienlijk. Het eerder genoemde lid van de municipaliteit Cleeff claimde wel voor *f* 645 te zijn beroofd en is daarmee

op zijn eentje al goed voor meer dan tien procent van de schadepost. Behalve Cleeff gaven nog acht andere gezinshoofden op een schade door plunderingen te hebben geleden van meer dan *f* 200, tezamen goed voor een totaalbedrag van *f* 3525, dat wil zeggen net iets meer dan zestig procent van het eindbedrag van deze schadepost. Op een enkeling na had vrijwel iedereen met op buit beluste soldaten te maken gehad, al ging het dan om geringere bedragen. Jacob Zijp, al eerder genoemd, kwam er met zijn *f* 3 het meest genadig af.

Het totaalbedrag van de 'Tabelle tot opgave der oorlogsschade' bedroeg, afgerond, *f* 12.200. Let wel, niet is meegerekend het bedrag dat voor transportdiensten en manuren werk aan de batterijen was begroot op in totaal *f* 2696. Totaal generaal voor de gehele dorpsgemeenschap van 785 zielen een schade van een kleine *f* 15000.

Tot 1805 heeft de municipaliteit pogingen in het werk gesteld voor de geleden schade en de geleverde diensten vergoedingen te krijgen van de Bataafse Republiek. Voor het overgrote deel leden die schipbreuk.

Zie bijvoorbeeld het verzoek van 4 april 1801 aan de Agent van Oorlog om in elk geval de claims van de wagenvoerders en schuitenjagers te voldoen. Het antwoord luidde koeltjes, op 13 april 1801, dat het departement van Oorlog volgens besluit van de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam geen rekeningen voor wagenvrachten mocht betalen. Maar uiteindelijk vergoedde de municipaliteit in december 1802 zestig procent van de kosten van de wagenvoerders en vijfentwintig procent van die van de schuitenjagers. Deze vergoeding kwam uit het bedrag dat Akersloot had ontvangen uit de opbrengst van de nationale collecte ten behoeve van de door de oorlog getroffen landgenoten.

Daar bleef het bij. Alle overige kosten waren, naar hedendaags jargon, 'rekening man'.

Zuid-Scharwoude

Het dorp Zuid-Scharwoude ligt in de Langedijk, even ten noorden van Alkmaar. Het was een dorp van tuinbouwers en telde in 1799 539 inwoners. De nagelaten documenten over de oorlogsschade geven een minder compleet overzicht dan die van Akersloot. Maar ook hier treffen we aan een 'Lijst der geleden schade door de burgers opgegeven en door den oorlog geleden'.[14] In totaal 57 gezinshoofden en/of eigenaren van bezittingen gaven aan oorlogsschade te hebben geleden. Het eindbedrag van deze schadebegroting kwam uit op *f* 6404 en zeventien stuivers. Uit de her en der toegevoegde detaillering blijk dat geroofde 'veldvrugte' een van de grootste schadeposten was. Een minstens even grote schadepost betrof de hekken. Aan de hand van dit document en wat kladstukjes die zich daarbij in dezelfde inventarismap bevinden, krijgt men de indruk dat die vrijwel overal zijn gebruikt als brandstof voor vuren die de drijfnatte en verkleumde soldaten aanlegden.

Dit document verschaft nog een interessant detail. Kennelijk was het de burgers gevraagd onderscheid te maken tussen schadeposten als gevolg van officiële rekwisities en de overige posten. Dit stelt ons in staat te berekenen hoe de verhouding lag tussen de kosten van officieel opgeëiste goederen en diensten en de kosten van wat zonder plichtplegingen werd meegenomen of opgeëist. Gerekwireerd was voor een bedrag van *f* 405, dat wil zeggen 6,3 procent van het totaal. Daarmee is dan aangegeven welk deel van het schadebedrag volgens het criterium van de commissaris van Oorlog in aanmerking kwam voor vergoeding, mits er 'bons en reçus' getoond werden. In welke mate die in Zuid-Scharwoude aanwezig waren, is niet duidelijk.

De documenten van Zuid-Scharwoude maken ook duidelijk hoezeer de eisen die men aan de bevolking stelde, afhankelijk

waren van de behoeften van het leger op een bepaalde plaats en op een bepaald moment. Voor het in te richten hoofdkwartier in het nabijgelegen St. Pancras werd de municipaliteit van Zuid-Scharwoude op 12 september gesommeerd nog diezelfde dag te leveren: '400 palen a 6 voet ten minste lang ..., benevens 500 latten a 8 voet lengte en redelijk sterk'. Haast achteloos heeft de ondertekenende kapitein-commandant Godefroy onder zijn handtekening toegevoegd als N.B. 'nog 500 latten tot dekking, en voorts binten en nissen'.[15] Op 15 september diende de municipaliteit zijn rekening in. Naast het gerekwireerde bleek men voor het legerkamp ook nog 6000 bossen riet te hebben geleverd. Kosten inclusief transport: *f* 510.
De municipaliteit dacht waarschijnlijk met het rekwisitiebevel over voldoende bewijsmiddelen te beschikken, maar in december 1800 had ze nog steeds geen cent gezien. Op een copie van deze declaratie komt namelijk een op 21 december 1800 getekende verklaring voor van een generaal-majoor Riedveld(?), die verklaarde zich te herinneren dat 'differente dorpen in den Langendijk ... ten tijde van het formeren van het camp tot St Pancras ... gelevert hebben riet, stroo en palen ...'. Helaas was het de ondertekenaar niet meer mogelijk om te bepalen 'de hoeveelheyt van ider materiaal en door welk dorp het zelve gelevert is'.[16] We mogen er gerust van uitgaan dat deze onduidelijke verklaring van de generaal-majoor niets heeft bijgedragen aan de kans dat deze rekening ooit betaald zou worden. Zoals ook al bleek in Akersloot was zelfs een gedetailleerd rekwisitiebevel onvoldoende bewijs om een betaling van de Agent van Oorlog te kunnen verwachten.
Aan de hand van een ander document tenslotte, kunnen we met enige bijzonderheden nagaan hoe het zoal kon aflopen met geleverde of meegenomen karren en paarden. Een paard en een wagen, met voerman, had drie maanden dienst gedaan voor het Bataafse leger en was aan de eigenaar terugbezorgd, inclusief een 'pas', dus met bewijsmateriaal. Een ander span met twee voerlieden was twee maanden gebruikt, maar het paard was in Amsterdam uit een stal gestolen. Toch was ook hiervoor een pas. Een paard en een 'chais' tien dagen, toen 'chais' terug, het paard vier weken later. Een wagen met twee paarden door de Engelsen meegenomen en nooit meer teruggekomen. Een paard en een wagen voor tien dagen, paard nooit meer gezien. Dan nog een span waarvan de paarden terugkwamen, maar de kar werd gestolen in het 'park' in Alkmaar. Tenslotte een paard dat uit het land was gehaald en voor een kruitwagen gespannen en sindsdien nooit meer teruggezien.
Het hele spectrum aan mogelijkheden in een notendop. Wagens en paarden die terugkwamen met een bewijs waardoor betaling in principe gegarandeerd was, verdwenen wagens of verdwenen paarden zonder enig bewijs. Het zal geen toeval zijn dat alleen die wagens en paarden die met voerlieden werden geleverd, terugkwamen met een bewijs, zelfs als het paard was gestolen in Amsterdam. Een berekening van kosten en inkomsten ontbreekt overigens, evenals een berekening van de kosten van geleverde schuitendiensten die er zonder twijfel ook waren.
Gedocumenteerd is voor Zuid-Scharwoude, als we nog rekeningen meetellen voor geleverde gereedschappen, turf en kaarsen, een totale schadepost van *f* 7172. Het werkelijke totaal zal dus eerder in de buurt van de *f* 8000 liggen.

Bergen

Bergen behoorde met Castricum en Schoorl tot de dorpen die werden getroffen door het hevigste oorlogsgeweld. Op 19 september werd het dorp na een zwaar gevecht met Franse troepen door de Russen veroverd en

geplunderd. Nog diezelfde dag werden de overvallers na opnieuw hevige gevechten weer verdreven. Bergen was een agrarische gemeenschap, gelegen tegen de duinvoet en had in 1798 589 inwoners.[17]
Al kort na het begin van de Brits-Russische invasie stroomden de militairen het dorp binnen. Aan de vooravond van de gevechten van 19 september lagen er 1929 Bataafse en Franse militairen ingekwartierd in de huizen, de kerken en de schuren. Over hun gedrag waren de Bergenaren allerminst te spreken. Al op 13 september verstuurde de municipaliteit klachten aan het 'Departementaal Bestuur van Tessel' en aan generaal *en chef* G.A.M. Brune: 'De trouppes leven alhier niet als onse bondgenoten en vrienden, maar volstrekt als off dezelve als vijanden hier verschenen zijn'.[18] De militairen stalen vooral geld, goud en zilver en roofden koeien en schapen die ze slachtten en opaten.
Met zoveel militairen in een klein dorp drukten de rekwisities natuurlijk zeer zwaar. Alle bewoners moesten gereedschappen inleveren, grote hoeveelheden takkenbossen waren nodig voor borstweringen, nog grotere hoeveelheden stro en hooi voor manschappen en paarden, broden, haver en jenever, alle beschikbare paarden en wagens enzovoort. De Bergense gemeenschap had dus al het nodige voor de kiezen gekregen,

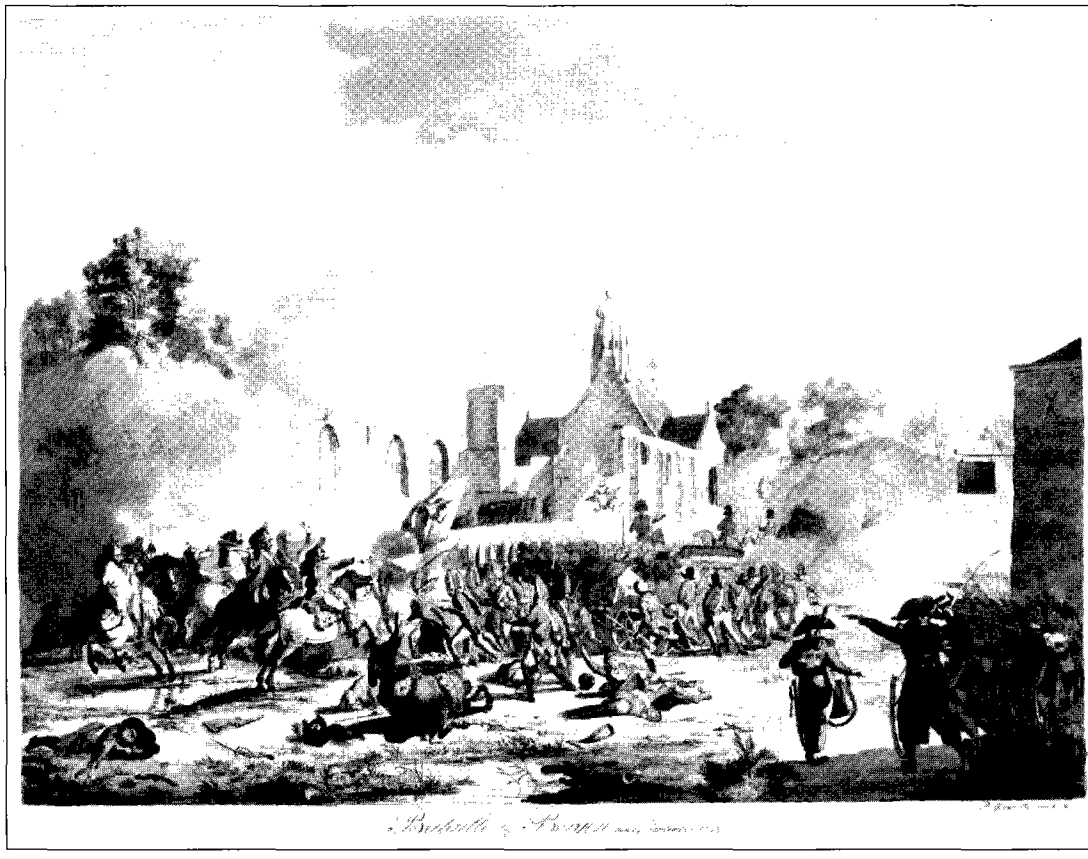

Bataille bij Bergen op 19 september 1799, ets met penseel door P.G. van Os, negentiende eeuws, collectie Provinciale Atlas, Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.

voordat op 19 september het oorlogsgeweld in alle hevigheid losbarstte. Als gevolg van oorlogshandelingen vonden vier Bergenaren de dood.[19] De plunderingen van de Russen waren enorm, al blijft het een niet te beantwoorden vraag hoeveel ze werkelijk hebben meegenomen gegeven het panische verloop van hun aftocht. Of in handen van wie de buit terechtkwam, nadat ze bij de Frans-Bataafse tegenaanval sneuvelden of krijgsgevangen werden gemaakt. Vele huizen en boerderijen liepen zware schade op.
Op 25 oktober werd de municipaliteit door het 'Departementaal Bestuur van Tessel' opgeroepen op te geven de schade die 'zoo door de Russische als Engelsche roversbenden' was aangericht. Deze brief zal op enig cynisme zijn gestoten bij de Bergenaren, overtuigd als zij waren van het feit dat de meeste schade door plunderingen te wijten was aan de Franse bondgenoten.[20] Belangrijker dan dat was natuurlijk dat zich hier een mogelijkheid tot het verkrijgen van enige schadevergoeding leek aan te kondigen. In totaal 184 burgers, waarschijnlijk gezinshoofden en/of eigenaren van bezittingen, taxeerden hun verliezen. Het eindbedrag loog er niet om: *f* 134.256 en nog vijftien stuivers en vier penningen.[21]
Wellicht heeft deze enorme schade de harten bewogen van de bestuurders van het Departement. Op 16 december 1799 zegden zij toe dat alle leveranciers van hooi en stro en andere zaken betaald zouden worden. Gezien de ervaringen van Akersloot en Zuid-Scharwoude is dit een bijzondere toezegging geweest. Maar of die betalingen werkelijk zijn gedaan, is een andere kwestie. Op 20 augustus 1801 werd daarover nog steeds gecorrespondeerd.
Uit de opbrengst van de nationale collecte 'ten behoeve van de door den jongste rampend des oorlogs ongelukkig gewordenen ingezeetenen' der republiek kreeg Bergen in 1802 *f* 3015 toebedeeld. Van dit bedrag kregen 34 Bergenaren een vergoeding voor verloren gegane wagens en paarden. Waarschijnlijk werden ook de gedwongen arbeid aan batterijen voor een deel betaald, evenals het werk dat nodig was om 1493 stoffelijke overschotten in massagraven bij te zetten. Bergenaren hadden 1324 dagen met paarden en wagens gereden voor de Franse en Bataafse troepen. Daarvan werden 877 dagen uitbetaald voor een totaal van *f* 1096 en vijf stuivers.[22]
Inmiddels is het zonneklaar, zoals ook viel te verwachten, dat de Bergense schade vele malen groter was dan die van Akersloot of die van Zuid-Scharwoude. Volgens de auteur van het artikel waarop deze samenvatting van Bergens onheil is gebaseerd, zou het nog decennia duren 'voordat men in Bergen de toekomst weer een beetje zonnig kon inzien'.[23]

Beschouwing

Akersloot, Zuid-Scharwoude en Bergen waren agrarische dorpsgemeenschappen die lagen in het operatiegebied van de Brits-Russische en Bataafs-Franse legers. In Zuid-Scharwoude is nauwelijks of niet gevochten, in Akersloot vond een kortdurend infanterieduel plaats en Bergen kreeg om zo te zeggen de volle laag. De verschillen in de schadeposten waren navenant. Zuid-Scharwoude zo'n *f* 8000, Akersloot een kleine *f* 15.000 en Bergen rond de *f* 135.000. Op deze basis is een verantwoorde schatting van het gehele schadebedrag van de Noord-Hollandse bevolking en van hun instituties niet mogelijk. Want niet alleen dorpen en hun bewoners, ook stedelingen en polderlandschappen leden schade. Die van sommige hoogheemraadschappen en polders is ten dele bekend: Heerhugowaard *f* 10.500; Beemster *f* 15.720 plus een onbekend bedrag aan niet begrote schadeposten; Geestmerambacht *f* 15.183; Hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen

tot Petten met elkaar ruim *f* 69.000. Het betrof hier vooral vernietigde of beschadigde molens, dijken, bruggen, duikers en wegen.[24] Het gehele bedrag voor Noord-Holland zal ruim boven het miljoen hebben gelegen. In 1799 naderde de Bataafse Republiek de situatie dat de belastinginkomsten haast onvoldoende waren om alleen maar de rente op het begrotingstekort te kunnen betalen.[25] In die omstandigheden was een beroep op de landsmiddelen om de schade volledig te vergoeden bij voorbaat kansloos. Voor zover dat viel na te gaan, werden slechts kleine bedragen aan onkostenvergoedingen aan de municipaliteiten uitgekeerd. Voor de kosten van inkwartiering van de Bataafse en Franse troepen bestond al een regeling, maar die kosten zijn dan ook niet meegeteld door de drie hier behandelde dorpen. Die regeling was natuurlijk niet bestemd voor de inkwartiering van vijandelijke troepen. Voor het overgrote deel der kosten gold wat pastoor B. Voets al schreef: 'De burger moet het gelag betalen'.[26]

Aan een beschouwing van de economische en demografische gegevens van Van der Woude hielden we de indruk over dat die burger er op wat voor manier dan ook redelijk in slaagde zijn economie draaiende te houden en dat dus de basis voor herstel aanwezig was. Die indruk wordt meer in het bijzonder bevestigd door een studie van M. Eisma-Donker. Zij onderzocht de economische en demografische ontwikkeling van Bergen ten tijde van de Bataafse Republiek en komt tot conclusies die er op wijzen dat de Bergense gemeenschap opmerkelijk snel weer overeindkrabbelde. De al eerder ingezette groei van het bevolkingsaantal zette zich voort: in 1796 telde Bergen 558 inwoners, in 1798 waren dat er 599, in 1807 612 en in 1809 628.[27] De schade heeft de dorpelingen dus niet genoopt hun heil elders te gaan zoeken. Ook de verschillen in rijkdom en bezit bleven voor en na 1799 dezelfde. Een onderzoek van de plaatselijke belastingheffing, de 'schotgelden', leverde zelfs geen enkele indicatie op dat de Bergense 'rijkaards' hadden geleden onder de gevolgen van de invasie. Gezien de heffingsgrondslag van de schotgelden moet deze conclusie van Eisma-Donker zo worden begrepen: de welgestelde Bergenaren hadden voor 1799 ongeveer evenveel grond en vee als daarna.[28] Maar ook het veebezit van alle Bergenaren bij elkaar had na 1799 niet een terugval die men zou verwachten op grond van de ondervonden rampen des oorlogs. En die lichte terugval beperkte zich dan nog tot het aantal koeien en vaarzen; het aantal paarden was merkwaardig genoeg juist toegenomen. Eisma-Donker bestudeerde eveneens de levensomstandigheden van de armste dorpsbewoners: de dagloners. Zij dankten aan de 'oorlogseconomie' enige bijverdiensten: bepaald schilderachtig waren de betalingen voor het luiden 'der klok op de vreugde feest van de overwinning en aftogt der Engelsche en Russische armeeën', wat gewoner betaling voor het vervoeren van bagage van de militairen.[29] Kortom, dit zijn duidelijke aanwijzingen dat het zwaarst getroffen dorp van de drie plaatsen die hier werden behandeld, vrij snel overeindkrabbelde. Waardoor uiteindelijk de dagloners ook weer hun gewone seizoenarbeid bij de boeren en bij de helmaanplanting in het duin konden voortzetten. In 1810 gaf Bergen op dat er in het dorp 25 armlastigen waren, dat wil zeggen ongeveer vier procent van de dorpsbevolking. Gezien de in Nederland toen heersende armoede een opmerkelijk laag percentage. De eerder aangehaalde conclusie dat het in Bergen nog decennia zou duren voordat men de toekomst weer een beetje zonnig kon inzien, was beslist te zwartgallig.

Als het zwaarst getroffen dorp zijn bestaansgrondslag zo snel wist te herstellen, is het niet onredelijk ervan uit te gaan dat dat ook

voor de andere plaatsen mogelijk moet zijn geweest. Kunnen nu op grond van de hier gepresenteerde gegevens nadere uitspraken te doen over de achtergronden van het herstel? Dat kan slechts ten dele, over vele zaken zwijgen de bronnen.
Allereerst moeten we vaststellen dat de juistheid van de schadebedragen op geen enkele manier te verifiëren valt. Voor Akersloot beschikken we over niet meer dan het woord van eer van de municipaliteit dat de taxaties redelijk waren. Zonder deze dorpsautoriteiten tweehonderd jaar na dato in een kwaad daglicht te willen stellen, kunnen we ons toch afvragen of dit voldoende is. Zou het menselijke, en in dit geval terechte idee dat je toch niet veel terugkrijgt, de slachtoffers geen aanleiding hebben gegeven de bedragen maar vast naar boven af te ronden? Wie zal het zeggen. Uit de literatuur is mij tot nu toe slechts een geval van bedrog bekend.[30]

Uit een nadere beschouwing van de Akerslootse gegevens bleek dat de schadepost plunderingen relatief als hoogste uitviel. Uit het feit dat meer dan zestig procent van de daarmee gepaard gaande kostenpost op rekening kwam van slechts negen gezinshoofden, valt af te leiden dat de welgestelden het zwaarst getroffen waren. Hoewel plunderende militairen van alles meenamen of stuk sloegen, wordt toch alom vastgesteld dat ze het meest uit waren op geld, goud en zilver (en voor de korte duur jenever). 'Plunder-economisch' is dit ook volstrekt logisch, aangezien men de buit moest meenemen en zeer zware en omvangrijke spullen voor dit doel problematisch waren. Een deel van de buit zal dus hebben bestaan uit sieraden, tafelzilver, vergulde en verzilverde pronkstukken uit woonkamers, klokken enzovoort. Voor de meer vermogende boeren en landeigenaren waren dit pijnlijke verliesposten, maar deze zullen de voortzetting

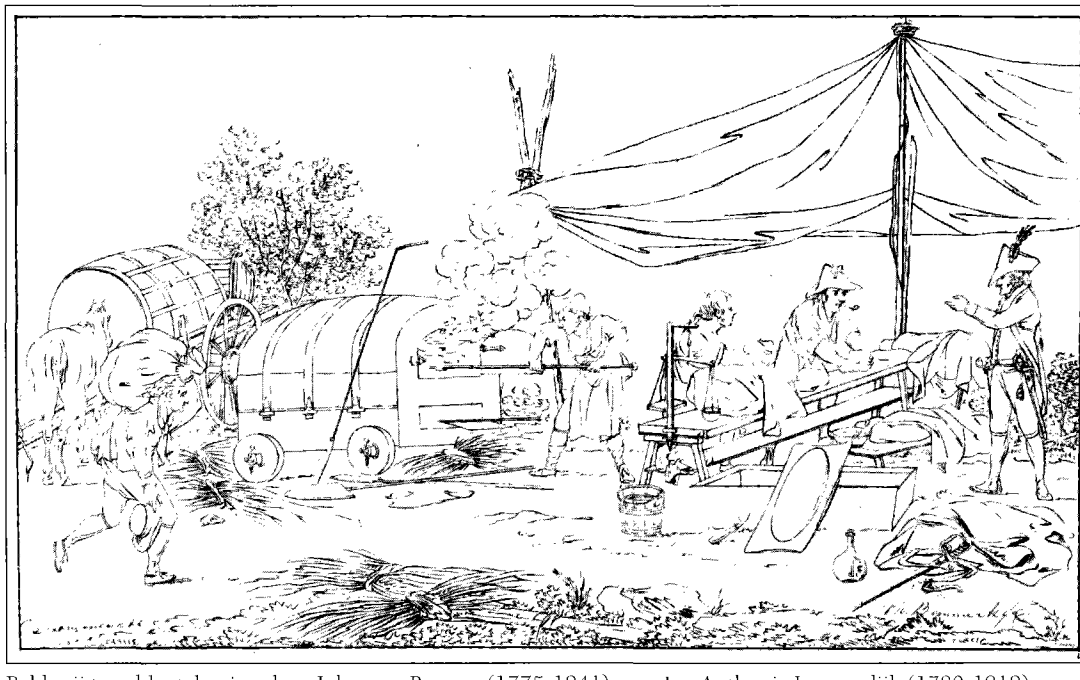

Bakkerij te velde, tekening door Johannes Bemme (1775-1841) naar Jan Anthonie Langendijk (1780-1818), collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

van hun bedrijfsvoering niet beïnvloed hebben. In dit licht moeten we ook de kanttekening van de municipaliteit verstaan dat wellicht niet alle dorpelingen buiten staat waren een deel van de schade te dragen.
Uiteindelijk bleken in Akersloot acht huizen te zijn beschadigd. Op het platteland van het Noorderkwartier woonden in 1795 gemiddeld 4,2 personen in een huis.[31] Gezien het inwoneraantal van Akersloot mogen we ervan uitgaan dat er in het dorp tussen de 180 en 190 bewoonde woningen en boerderijen waren. Veruit de meeste waren dus onbeschadigd gebleven. Vee en bevolking zullen niet als dakloze de winter zijn ingegaan. Navrant blijft overigens de Akerslootse constatering dat vooral de huizen van gevluchte burgers en van hen die niet op tijd terug waren gekomen, aan plunderingen werden blootgesteld. Burgermoed werd dus beloond.

Over een groot aantal zaken die mede kunnen verklaren waarom de plattelandseconomie zich spoedig leek te herstellen, geven de bronnen weinig tot geen uitsluitsel. Ten eerste is bekend dat bij het vertrek van de Britse troepen uit Den Helder een aanzienlijke hoeveelheid karren en paarden aan de magistraten van de Zijpe, Schagen, Callantsoog, Veldt, Petten, Texel en Wieringen werden overgedragen. Het is bekend dat een aantal daarvan in de loop van 1800, dus na het indienen van de schadeclaims, weer bij de rechtmatige eigenaren terechtkwam.[32] Maar of dat meer dan een beetje soelaas bood, valt niet meer na te gaan.
Van het Britse leger weten we dat het in elk geval tot 23 september voor de meeste rekwisities betaalde.[33] Onduidelijk is echter of die betalingen redelijk waren dan wel tekortschoten, en dus evenmin of ook deze betalingen voor de leveranciers toch nog een strop betekenden of dat ze er juist goed mee wegkwamen.
Waarover de bronnen ons ook sporadisch inlichten, is de aard van de ongetwijfeld vele improvisaties die in de winter van 1800 nodig waren om in het voorjaar weer aan de slag te gaan. Zo zag de schipper Rinse Jacobes die als 'ramptoerist' de zwaarst getroffen dorpen bezocht in Bergen het vee nog veel te laat in het jaar in het veld staan grazen van de karige grasstoppels.[34] De enorme hoeveelheden hooi die de legers daar hadden weggehaald, eisten hun tol. Het langer buiten laten van het vee was een van ongetwijfeld talrijke noodgrepen.
De gegevens over Bergen wezen op een vlot herstel van de agrarische economie, maar dat wil allerminst zeggen dat ook het herstel aan woningen en gebouwen voorspoedig liep. De katholieke kerk leek in elk geval in 1807 nog steeds niet geheel en al heropgebouwd.[35] Het is logisch dat de bevolking eerst het hoogstnoodzakelijke heeft gedaan om in het volgend jaar weer aan de slag te kunnen en prioriteit gaf aan aanvulling van de veestapel, het herstel van wegen en bruggen en dergelijke. Het is zeer wel mogelijk dat men in de tussentijd genoegen nam met provisorisch opgelapte woningen en openbare gebouwen.
Duidelijk is ook dat de schade zeer ongelijk over de Noord-Hollanders verdeeld was. Niet alleen naar streek en regio, afhankelijk van de gevechtshandelingen en inundaties, maar ook naar individuen. Tegenover de kastelein van het 'gemeenlandshuis' van Petten die de boot inging voor *f* 8393, staat de waard van een herberg in Schoorldam die genoeglijk omging met de Britse militairen en gewoon werd betaald voor zijn drankjes.[36] Tegenover hen die hun karren en paarden terugkregen, al dan niet voorzien van documenten op grond waarvan betaling geëist kon worden, stonden zij die hun dieren of voertuigen nooit meer zagen terugkomen. Tegenover de boeren die hun grond al dan niet met de oogst er nog op door inundaties onder water zagen verdwijnen, stonden de boeren die in elk geval dit leed

bespaard bleef. Vanwege deze ongelijke verdeling van de oorlogsschade zouden we graag willen weten of dit tot grote onderlinge solidariteit leidde, of de sterken meer dan anders hulp boden aan de zwakken. Ook hierover kan niet meer dan een glimp geboden worden. Onder de inwoners van het bepaald niet gespaarde Beverwijk werd in december 1799 toch nog ruim dertig gulden bijeengebracht in een collecte bestemd voor hen die het meest hadden geleden.[37]

Epiloog

Aan de hand van de studie van Van der Woude en uit de meer gedetailleerde studie betreffende het zwaar getroffen Bergen van Eisma-Donker, moeten we vaststellen dat de agrarische economie van het grootste deel van Noord-Holland de gevolgen van de invasie vlot te boven kwam. Uit de nagelaten schadeclaims van Akersloot, Zuid-Scharwoude en Bergen bleek niettemin dat de schade vaak aanzienlijk was. Herstelbetalingen kwamen laat binnen en boden slechts een fractie van het noodzakelijke. Voor hun herstel waren de boeren en burgers in de eerste plaats aangewezen op eigen middelen, vindingrijkheid en solidariteit. Hoe onvolledig het beeld ook is dat in deze bijdrage geboden kon worden, kunnen we toch vaststellen dat de Noord-Hollanders in tijd van nood hun mannetje stonden. De krijgsoperaties hadden plaatselijk zeer uiteenlopende schade toegebracht aan de economie, maar toch niet in een zodanige mate dat het herstelvermogen daarvan voor lange tijd was aangetast.

Noten:

1. Regionaal Archief Alkmaar (RAA), Oud Archief Akersloot, invnr. 223.
2. Zie hierover uitvoerig: Piers Mackesy, *Statesmen at war. The strategy of overthrow 1798-1799* (Londen, 1974).
3. De ecologische schade die aan het duingebied werd toegebracht is voor kenners van duinlandschappen tot op de dag van vandaag zichtbaar. Zie: Wolf Roos, *Bewogen kustlandschap. Duinen en polders van Noord-Kennemerland* (Haarlem, 1995) 46, 162-163.
4. A.M. van der Woude, 'Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw', *A.A.G. Bijdragen* 16 (Wageningen, 1972).
5. Ibidem, 735, noot 88.
6. Geciteerd in: D. van Deelen, *Historie van Castricum en Bakkum* (Schoorl, 1973) 132.
7. A.M. van der Woude red., 'De Goldberg-enquête in het departement van Texel, 1801', *A.A.G. Bijdragen* 18 (1973) 95-250. Aldaar 95.
8. Ibidem, 122.
9. 'Voor de Nakomeling-schap', RAA, Oud Archief Akersloot, invnr. 223.
10. Ibidem.
11. Voor Haarlem zie: Archiefdienst voor Kennemerland (AvK), Stadsarchief Haarlem Franse Tijd, kast 13-130; voor Medemblik: L.C. Vonk, *Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russische leger in Noord-Holland alsmede der krijgsbedrijven en politieke gebeurtenissen, zoo aldaar, als in Vriesland en Gelderland in den jare 1799 uit echte stukken en bescheiden* 2 delen (Haarlem, 1801) 245 e.v.
12. RAA, Oud Archief Akersloot, invnr. 223.
13. Alle stukken betreffende de geleden schade in ibidem.
14. RAA, Oud archief Zuid-Scharwoude, invnr 60.
15. RAA, Oud archief Zuid-Scharwoude, invnr 59.

16. Ibidem.
17. Marion Eisma-Donker, 'Bergenaren in hun strijd om het bestaan', *Bergense Kronick. Themanummer 4, Bergen in de Bataafs-Franse tijd 1795-1813* (Bergen, 1998) 8-18, aldaar 9.
18. Jan Grooteman, 'Onheil over Bergen. Inkwartieringen, rekwisities, oorlogsschade en conscriptie', *Bergense Kronick. Themanummer 4, Bergen in de Bataafs-Franse tijd 1795-1813* (Bergen, 1998) 40-55, aldaar 42-43. Het Departementaal Bestuur zegde toe Brune tot actie tegen deze misstanden aan te zetten.
19. Ibidem, 45.
20. *De lange herfst van 1799, de Russisch-Engelse invasie in polder en duin* (Castricum, 1998) 147. Zie aldaar voor de sterk door politieke sympathieën en antipathieën beïnvloedde waarneming van de gebeurtenissen in Schoorl, Bergen en Castricum.
21. Grooteman, 'Onheil', 46.
22. Ibidem, 47.
23. Ibidem, 54.
24. Zie hiervoor: D. Aten, 'Oorlog in het Noord-Hollandse polderland. Waterlinies en waterschappen tijdens de invasie van 1799', *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 8 (1999) 1-9.
25. Simon Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (2de druk, Londen, 1992, 2de druk) 385.
26. B. Voets, 'De burger moet het gelag betalen', *Noord-Holland: tijdschrift gewijd aan de sociaal-culturele situatie in Noord-Holland* 14 (1969) 87-89.
27. Eisma-Donker, 'Bergenaren in hun strijd', 9.
28. Ibidem, 13.
29. Ibidem.
30. Een loodsschipper van Den Helder beweerde op rekwisitie van een Bataafse officier de Engelse generaal Doglij naar een Engels schip te hebben gebracht. Onmogelijk, zo wist de Agent van Oorlog, Doglij was voordien al vertrokken uit Hellevoetsluis. Zie: *De lange herfst*, 212.
31. Van der Woude, *Noorderkwartier*, 240.
32. *De lange herfst*, 212.
33. Ibidem, 72.
34. Diederik Aten, '"O aaklig schouwtoneel". Een verslag van een reis langs de slagvelden van 1799', *Een nieuwe Chronyke* 15 (maart 1998) 7-9.
35. *De lange herfst*, 222.
36. Van Aten, 'Oorlog', 9; 'Avontuur van vier Zaandijker kooplieden tijdens de landing van het Anglo-Russische leger in september-october 1799', *De Zaende. Maandblad gewijd aan de historie, folklore en genealogie van de Zaanstreek* 4 (1949) 321-333, aldaar 329.
37. *De lange herfst*, 188-189.

Drs. M. van der Hoeven

OVERWINNING VAN HET MOREEL. DE REACTIE VAN HET BATAAFS-FRANSE LEGER TIJDENS DE INVASIE VAN 1799 IN NOORD-HOLLAND

De Britse en Russische troepen die in de herfst van 1799 landden op de kust van Noord-Holland, verwachtten een eenvoudige overwinning. Ze twijfelden niet aan hun eigen militaire kwaliteiten. Het ging hen in de eerste plaats een opstand te ontketenen tegen de Fransen. Aldus zouden de invallers, zo dachten ze, vanzelf medestanders vinden bij de bevolking en de krijgsmacht.
Hoe reageerde het Bataafs-Franse leger op de invasie? Deze vraag kunnen we bekijken vanaf verschillende niveaus. Het eerste niveau is dat van de beide betrokken regeringen, in Den Haag en in Parijs. Het tweede niveau wordt gevormd door de legerleiding, de opperofficieren van de landmacht. Het derde en daaropvolgende niveau zijn de officieren in het veld en tenslotte de onderofficieren en manschappen.
Dit artikel zal geen chronologische opsomming van gebeurtenissen zijn. Dergelijke kronieken zijn er al voldoende. Bovendien is er in het huidige herdenkingsjaar weer een aantal bijgekomen. Ik zal pogen op de hierboven genoemde niveaus te reconstrueren hoe het Bataafs-Franse leger reageerde op de invasie van de Britten en Russen in Noord-Holland.

Alvorens in te gaan op wat de verschillende partijen deden als reactie op de inval, moeten we eerst kijken naar hun doel. De strategie van de Bataafs-Franse campagne was zuiver defensief. In de eerste plaats diende de tegenstander geografisch te worden tegengehouden in de kop van Noord-Holland. Het was van het grootste strategische en morele belang voor de Bataafse Republiek om Amsterdam te behouden. Ofschoon het wèl de bedoeling was de tegenstander te verslaan, was het zeker niet de bedoeling de tegenstander te vernietigen, zoals uit de loop der gebeurtenissen zal blijken. Op vernietiging gerichte slagen waren in die tijd sowieso ongebruikelijk. Het was veeleer de bedoeling een tegenstander een paar gevoelige slagen toe te brengen, die hem vervolgens in zo'n positie zouden brengen dat hij zich zou overgeven, of in ieder geval onderhandelingen over een wapenstilstand zou beginnen.

Daarmee hadden de verdedigers het een stuk makkelijker dan de invasiemacht. De Britten en Russen hadden niet alleen een moeilijk haalbaar militair doel, maar ook een politieke missie. Onderdeel van het grote plan was om met de invasie een opstand te ontketenen tegen de Fransen en het Bataafse bewind. Mocht die opstand slagen, dan zou de pro-Britse stadhouderlijke Oranje-familie weer aan de macht komen.
De invasie was geenszins een verrassing. De dreiging van een invasie op de Nederlandse kust hing al langer in de lucht en het waren niet alleen geruchten die de spanning opvoerden. Met name gezanten aan buitenlandse hoven en handelaren met internationale contacten gaven vrij precieze berichten door over troepenverplaatsingen en mogelijke bestemmingen van ingescheepte militairen.
Echter, ondanks deze inlichtingen voorzagen regering en legerleiding niet waar de vij-

and precies zou toeslaan. Dat is overigens ook nooit bekend geweest, omdat de bevelhebber van de landingsvloot, vice-admiraal A. Mitchell, de vrijheid had om zelf de meest geschikte landingsplaats te kiezen.
Voor de verdedigers was het zaak om met alle mogelijkheden rekening te houden. De landing kon in Zeeland plaatsvinden, in Noord-Holland, of op de Friese kust. Daarom waren de troepen verspreid. De Fransen, die altijd al een buitengewone belangstelling aan de dag hadden gelegd voor Vlissingen en de Schelde, legerden het grootste deel van hun legermacht in Nederland in Zeeland.
De kuststrook van Friesland en Groningen werd door Bataafse troepen bewaakt, en wel door een divisie onder het bevel van luitenant-generaal J.B. Dumonceau. In Holland was Dumonceau's collega H.W. Daendels verantwoordelijk voor de verdediging van de kust. Toen de landing eenmaal bleek plaats te vinden in Noord-Holland, was het zaak om alle troepen die elders gemist konden worden, samen te trekken aan het front.

De regering

De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de acties lag op regeringsniveau. De Bataafse en Franse commissarissen van Oorlog waren de hoogste bevelvoerende officieren. Gevechtsrapporten gingen altijd, compleet met eventuele eervolle vermeldingen en verzoeken tot decoratie of promotie, naar de commissaris. De regering was natuurlijk ook verantwoordelijk voor het al dan niet sluiten van internationale verdragen.
Maar op het moment dat de gevechten eenmaal losbarstten lagen de zaken niet meer zo eenvoudig. In praktijk bleek dat de commissaris van Oorlog niet of nauwelijks invloed had op de krijgshandelingen. Toen er eenmaal werd gevochten, bepaalden de militairen te velde wat er gebeurde; de commissaris en de regering konden daar hoogstens achteraf hun goedkeuring aan hechten. Of juist niet.
In de verhoudingen tussen de Bataafse Republiek en Frankrijk lagen de zaken nog iets gecompliceerder. De regering in Den Haag was formeel bondgenoot van Frankrijk, maar het was duidelijk dat Frankrijk toch de meest dominante partij was. Dat bleek onder meer uit de herstelbetalingen die betaald moesten worden in het kader van het verdrag van Den Haag, en de verplichting die de Bataafse Republiek opgelegd had gekregen om een Frans contingent van 25.000 militairen te kleden, voeden en bewapenen.
De manier waarop de veldtocht afliep, is in deze context illustratief. Op het moment dat de Britse generaal F.A. hertog van York en Albany zo erg in het nauw was gedreven dat hij onderhandelingen moest beginnen over een wapenstilstand, deed hij dat met de Franse opperbevelhebber, generaal G.A.M. Brune. Ik laat nu even de roddel dat Brune zou zijn omgekocht, buiten beschouwing. Die onderhandelingen werden gevoerd tussen de twee opperbevelhebbers, zonder dat de regering van Frankrijk of die van de Bataafse Republiek daar veel directe zeggenschap over had. Vooral de laatste partij zou er slecht vanaf komen. In de overeengekomen wapenstilstand werd namelijk bepaald dat de over en weer gemaakte krijgsgevangenen konden terugkeren naar hun eenheden. Maar dat gold niet voor de gevangengenomen bemanningsleden van de Bataafse vloot. Zij werden door de Britten 'voor het gemak' opgenomen in hun marine en keerden derhalve niet terug in Bataafse dienst. Dit tot grote woede en frustratie van de regering van de Bataafse Republiek. Want de invasiemacht was formeel verslagen, het debacle van de verovering van de vloot van schoutbij-nacht S. Story was al een afgang, en nu kwam daar nog eens de vernedering bij dat de Franse onderhandelaars hier geen enkele aandacht aan schonken.
Eerder had de Bataafse regering al in een wei-

nig effectieve paniekreactie geprobeerd iets te doen aan de dreiging. Na de verloren slag van 10 april werd in Den Haag begonnen aan een ontwerp-vredesverdrag. Maar dat was nog niet alles. De angst voor de invasietroepen was zo groot dat op initiatief van het Uitvoerend Bewind onder M. van der Goes gesprekken werden gevoerd tussen patriotten en aanhangers van de Prins van Oranje. Deze gesprekken liepen op niets uit, onder meer doordat al snel bleek dat de invallers niet echt opschoten. En al zouden de gesprekken tot een levensvatbare overeenkomst zijn gekomen, is het nog maar de vraag of dat enige indruk gemaakt zou hebben op de Franse bondgenoot. Op grond van de uiteindelijke uitkomst van de wapenstilstandsonderhandelingen kan geconstateerd worden dat de reactie van de Bataafse regering was ingegeven door een volledig verkeerde inschatting van de politieke verhoudingen. De Franse regering had met de Bataafse Republiek maar een strategisch doel: het veiligstellen van de noordelijke grenzen van de Republiek. Tijdens de campagne was de rol van de Franse regering ondersteunend. Op verzoek van Brune stuurde de commissaris van Oorlog troepen, al moest Brune er wel herhaaldelijk met veel nadruk om vragen. Na het succesvolle einde van de campagne werd het afslaan van de aanval vervolgens in Parijs gevierd als een Franse overwinning.

De legerleiding

Aan Bataafs-Franse zijde bepaalden drie mannen de te volgen strategie. Dat waren de generaals Daendels, Brune en Dumonceau. Het meest in het oog springend en ook het vaakst geanalyseerd in de literatuur, is de inbreng van Daendels. Hij voerde het bevel over de landingszone en moest de eerste klappen van het Britse leger opvangen.
Nadat generaal Brune op het strijdtoneel was gearriveerd, nam deze het bevel over. Brune zou tot het einde van de veldtocht als opperbevelhebber de eerstverantwoordelijke zijn voor de reactie van het Bataafs-Franse leger. Zijn eerste actie was gelijk een duidelijke stellingname tegenover Daendels. Die liet zich in de verwarring van de eerste gevechten te veel meeslepen, waardoor hij te ver in de richting van Amsterdam wilde terugtrekken. Brune verbood hem dit en liet hem zijn laatst ingenomen stellingen behouden.
Generaal Dumonceau speelde een iets minder uitgesproken rol. Hij was aanwezig als onderbevelhebber, maar werd in de loop van de campagne uitgeschakeld, toen hij gewond raakte bij Bergen.
Het initiatief lag vanzelfsprekend in eerste instantie bij de invasiemacht. Zoals al eerder vermeld, was niet duidelijk waar de invasie zou plaatsvinden. Toen de landingen eenmaal begonnen, was het zaak de dreiging in te dammen en het concentreren van de rest van het leger in de landingszone. Maar zelfs toen dat eenmaal goed op weg was, hielden de invallers verrassend lang het initiatief. Het duurde vrij lang tot de Bataafs-Franse legerleiding de zaak enigszins in de hand had. Eigenlijk kregen de Bataven en hun bondgenoten de eerste dagen van oktober, dus meer dan een maand na de landing, de overhand.
Tot die tijd waren het voor een deel externe factoren die de gang van zaken bepaalden. Dat gold overigens voor beide partijen. In het algemeen kan men zeggen, dat het terrein de belangrijkste externe factor is die een rol speelt in de uitkomsten van de gevechten. Voor geen van beide partijen leende het terrein zich voor grootschalige offensieve acties. Achter het strand en de duinen met hun rulle zand bevond zich een natte, met sloten doorsneden strook landbouwgrond, met hier en daar, zoals achter het landingsterrein, een stuk moeras. Aanvallen over dergelijk terrein was een hachelijke zaak. En het was zeker moeilijk, moeilijker dan op een

Gevangenneming van de Russische opperbevelhebber I.I. Hermann in het bos bij Bergen 19 september 1799, tekening, pen en penseel door Dirk Langendijk (1748-1805), omstreeks 1800, collectie Provinciale Atlas, Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.

regulier 'overzichtelijk' gevechtsterrein, om de troepenbewegingen enigszins te coördineren.

De verdedigers die toch op eigen of op zijn minst bekend terrein vochten, maakten nogal wat fouten. De meest in het oog springende vergissing, gemaakt door generaal Brune, was het toewijzen van een niet bestaande weg voor de opmars van de kolonne van generaal-majoor H.D.B. Bonhomme bij de actie op 10 september. Op de bewuste plaats aangekomen, ontdekte Bonhomme dat de vastgelegde route bestond uit een vaart. Brune had een lijn op zijn stafkaart verkeerd geïnterpreteerd. Hierdoor was Bonhomme gedwongen een meer naar het oosten gelegen weg te volgen. Maar deze manoeuvre bracht hem weer op de marsroute van de kolonne Daendels. Die zag zijn pad geblokkeerd en moest vervolgens ook uitwijken. Dit bracht hem ver van zijn doel in Sint-Maarten. Hij nam dit dorp wel in, maar was zo ver noordoostelijk doorgestoten dat hij de aansluiting met de eenheden op zijn linkerflank, Bonhomme dus, dreigde te verliezen. Hierdoor was Daendels gedwongen zich weer terug te trekken. Ook deze aanval ging dus voor een deel in de verwarring van het gevecht ten onder.

Zeker in de eerste weken van de gevechten wisten de Bataven verrassend genoeg niet het terreinvoordeel uit te buiten dat de bekendheid met het eigen land hun bood. Dat voordeel is eigenlijk pas ten volle benut bij het opwerpen van stellingen ten zuiden van het gevechtsterrein en het uitvoeren van de inundaties ten noorden van Amsterdam. Met name door die inundaties was het aantal mogelijkheden die de Britse generaals hadden bij het kiezen van een aanvalsroute, beperkt.

Gaan we terug naar de situatie aan het einde van de eerste landingsdag, dan zien we dat Daendels al snel voor een voldongen feit stond. Door effectieve artillerieondersteuning vanuit zee was het de Britten gelukt een

stevig bruggenhoofd te vestigen. Daendels tastte in het duister over de sterkte en de plannen van zijn tegenstander. In de verwarring die ontstond na het afslaan van de eerste tegenaanvallen, was het niet mogelijk geweest om effectieve verkenningspatrouilles te laten uitvoeren. De afgeslagen Bataafse troepen vormden bovendien geen aaneengesloten front. In feite hadden de landingstroepen een wig gedreven tussen de verdedigers, waardoor met name de troepen van Gilquin in Den Helder in een penibele positie waren terechtgekomen. Bij een Britse doorbraak, die niet veraf meer leek, zou de bezetting van Den Helder zelfs helemaal afgesneden raken van de hoofdmacht. Daarom besloot Daendels Den Helder te evacueren. Hij zond een ordonnans met een mondeling bevel naar Gilquin om zich naar het zuiden terug te trekken. Gilquin, die net zo min kon weten hoe dreigend de situatie was, liet een krijgsraad bijeenkomen om te overleggen of Den Helder wel zonder slag of stoot moest worden opgegeven. De officieren besloten om een schriftelijke bevestiging van het bevel te vragen. Toen die bevestiging kwam, trok het garnizoen zich vanuit Den Helder alsnog terug op de Bataafse stellingen ten zuiden van de invasiemacht.

Die stellingen lagen achter de Zijpe. Dit had een sterke positie kunnen zijn, ware het niet dat Daendels op dat moment over te weinig troepen beschikte om de relatief lange stelling te bezetten. Dit maakte hem nerveus, en zonder dat er sprake was van enige serieuze Britse druk besloot hij zich terug te trekken op een linie ter hoogte van Alkmaar. De Britten waren ondertussen Den Helder binnengetrokken. Hun eerste prioriteit was die positie zo snel mogelijk te consolideren, zodat de marinehaven gebruikt kon worden voor het aanvoeren van versterkingen en voor de bevoorrading van het leger.

Ondanks het uitblijven van Britse aanvallen wilde Daendels nog verder terugtrekken en stelling nemen bij Amsterdam. Maar hier stak generaal Brune persoonlijk een stokje voor. Daendels gedrag gaf aanleiding tot de bekende uitspraak van Brune: 'Hij is gek, of hij is een verrader'. Brune gaf Daendels bevel om de linie die hij op de avond van 30 augustus had betrokken, te handhaven. Enkele dagen later, op 2 september, verscheen de opperbevelhebber zelf met de eerste Franse eenheden aan het front.

Dumonceau had in het vaststellen van de strategie tijdens de veldtocht van 1799 een minder bepalende rol dan Daendels en Brune. Wel was Dumonceau een opperofficier die tijdens de gevechten persoonlijk charges leidde op kritieke momenten. Zo'n moment deed zich voor op 19 september tijdens de slag bij Bergen. Dumonceau leidde een charge tegen doorgebroken Russische troepen. Hij raakte bij die aanval zwaargewond en was voor de rest van de veldtocht uitgeschakeld. De aanval had wel effect, want met zijn charge op de Russische flank bracht Dumonceau de aanval volledig uit balans.

Eveneens op 19 september had R. Abercromby met zijn aanvalscolonne meer succes. Hij wist Hoorn te bereiken, dat zonder slag of stoot in bezit werd genomen. Aangezien de andere aanvallen echter mislukten, dreigde Abercromby geïsoleerd te raken, net als Daendels een aantal weken eerder was overkomen in Sint-Maarten. Om niet afgesneden te worden van de rest van de troepen, moest Abercromby zich terugtrekken.

De acties aan Bataafs-Franse zijde werden vooral gekenmerkt door het voortdurende terugtrekken en hergroeperen van de troepen, en het innemen van nieuwe stellingen. De offensieve acties hadden nauwelijks succes. De Bataafs-Franse legerleiding voerde geen felle, flitsende defensie. Het was een bedachtzame, aarzelende verdediging.

Wel pleitte in het voordeel van de Bataafse commandanten dat zij niet zwichtten voor Oranje-propaganda. In naam van de voormalige stadhouder deden admiraal A. Dun-

can en generaal Abercromby driemaal een oproep tot capitulatie uitgaan. Deze waren gericht aan de commandant van Den Helder Gilquin, de bevelhebber van de Bataafse troepen ter plaatse Daendels en de bevelhebber van de vloot, schout-bij-nacht Story. Geen van de bevelhebbers heeft hieraan gehoor gegeven, tot verbazing van de Britten, die gedacht hadden dat de stadhouder met open armen zou worden ontvangen als redder van het Franse juk. Zoals bekend heeft dit uiteindelijk alleen bij de manschappen en een aantal officieren op de vloot gewerkt.

De officieren

Het officierskorps van de landmacht bleef trouw aan de regering. En meer dan dat, het eerste wat opvalt bij bestudering van het optreden van de commanderende officieren te velde is hun inzet. Zo voorzichtig als de legerleiding te werk ging bij het inzetten van de eenheden, zo fel werd er door diezelfde eenheden gestreden als het eenmaal tot gevechten kwam. De commandanten gingen daarbij voorop in de strijd, waardoor een aanzienlijk aantal van hen gewond raakte of sneuvelde.
Dit patroon tekende zich al af op de eerste dag. De landing zelf kon ongehinderd plaatsvinden. De verdediging ter plaatse kwamen onder hevig vuur te liggen van Britse kanonneerboten, die tot vrij dicht voor de kust konden naderen. Maar de eerste landingsgolf kreeg wel degelijk te maken met heftige tegenstand.
Het voorste contingent Britse militairen, met een sterkte van ongeveer tweeduizend man, werd het doelwit van een bataljon jagers, met een sterkte van ongeveer 750 man. Commanderend officier was luitenant-kolonel G.W. Luck. Deze leidde de eerste tegenaanval aan het hoofd van zijn troepen. De jagers, gedegen scherpschutters, brachten het Britse officierskorps zware verliezen toe. Ook luitenant-kolonel Luck sneuvelde tijdens deze gevechten. Zijn bataljon trok zich daarop, zonder in verwarring te raken, terug in de duinen.
De tweede tegenaanval werd uitgevoerd door een bataljon van de vijfde halve brigade onder bevel van luitenant-kolonel Johan Georg Herbig. Wederom met de commandant aan het hoofd viel deze eenheid met de bajonet op het musket de invasietroepen aan. Ook bij deze tegenaaval sneuvelde de bevelhebber. Het bataljon infanterie trok zich daarop eveneens terug in de duinen, en verplaatste zich in de richting van Den Helder.
Daar trof het bataljon de soldaten van generaal-majoor D. van Guericke, die vanuit het noorden een tegenaanval zou uitvoeren. Maar in de verwarring van de terugtrekkende militairen raakte Van Guericke te ver af van zijn uitvalspositie. Hij belandde in het moerassige gebied achter de duinen, waardoor zijn bewegingen ernstig gehinderd werden.
Daendels probeerde de tegenaanval op te zetten in de vorm van een tangbeweging, waarbij Van Guericke de noordelijke aanval voor zijn rekening zou nemen. Deze viel echter door zijn ongunstige positie af, mede omdat hij tijdelijk onbereikbaar was voor de ordonnansen van Daendels. De tangbeweging was daarmee gereduceerd tot een aanval uit het zuiden. Die kwam voor rekening van twee bataljons infanterie onder kolonel C.L. Crass. Vanwege het ongunstige terrein, gevormd door los duinzand, ontbeerde hij cavaleriesteun. Ondanks deze handicap wist Crass aan het hoofd van zijn bataljons aanvankelijk de Britse infanterie terug te drijven. Het tij keerde echter toen de gevechten zich verplaatsen naar een open stuk in de duinen. Crass en zijn infanterie kwamen hier onder zwaar vuur te liggen van de Britse vlootartillerie. Dit bracht nogal wat verliezen toe aan de Bataven, waardoor zij zich weer

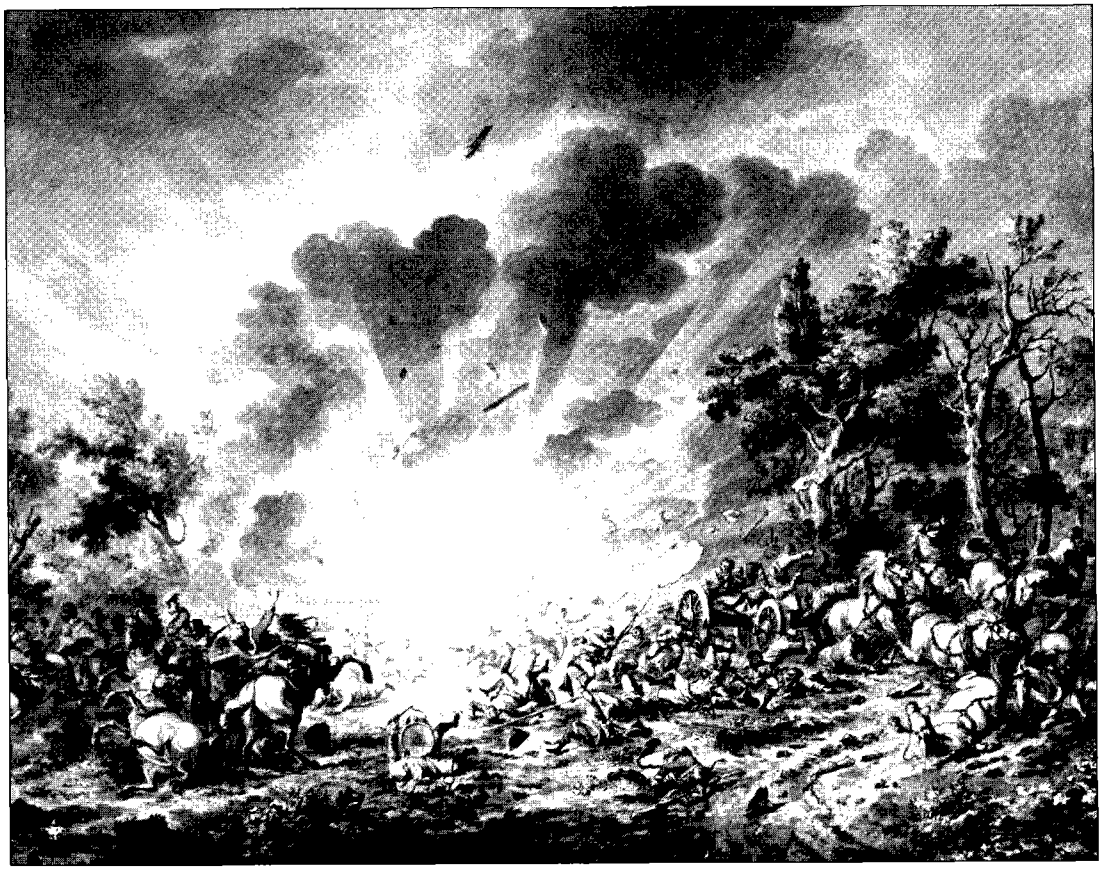

Het ontploffen van een munitiewagen, tekening, pen en penseel door Dirk Langendijk (1748-1805), 1800, collectie Provinciale Atlas, Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem.

moesten terugtrekken in de beschutting van de duinen.
Deze eerste dag van strijd was illustratief voor de inzet van het Bataafse officierskorps. Naast de luitenant-kolonels Luck en Herbig vielen er nog 55 doden en gewonden. Onder de manschappen was het aantal slachtoffers met 1.400 nog een stuk hoger. In tegenstelling tot hun collega's bij de marine zwichtten de officieren van de landmacht niet voor propaganda. Zij dachten er niet aan te capituleren en bleken bereid te vechten en te sterven voor de Bataafse Republiek. Op dat punt leden de invasietroepen eigenlijk op de eerste dag al hun eerste, en naar later zou blijken fatale, nederlaag.

De manschappen

Zoals reeds eerder vermeld, vielen ook onder de manschappen van het Bataafse leger nogal wat slachtoffers. Onder de onderofficieren en soldaten leefden geen pro-Oranje sentimenten die de gevechtskracht en het moreel ondermijnden. Wat voor de officieren gold, ging ook op voor de manschappen: hun inzet veroorzaakte de eerste Britse nederlaag.
De operaties vonden plaats onder moeilijke omstandigheden. Het begrip 'eigen terrein' was van betrekkelijke waarde voor de dienst aan het front, zeker voor de Fransen. Het voordeel van het strijd leveren op eigen ter-

rein was vooral gelegen op het gebied van vervoer. De troepen en versterkingen konden worden aangevoerd met boten, terwijl gewonden over het water afgevoerd konden worden naar hospitalen in bijvoorbeeld Leiden.
In theorie was de logistiek goed. Maar in de praktijk bleek het bevoorraden van de eenheden die verspreid lagen in de linies in Noord-Holland niet steeds eenvoudig. Hierdoor kwamen ook onder de Bataafs-Franse eenheden regelmatig voedseltekorten voor. Die gaven weer aanleiding tot vorderingen en plunderingen van goederen bij de burgerbevolking. Niet al het wangedrag was terug te voeren op logistieke problemen. Een deel van de misdragingen waren excessen. Deze vonden aan beide zijden plaats.
Wat betreft de gevechten en de weersomstandigheden hadden de Bataafs-Franse militairen het net zo zwaar als de invasiemacht. Een voorbeeld van de zware omstandigheden was de terugtocht vanaf Den Helder, op bevel van Daendels. De soldaten van Gilquin moesten langs het bruggenhoofd van de Britse troepen trekken, die inmiddels posities hadden ingenomen in de duinen. De enig overgebleven route liep door een moeras. Tot aan hun borst moesten de militairen door het water en de modder waden om veilig de eigen linies in het zuiden te bereiken.
De steeds slechter wordende weersomstandigheden maakten de operaties er niet makkelijker op. Vanaf het einde van de maand september werden de soldaten in de kop van Noord-Holland geconfronteerd met zware regenval en harde wind.
De laatste en beslissende slag, op zondag 6 oktober, onstond in feite door toedoen van de manschappen en werd door hen tot een goed einde gebracht. De slag kwam niet voort uit een weloverwogen aanvalsplan, maar was het resultaat van een reeks uit de hand gelopen voorposten-gevechten. In de ochtend van 6 oktober vielen de Britten bij Bakkum, Limmen en Akersloot de Bataafse voorposten aan. Waarschijnlijk met het doel betere posities in te nemen voor een later uit te voeren grootschalige aanval. Zonder dat de opperbevelhebbers daar aanvankelijk bij betrokken waren, escaleerden de gevechten omdat steeds meer eenheden zich in het strijdgewoel stortten.
In enkele uren tijd liepen de verspreide voorhoedegevechten uit op een volledige veldslag. Even dreigden de Britten door te breken, maar omdat een Bataafse eenheid onder luitenant-kolonel Nicolson tijdens een terugtocht alle bruggen afbrak, konden de aanvallers niet verder. Verder westelijk aan het front wisten de Russen wel door te breken. Maar net als in de slag bij Bergen raakten de Russische officieren de controle over hun manschappen kwijt en trokken ze te ver door in de richting van Castricum. Hun aanval liep dood in de duinen, tijdens een onbeslist vuurgevecht waarbij aan beide zijden de munitie opraakte. Op dat moment arriveerde Brune. Hij leidde persoonlijk een charge tegen de Russen, die in paniek op de vlucht sloegen. Hun eerder veroverde terreinwinst werd daarmee tenietgedaan. Daarmee was de slag nog niet ten einde. De Russische generaal Essen had om versterking verzocht aan generaal Abercromby. Toen deze daarop met versterkingen op het strijdtoneel verscheen, werd dat de Bataven bijna fataal. De Britse cavalerie probeerde door de duinen bij Bakkum de linkerflank van de Bataven te omtrekken. De Franse infanterie die daar stond opgesteld, trok zich aanvankelijk in paniek terug. Hierdoor dreigde de Britse cavalerie de linkerflank op te rollen. Dankzij het inzicht en de timing van een Bataafse huzarenofficier, kolonel F.M.A.B. de Quiata, werd dit echter voorkomen. Deze beval een charge van de Bataafse huzaren, gevolgd door Franse dragonders met jagers te paard. De charge, geleid door luitenant-kolonel Collaert, verraste de Britse cavalerie volkomen. De Britten sloegen op de vlucht. Ondertussen was De Quiata de Franse infan-

terie tegemoet gereden en wist deze wijzend op de charge te hergroeperen en opnieuw de slag in te sturen.
Door deze wending werd de slag beslist. De Britten en Russen waren echter nog niet uit hun posities verdreven. Wel was het generaal York duidelijk dat zijn expeditie geen kans van slagen meer had. Het moreel van de Bataafse troepen en van de Bataafse bevolking, was ongebroken. En een doorbraak richting Haarlem, laat staan Amsterdam of Den Haag, zat er met zijn uitgeputte troepen niet meer in. Hij besloot zich daarom terug te trekken op de vertrouwde Zijpe-stelling. Van daaruit startte hij de onderhandelingen. Die werden aan Bataafs-Franse kant geleid door generaal Brune. En, zoals al eerder geconstateerd, voerde hij die onderhandelingen niet met het heil van de Bataafse Republiek voor ogen.

Conclusie

Afsluitend kan geconcludeerd worden dat de betrokken regeringen nauwelijks invloed hebben gehad op de gang van zaken aan het front. De campagne is uiteindelijk volledig bepaald door de beslissingen die werden genomen door 'de mannen in het veld'. De legerleiding ter plaatse toonde in haar strategische beslissingen weinig doortastendheid. De manoeuvres waren uitermate voorzichtig, waarbij met name Daendels in de eerste dagen van de campagne vrij nerveus opereerde. Kenmerkend voor de acties was het voortdurende terugtrekken en hergroeperen, en het onvermogen een doorbraak te forceren met een offensieve actie.
Daarmee is niets gezegd over de moed van de bevelhebbers. Zowel Dumonceau als Brune wisten zich tijdens de veldtocht te onderscheiden door persoonlijk een belangrijke charge te leiden. De rest van het officierskorps toonde diezelfde inzet. Bij ieder belangrijk gevecht gingen de officieren voorop en het aantal gesneuvelden onder hen was dan ook relatief hoog.
Maar de echte overwinning werd behaald op het morele vlak. Op geen van de militaire niveaus zwichtte iemand van de landmacht voor Oranje-propaganda en Britse dreigementen. Door de regering van de Bataafse Republiek werden na de landing weliswaar enkele weinig effectieve pogingen gedaan onderhandelingen te beginnen, maar die hadden geen invloed op de uitkomst van de gevechten. De Britse en Russische troepen verloren de veldtocht omdat ze er niet in slaagden vermeende anti-Franse sentimenten om te zetten in steun voor de Britse zaak.

Geraadpleegde literatuur:

A. Alberts, *De huzaren van Castricum. Een geschiedenis van de Nederlandse Republiek van 1780 tot 1800* (Amsterdam, 1973).

C.R.T. Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in 1799* (Nijmegen, 1832).

Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden*, 1780-1813 (Amsterdam, 1989).

I.L. Uijterschout, *Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden* (Kampen, 1935).

Geert van Uythoven, *They behaved better then we expected. De Engels-Russische invasie van 1799* (Ongepubliceerd manuscript).

Drs. J.P.C.M. van Hoof
Sectie Militaire Geschiedenis, Den Haag

DE GEVOLGEN VAN DE BRITS-RUSSISCHE INVAL VOOR HET VERDEDIGINGSSTELSEL VAN NOORD-HOLLAND

Hoewel de tegenstander in het najaar van 1799 onverrichterzake naar huis had moeten terugkeren, zag de Bataafse regering de toekomst allerminst met een gerust hart tegemoet. De krijgsverrichtingen van het afgelopen jaar hadden immers de kwetsbaarheid van de Bataafse defensie overduidelijk aangetoond. De Gallo-Bataven hadden weliswaar aan het langste eind getrokken, maar dat feit liet onverlet dat de tegenstander toch behoorlijk ver op het grondgebied had kunnen doordringen. Omdat, mede door het verlies van de Bataafse vloot, het Britse overwicht op zee verder was toegenomen, bestond er bij het Uitvoerend Bewind grote angst voor een nieuwe invasie. Dat was dan ook de reden waarom dit college begin 1800 luitenant-kolonel-ingenieur C.R.T. Krayenhoff opdracht gaf met spoed een plan op te stellen om het gebied vanaf het IJ tot Den Helder beter verdedigbaar te maken.
Deze officier was ook betrokken geweest bij het krijgsgebeuren van het voorafgaande jaar. Met zijn maatregelen om het gebied ten noorden van Amsterdam voor de verdediging in te richten had hij indirect een grote bijdrage geleverd aan de eindoverwinning. Aangezien Krayenhoff in het hierna volgende nog diverse malen nadrukkelijk aan bod zal komen, is het van belang eerst wat meer aandacht te besteden aan deze bijzondere militair, die tot onder koning Willem I een toonaangevende rol op vestingbouwgebied is blijven spelen.

Krayenhoff

Cornelis Krayenhoff werd op 2 juni 1758 in Nijmegen geboren. Na een studie aan de universiteit van Harderwijk, waar hij de doctorsgraad in de filosofie en de geneeskunde verwierf, vestigde hij zich in 1784 als arts in Amsterdam. Behalve met zijn praktijk hield hij zich vanaf dat moment veel bezig met studies op het gebied van de natuurkunde en was hij actief binnen verschillende wetenschappelijke genootschappen. Toen bleek echter nog uit niets dat zijn loopbaan later een totaal andere richting zou uitgaan. Dat keerpunt kondigde zich pas aan in 1794, toen de Republiek in oorlog was met het revolutionaire Frankrijk en het langzaamaan duidelijk begon te worden dat het oude bestel zijn langste tijd had gehad.

Portret C.R.T. Krayenhoff, ontleend aan H.W. Tydeman, *Levensbijzonderheden van den luitenant-generaal baron C.R.T. Krayenhoff* (Nijmegen, 1844).
Foto, Sectie Militaire Geschiedenis, Den Haag.

Samen met enkele geestverwanten begon hij in Amsterdam in het geheim voorbereidingen te treffen om de omwenteling te bespoedigen. Omdat de coupplannen eind oktober 1794 voortijdig aan het licht kwamen, zag Krayenhoff zich genoodzaakt de stad te verlaten. Hij zocht zijn heil bij het Franse leger, dat zich op dat moment bij Nijmegen bevond. Hier ontmoette hij ook zijn oude studievriend H.W. Daendels, die na de mislukte Patriottenopstand in 1787 naar Frankrijk was gevlucht en nu als commandant van een legioen Nederlandse ballingen deelnam aan de veldtocht tegen de Republiek. Met hem trok Krayenhoff eind 1794 door het rivierengebied naar het noorden. Half januari begaf hij zich naar Amsterdam om het bevoegde gezag aldaar ertoe te bewegen de macht in handen te stellen van een revolutionair comité. Daarna kon, met de Franse militaire steun in de rug, eerst in de stad en weldra ook elders in het land de machtswisseling plaatsvinden.

Bij de omwenteling in Amsterdam maakte Krayenhoff tevens de eerste stap in de richting van een militaire carrière. Hij nam toen namelijk de leiding over de in de stad gelegerde troepen op zich. In maart liet hij zich overhalen om voorlopig op het militaire vlak actief te blijven. Dat resulteerde vervolgens in een aanstelling in de rang van luitenant-kolonel en de benoeming tot (adjunct-)controleur bij de fortificatiedienst van het gewest Holland. Aan deze functie werd tevens die van adjunct-inspecteur-generaal der rivieren gekoppeld. Daarmee kwam de verantwoordelijkheid over het beheer van de rivieren en over het stellen van inundaties in één hand. Dat had tot voordeel dat deze beide zaken nu beter op elkaar konden worden afgestemd. Krayenhoff zelf kreeg via deze dubbelfunctie de mogelijkheid om zich in zowel de militaire als de civiele kant van het waterbeheer te bekwamen. De omstandigheden noodzaakten hem er echter toe zich vooral met het eerste facet bezig te houden. Daarbij ging het in hoofdzaak om maatregelen ter verbetering van enkele bestaande linies en de aanleg van enkele nieuwe werken. Dit soort werkzaamheden boeide hem zo zeer dat hij, toen in 1798 het besluit viel zijn dubbelfunctie te splitsen, hij er de voorkeur aan gaf om bij de fortificatiedienst werkzaam te blijven. Daarmee trad hij definitief in de voetsporen van zijn vader, die eveneens het beroep van militair ingenieur had uitgeoefend.

Als hoofd van de dienst voor de in Holland gelegen fortificatiën was Krayenhoff uiteraard nauw betrokken bij de problematiek van de kustverdediging. In samenwerking met zijn directe meerdere, directeur-generaal van Fortificatiën Hermanus van Hooff, stelde hij in de periode die voorafging aan de feitelijke landing, verschillende plannen op. Zoals ook uit zijn latere geschriften blijkt, achtte hij het toen niet noodzakelijk om, buiten hetgeen er al was gerealiseerd, nog nieuwe werken te laten aanleggen. Het was volgens hem nu eenmaal ondoenlijk om bij de diverse potentiële landingsplaatsen batterijen op te werpen en deze vervolgens te bewapenen en bemannen. Buiten het feit dat men het steeds zou afleggen tegen het veel zwaardere scheepsgeschut, zou de vijand op de langgerekte kust altijd wel een plek weten te vinden om redelijk veilig aan land te gaan.

Op 11 augustus 1799 werd luitenant-kolonel Krayenhoff aangesteld tot chef van de brigade ingenieurs te velde welke aan de divisie van Daendels zou worden toegevoegd. Voorlopig kreeg hij hiervoor door Van Hooff twee man toegewezen, maar toen de gevechtshandelingen eenmaal goed op gang kwamen, werd dit aantal flink uitgebreid om uiteindelijk uit te komen op 24 man. Het ging hier om militaire ingenieurs (genie-officieren) die elders in den lande in verschillende fortificatie-directies werkzaam waren en nu te velde werden gedirigeerd. Een aantal van hen werd ingedeeld bij

de divisie van J.B. Dumonceau, de anderen waren voornamelijk actief in de streek ten noorden van Amsterdam, waar zij leiding gaven aan de werkkrachten die dit gebied voor de verdediging moesten inrichten. De werkzaamheden bestonden voor het merendeel uit het voorbereiden van de inundering en het opwerpen van dijkposten en batterijen, die vervolgens van geschut werden voorzien. Nadat Daendels zich op 2 oktober met zijn troepen tot achter de lijn Monnikendam-Purmerend had teruggetrokken, werden vanaf de Zuiderzeekust bij Volendam tot aan het Alkmaardermeer de polders onder water gezet. Toen de Britten en Russen na hun nederlaag bij Castricum snel in noordelijke richting terugtrokken, hoefde de linie niet langer meer in staat van tegenweer te blijven. Op 22 november werd de reeds in sterkte teruggebrachte brigade ontbonden.

Noord-Holland wordt beveiligd

Zoals hierboven al even ter sprake is gekomen, kreeg Krayenhoff begin 1800 order om snel met een ontwerp te komen om het gehele gebied ten noorden van het IJ beter te kunnen verdedigen en dat plan vervolgens ook ten uitvoer te leggen. De linie tussen de Zuiderzee en het Alkmaardermeer moest in zijn ogen in ieder geval gehandhaafd blijven. Voor het moment kon hier echter worden volstaan met het verbeteren van de hier gelegen veldwerken. Hetzelfde gold voor de streek ten oosten van Haarlem, die de scheiding vormde tussen het Haarlemmermeer en het Wijkermeer, een uitloper van het IJ. In 1799 waren hier inundaties voorbereid en enkele versterkte posten ingericht. Wanneer de vijand eenmaal de omgeving van Haarlem had weten te bereiken en van hieruit naar Amsterdam wilde doorstoten, kon hij hier vrij gemakkelijk tot staan worden gebracht.

Uit het voorafgaande mag niet worden afgeleid dat de tegenstander zo maar zou worden toegestaan om na een hernieuwde landing op de Noord-Hollandse kust tot in de buurt van Haarlem op te rukken. Zoals het verloop van de strijd in 1799 had aangetoond, vormde de landengte tussen de Noordzee en het IJ een geschikte plek om de vijandelijke opmars te stuiten. Op instigatie van G.A.M. Brune belastte het Uitvoerend Bewind in februari 1800 Krayenhoff met de taak om over de volle breedte van dit gebied een verdedigingslinie te laten aanleggen. Omdat er grote haast was geboden, besloot hij enkele aannemers aan te trekken die de vereiste werkzaamheden direct en tegen contante betaling moesten uitvoeren. Normaliter werd er namelijk pas afgerekend wanneer het werk volledig was afgerond en in orde was bevonden. Alles verliep naar wens, want al na een half jaar bereikte het project zijn voltooiing. De aldus ontstane linie begon ten noorden van Beverwijk en liep door tot aan de kust bij Wijk aan Zee. Ze bestond uit een dubbel cordon van kleine vestingwerken, zogeheten lunetten, in totaal 26 stuks. Terwijl de linie zelf op hooggelegen grond lag, sloot zij aan de oostkant aan op een poldergebied, dat vanuit het Wijkermeer kon worden geïnundeerd. Toen met het vorderen der jaren de kans op een nieuwe invasie afnam, verloor deze Linie van Beverwijk haar defensieve waarde en werd het onderhoud gestaakt.
Behalve op de bovengenoemde landengte werden in het jaar 1800 in Noord-Holland nog meer vestingwerken aangelegd. Dat gebeurde met name in de polder De Zijpe, die in het voorafgaande jaar, om met Krayenhoff te spreken, '(...) den vijand te wel (had) gediend, om geene middelen aan te wenden, ten einde daarvan in duurzaam bezit te blijven'. Het in het voorjaar van 1800 uitgevoerde werk bestond uit het opwerpen van enkele versterkte posten bij de dorpen Oudesluis en Petten en twee wer-

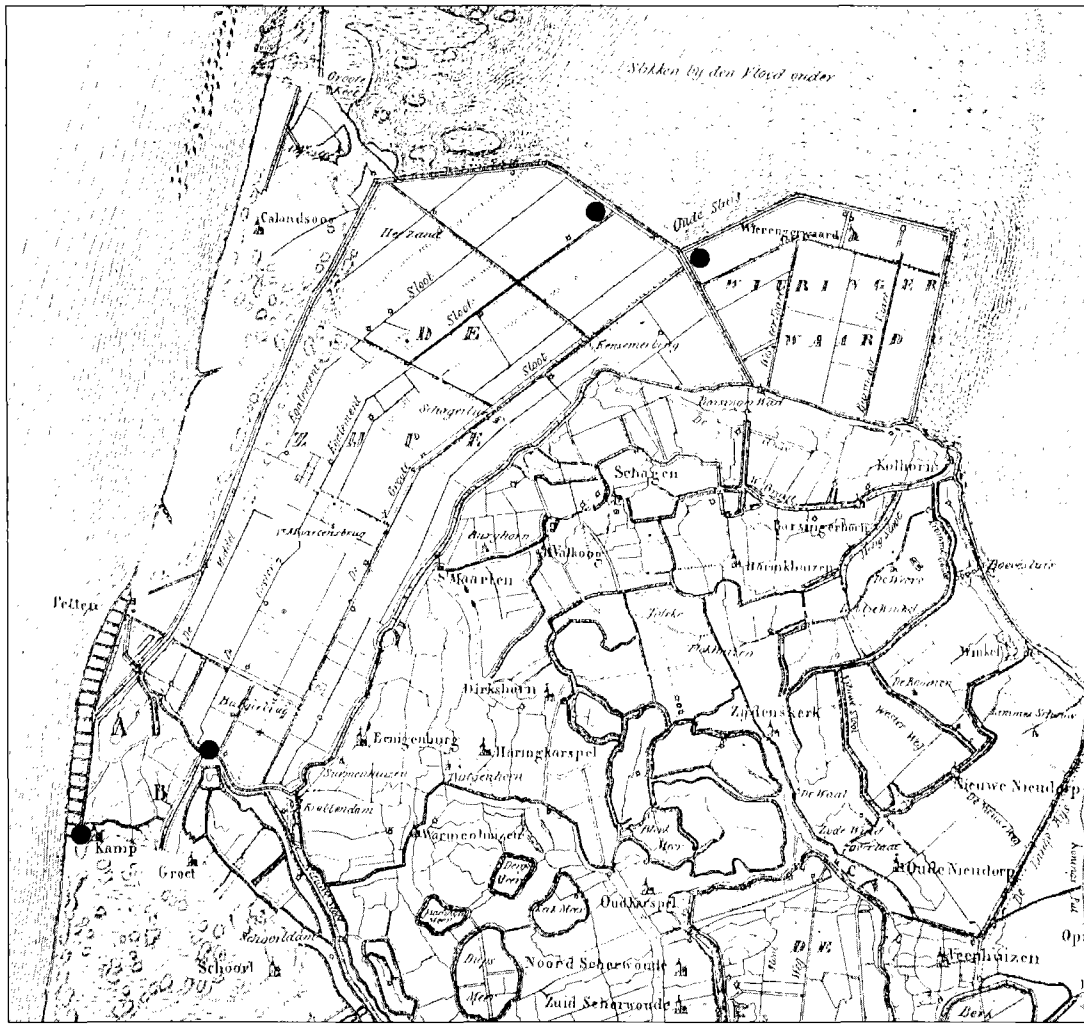

Fragment van een kaart van Noord-Holland behorende bij de door C.R.T. Krayenhoff geschreven *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in 1799* (Nijmegen, 1832).
Het fragment geeft het gebied ten noorden van Alkmaar weer. De zwarte stippen geven de locatie aan van de werken die in 1800 werden aangelegd als onderdeel van de verdedigingslinie in de polder De Zijpe.
Foto, Instituut voor Maritieme Historie, Den Haag.

ken bij Kamperduin. De langs de Zijpepolder gerealiseerde stelling werd grotendeels gevormd door de West-Friese zeedijk. De polder zelf kon gedeeltelijk worden geïnundeerd via de Oude Sluis. Als de vijand op ongeveer dezelfde plek zou landen als in 1799, zou hij bij zijn opmars naar het zuiden meteen al bij De Zijpe op een sterke verdedigingslinie stuiten.

In juli 1800 achtte het Uitvoerend Bewind de dreiging van een nieuwe landing zo groot dat het directeur-generaal Van Hooff machtiging verleende om de stelling in staat van verdediging te brengen. De maand daarop

nam ditzelfde college het besluit een plan te laten opstellen om Den Helder tegen een nieuwe aanval te beschermen. Deze opdracht kwam bij Krayenhoff terecht, die begin 1801 rapport uitbracht en in eerste instantie pleitte voor een uitgebreide terreinverkenning. Voor het overige achtte hij het niet mogelijk om op korte termijn een substantiële versterking van het landfront te realiseren. Later dat jaar bracht ook de marine haar ideeën over de beveiliging van Den Helder naar voren. Zo kwam de bekende waterstaatkundige Jan Blanken Jz., die toentertijd bij dit krijgsmachtdeel diende, in oktober met een plan, waarin hij zich een voorstander toonde van de versterking van het landfront. Voorlopig werd er echter nog geen actie ondernomen. De oorlog tussen Frankrijk en Groot-Brittannië was inmiddels op een laag pitje komen te staan - in 1802 kwam er zelfs vrede - en er was bovendien geen geld om de plannen uit te voeren. De kwestie werd pas weer acuut in 1803, toen Frankrijk en Groot-Brittannië opnieuw in oorlog raakten. Conform de voorstellen van een hiertoe ingestelde commissie, waarin onder anderen Krayenhoff en Blanken zitting hadden, besloot het Staatsbewind op 5 augustus ten aanzien van de beveiliging van Den Helder een aantal plannen ten uitvoer te leggen. Deze behelsden de aanleg van een omwalling met bastions rond het oude dorp Den Helder, ook wel de Oude Helder genaamd, de verbetering van de kustbatterijen aan de rugzijde en de bouw van enkele kleinere fortificaties. Uit het feit dat het project reeds eind oktober klaar was, mag worden afgeleid dat het hier niet om duurzame werken ging. Ze hadden slechts tot doel om na een landing de vijand te beletten bezit te nemen van de kustbatterijen en de verdedigers in staat te stellen stand te houden totdat er troepenversterkingen waren gearriveerd. Het zou echter nog een aantal jaren duren voordat de zaken hier serieus werden aangepakt. Zoals bekend, nam na de inlijving van ons land bij het Franse keizerrijk in 1810 Napoleon het besluit bij Den Helder een marinehaven te bouwen. In de jaren 1811-1813 werd het landfront op grote schaal versterkt en onderging ook de kustverdediging de nodige verbeteringen. Weliswaar kwamen de daartoe ontworpen plannen slechts gedeeltelijk tot uitvoering, maar in vergelijking met het voorafgaande kwam er toen heel wat tot stand. Dat vormde de basis voor wat in een latere periode is uitgegroeid tot de Stelling van Den Helder.

De verdediging van Amsterdam

De maatregelen die in de jaren 1799-1803 ten behoeve van de defensie van Noord-Holland werden genomen, hebben niet alleen de aanzet gegeven tot het ontstaan van de Stelling van Den Helder, maar ook van een andere duurzame verdedigingslinie. Zoals eerder gemeld, bleven in 1800 op advies van Krayenhoff de linie tussen de Zuiderzee en het Alkmaardermeer en het versterkte front ten oosten van Haarlem gehandhaafd. Eerst in 1805 kwam de Bataafse Republiek in dusdanige omstandigheden te verkeren dat de verdediging van Amsterdam weer grote aandacht vergde. In het najaar werden, in verband met de oorlog tegen een nieuwe anti-Franse coalitie, een groot deel van het leger en de in ons land gestationeerde Franse eenheden naar Duitsland gedirigeerd. Reeds vóór dat de troepen waren vertrokken, had raadpensionaris R.J. Schimmelpenninck, die toentertijd het gezag in de Bataafse Republiek uitoefende, Krayenhoff opgedragen om Amsterdam in staat van tegenweer te brengen en daarbij naar eigen inzicht te handelen. Er werd namelijk rekening gehouden met de mogelijkheid dat de Britten, wanneer het grondgebied grotendeels van troepen zou zijn ontbloot, hun kans zouden grijpen en opnieuw een landing op de kust te doen. Krayenhoff besloot de omgeving van

Amsterdam dusdanig goed te versterken dat de achtergebleven troepen, zo'n zesduizend man, de stad afdoende konden verdedigen. Hij besteedde daarbij onder meer aandacht aan de versterking van het gebied ten zuiden van de stad, tussen de Zuiderzee en het Haarlemmermeer. In de voorafgaande eeuwen waren er in deze streek al diverse malen maatregelen genomen om Amsterdam tegen een aanval te beschermen. Dat gebeurde onder meer in het Rampjaar 1672, toen de Fransen de stad bedreigden, en in 1787, toen Pruisische troepen naar Holland kwamen om de macht van de Patriotten te breken. Om allerlei redenen was men echter nooit ertoe overgegaan om deze streek duurzaam voor de verdediging in te richten. Behalve hier liet Krayenhoff ook elders rond de stad de nodige verbeteringen aanbrengen. De werkzaamheden bestonden voornamelijk uit het voorbereiden van inundaties en het opwerpen van een groot aantal aarden werken, de zogeheten Posten van Krayenhoff. Bij dit alles dient te worden opgemerkt dat Krayenhoff voor het front ten noorden van Amsterdam afzag van het in 1799 gekozen en sindsdien nog gehandhaafde tracé. Hij gaf nu de voorkeur aan het gebied dat zich tegenover de stad achter de noordoever van het IJ uitstrekte. In 1799 had hij voorbreidingen laten treffen om het terrein hier onder water te zetten, maar het bleek toen uiteindelijk niet nodig om daartoe over te gaan. Omdat Napoleon in het najaar van 1805 de strijd snel in zijn voordeel wist beslissen, ebde ook voor de Bataafse Republiek de oorlogsdreiging weg. Daarom kon nog vóór het einde van het jaar het werk ten behoeve van de verdediging van Amsterdam worden gestaakt.

Hoewel het project op dat moment pas voor tweederde was voltooid, was er nu voor het eerst sprake van een duurzame verdedigingslinie. Deze kan worden beschouwd als de voorloper van de Stelling van Amsterdam, die in de jaren 1897-1914 haar definitieve vorm kreeg, zij het dan volgens een ander tracé dan de linie van 1805. De Stelling van Amsterdam heeft uiteindelijk zo veel internationale waardering gekregen dat zij op de werelderfgoedlijst is komen te staan. Krayenhoff komt de eer toe voor deze unieke verdedigingslinie de eerste contouren te hebben getrokken. Mede hierom is hij zijn plaats in de Nederlandse militaire geschiedenis meer dan ten volle waard.

Geraadpleegde literatuur:

Atlas van historische vestingwerken in Nederland (div. dln.; z.pl., z.j.; uitgave Stichting Menno van Coehoorn) III-b: de provincie Noord-Holland.

W.E. van Dam van Isselt, *De Stelling van Amsterdam* (2e dr.; Utrecht, 1910).

J.P.C.M. van Hoof, *Langs Wal en Bastion. Hoogtepunten uit de Nederlandse vestingbouw* (Utrecht, 1991).

Idem, 'De kustverdediging in de Staatse en Bataafs-Franse tijd', in: *Vestingbouwkundige Bijdragen*, I (1992) 25-37.

[C.R.T.] Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in 1799* (Nijmegen, 1832).

C.H. van Meijgaard, *De genie in de Bataafs-Franse tijd. De geschiedenis van het Korps Ingenieurs, het Korps Pontonniers, het Korps Mineurs en Sappeurs* (z.pl., z.j.; uitgave Regiment Genietroepen).

H.W. Tydeman, *Levensbijzonderheden van den luitenant-generaal baron C.R.T. Krayenhoff* (Nijmegen, 1844).

J. Nuis (met enkele zaken aangevuld door Th.L.D. Postma)

MILITARIADE

Dr. C.M. Schulten benoemd tot Commandeur in de Orde van Leopold II
Van 29 augustus tot 4 september 1999 vond in Brussel het XXVste Congres van de Commission International d'Histoire Militaire (CIHM) plaats. Het thema van het Congres was de Westerse alliantievorming, en dan met name de Atlantische samenwerking, na de Tweede Wereldoorlog. Op 3 september ontving de voorzitter van de CIHM, dr. C.M. Schulten, uit handen van de directeur van het Belgische Legermuseum, prof. dr. P. Lefèvre, de versierselen behorende bij het Commandeurschap in de Orde van Leopold II. Deze hoge Belgische onderscheiding werd dr. Schulten toegekend voor zijn verdiensten bij de bevordering van de militaire geschiedenis en het versterken van de onderlinge relaties tussen militair-historici, over nationale grenzen heen.

De Grebbelinie, monumentaal groen in de gemeente Leusden, door Rie Vroon-Roubos
Voor onze leden is beschikbaar een aantal exemplaren van 'De Grebbelinie, monumentaal groen in de gemeente Leusden', uitgegeven door de Gemeente Leusden en de Historische Kring Leusden. Dit interessante boekje over het ontstaan en de geschiedenis van het Leusdense deel van de verdedigingswerken is verkrijgbaar door een aan u zelf gerichte, met *f* 2,40 gefrankeerde enveloppe (formaat boekje A5, 21 x 15 cm; enveloppe, waarin u Mars et Historia toegestuurd kreeg, is geschikt!), voorzien van opschrift 'De Grebbelinie, monumentaal groen in de gemeente Leusden' te zenden naar: Gemeente Leusden, Afdeling Voorlichting, Postbus 150, 3830 AD Leusden.

Tussen Djampang en Gedé, door F.C. Bakker
Dit rijk geïllustreerde boek beschrijft de geschiedenis van de Soekaboemische Opvoedings Gestichten, SOG, een particuliere Protestantse instelling van het Genootschap van In- en Uitwendige Zending te Batavia, waar wezen en halfwezen, bijna allen Indo-Europees, van 2 tot 19 jaar, op basis van orthodox-protestantse beginselen, werden opgevoed. De gehele periode van bestaan, van 1900 tot 1946, wordt behandeld. De 'Jaren van oorlog en bezetting, 1940 - 1945' en 'De SOG tijdens en kort na de Japanse bezetting, 1942 - 1946' komen in aparte hoofdstukken aan de orde. Veel jongens vanaf 16 jaar en na 8 december 1941 vanaf 15 jaar, waaronder de auteur, nemen dienst bij de Koninklijke Marine.
Het boek, 131 blz. ca 60 foto's, is te bestellen door het overmaken van *f* 34,50 (incl. portokosten) op rekening 47.52.15.141 t.n.v. F.C. Bakker, Klateringseweg 5, 9433 TB Zwiggelte met vermelding 'Boek SOG'.

De Atlas van de Engels-Russische invasie in 1799, door drs V.J.M.L. Wijnekus en drs M.N.J. Lucassen
De atlas geeft een beeld van verschillende aspecten van de invasie: een prachtige verzameling prenten met voorstellingen van het strijdtoneel, beelden van de verwoesting van de dorpen, het soldatenleven en diverse zaken, die te maken hebben met deze beroemde episode uit de Napoleontische tijd. Europese Bibliotheek, Zaltbommel. ISBN 90 288 1290 3. Prijs *f* 349,-.

Voorwaarts, Bataven!, door G. van Uythoven
Het boek geeft een gedetailleerd verslag van de landingen en gevechten en een nauwkeurige beschrijving van de omvang en samenstelling van de betrokken legers. Europese Bibliotheek, Zaltbommel. ISBN 90 288 1427 2. Prijs *f* 49,-.

Erfprins, van Fort Lasalle tot Marinekazerne, door F.M. van Elderen
Dit antiquarisch zeer gezochte boek wordt op veler verzoek herdrukt en wordt daarbij voorzien van nieuwe foto's en informatie. Het verschijnt dit najaar in beperkte oplage (ISBN 90 6707 490 X; *f* 49,50).

Burma 1942: The Japanese Invasion, door Ian Lyall Grant en Kazuo Tamayama
Both sides tell the story of a savage jungle war. As Dutch troops were also being attacked by the Japanese at this time, there may be some interest in the Netherlands in this uniquely objective account. The book (ISBN 0-9521083-1-3) is available from the publishers, The Zampi Press., 6 St Martin's Square, Chichester, W. Sussex, PO19 INT, UK. Fax-phone (01243) 538 794. Retail Price: £ 25,00.

Historisch Bezit Koninklijke Landmacht. Verzamelingen Militaire Musea in Nederland
Prachtig geïllustreerde, omvangrijke promotiebrochure. Te koop bij Musea en Historische verzamelingen Koninklijke Landmacht. ISBN 90 288 14 54 X. Tachtig bladzijden en de Prijs: *f* 5,-.

Seminar Eerste Wereldoorlog op 29 oktober in de KMA gehouden
Het was een zeer geslaagde dag met een flinke opkomst. Na het welkomstwoord van de Gouverneur van de KMA, generaal-majoor Roozendaal hielden achtereenvolgens de heren Andriessen, Loos, De Bourgraaf en Klinkert een interessante voordracht met als hoofdthema: het Verdrag van Versailles. Voor de deelnemers en andere geïnteresseerden zullen de gehouden lezingen worden gebundeld en als Marsbibliotheek uitkomen (kosten *f* 10,-)

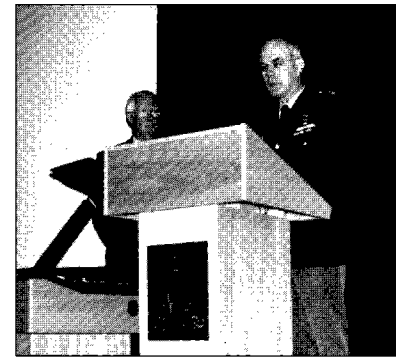

Filmvoorstellingen
Mariniersmuseum, Rotterdam, 010-4129600: zondag 5 december a.s., vanaf 12 uur doorlopende voorstelling van *'Rotterdammers in oorlog'*. Ook oud-mariniers komen aan het woord. Vrijdag 10 december a.s., ter gelegenheid van de verjaardag van het Korps Mariniers, vanaf 12 uur doorlopende voorstelling van *'Mariniersbrigade 1945. Vrijwilligers naar de Oost'*.

Tentoonstellingen
Collectie Militaire Traditie, Driebergen, 0343-532074: Jubileumtentoonstelling *Kleren maken de man,* de interactie tussen civiele en militaire mode. Tot 1-4-2000.
Fries Scheepvaartmuseum, Sneek, 05150-14057: *Van roeischouw tot Groene Draeck,* Scheepsmodellen van A. Bosma. 11-12-1999 t/m medio maart 2000.
Legermuseum, Delft, 015-2150500: *Militaire chique,* Frans Smits en 60 jaar uniform. T/m 2-1-2000. *Rats, kuch en ... kaviaar,* Een eeuw militaire menukaarten. T/m 5-3-2000. *De Boerenoorlog,* Nederlandse fotografen aan het front. T/m 23-1-2000.
Marinemuseum, Den Helder, 0223-657534: 1799! *Strijd achter de duinen,* Brits-Russische invasie in Noord-Holland in 1799. T/m 9-1-2000.
Mariniersmuseum, Rotterdam, 010-4129600: *In een notendop,* Miniatuurscheepsmodellen. T/m 30-1-2000.
Nederlands Vestingmuseum, Naarden, 035-6945459: *Arsenalen,* foto's over oorspronkelijk en huidig gebruik. 18-12-1999 t/m half maart 2000.

Nieuwe Belgische uniformen *(door Vincent Kramers)*
In 1997 heeft de Belgische landmacht een begin gemaakt met het vervangen van de khaki dagelijkse tenue door tweekleurig grijs. Tot voor kort droegen de Belgische officieren hun sterren nog op de kraag, zoals in Nederland tot in de jaren zestig gebruikelijk bij land- en luchtmacht. Voortaan dragen de Belgische officieren hun sterren en balken op de schouder, net als bij ons en haast overal elders. De onderofficieren dragen niet meer de korte schuingeplaatste chevrons op de mouw, maar V-vormige distinctieven op de schouder. Wapendistinctieven worden op de kraag gedragen in de vorm van een rond embleem: voor de infanterie gekruiste geweren, de cavalerie een Sint Jours, de artillerie gekroonde kanonnen en de genie een helm. De medische dienst, werkzaam voor alle krijgsmachtdelen, draagt al enkele jaren donkergroene uniformen.

La Grande Armee
Het atelier is van naam veranderd in Atelier GP en is verhuisd naar de Ardennen.
Het tegenwoordige adres is, 'La Grande Armee', postbus 4345, 6202 VA Maastricht.
Hun werk en catalogus is daar te bestellen. Verder bij talloze zaken en instellingen waarvan ik alleen het Legermuseum, Delft en het Tinnen figurenmuseum, Ommen noem. Op 27 en 28 november staat het atelier op de Verzameljaarbeurs in de Jaarbeurs, Utrecht en op 22 en 23 januari 2000 op de Collectors Fair in het Beursgebouw, Eindhoven.

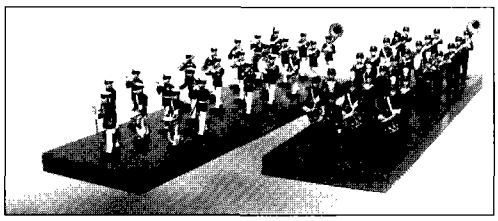

Voorts worden op woensdag 29 december a.s. in het Nederlands Vestingmuseum tinnen en gipsen figuurtjes gemaakt en beschilderd.

Militariaveilingen 't Prinsen Antiekhof
Ook in het jaar 2000 zullen in jan, apr, jun en okt weer weekend-militariaveilingen gehouden worden in het Golden Tulip Bel Air Hotel te Den Haag. Inlichtingen bij S. Retel 070-364 82 76, na 1800 tel/fax 070-354 0176.

Serie (dag)boeken militairen onder Napoleon
Het 'Dagboek van Koch' is uit! Het 'eerste exemplaar' zal tijdens de jaarvergadering, rond het middaguur, aan een vertegenwoordiger van het Infanterie Museum worden aangeboden. Het zal die dag te koop zijn.
Er volgt een tweede uitgave van 'Mars' samen met uitgeverij ALVO. Het wordt een dagboek van een GARDE D'HONNEUR, Callenfels genaamd en zal voorzien zijn van een inleiding door Louis Ph. Sloos, medewerker LegerMuseum.
Drukkerij ALVO te Delft heeft eerder een boek over een remplaçant Lerk uitgegeven. en samen met Mars twee originele dagboeken, waarvan het dagboek van Callenfels
Een persbericht met achtergrondinformatie en een korte bespreking van de drie boeken door M.C. van der Hoog zal tevens op de jaarvergadering beschikbaar zijn.
De prijs voor 'Koch' zowel als 'Callenfels' is, speciaal voor Marsleden, *f* 9,50
plus *f* 3,50 verzendkosten binnen Nederland.
De prijs van 'Lerk' is *f* 24,50; toegezonden per post (binnen Nederland): *f* 29,50
Te bestellen bij Uitgeverij ALVO, Buitenwatersloot 142, 2613 SV Delft,
Tel: 015-214 69 63, fax: 015-2136578

Oproep
Zoals u gemerkt heeft is deze rubriek door de heer J. Nuis overgenomen. Wilt u, als u nieuws heeft voor deze column 'Militariade', dit dan schriftelijk doorgeven aan J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden? Houdt u daarbij s.v.p. rekening met de data van verschijnen van ons kwartaalblad (midden februari, midden mei, midden augustus, midden november).

• • • • • • • • •

WIJZIGINGEN OP DE LEDENLIJST

Wil Zaagman jr.

Het bestuur heeft de droeve plicht u mee te delen, dat is overleden ons oud-bestuurslid, de heer mr. C.H. Evers, Cherry Tree Cottage, Stoney Lane, Curry Rivel, Somerset, Verenigd Koninkrijk.

De navolgende overige wijzigingen zijn aangebracht in de ledenadministratie sinds 23 augustus 1999:
Nieuwe leden (en hun interessegebieden):
Tom Anderson, Øresundsvej 112 2th, 2300 Kopenhagen S, Denemarken (1a, 3, 11, 20, 23);
H.J. Huisman, Brederostraat 83, 7552 KC Hengelo (1, 2, 4, 5, 9, 15, 20, 23);
Instituut Defensie Leergangen, Bibliotheek, Postbus 20701, 2500 ES 's-Gravenhage (algemeen);
B. Keers, Griffensteijnselaan 38, 3703 AB Zeist (1, 2, 3, 4, 5, 9, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 23);
M.J. Koolhaas, Stadionkade 40-III, 1077 VP Amsterdam (1, 14, 20);
L.J.M. Smit, Lijsterbes 5, 2318 AH Leiden (9, 11, 14, 20, 23) en
Stichting Dienstvakverzameling Militaire Administratie, Kolonel Palmkazerne,
Amersfoortsestraatweg 985a, 1403 AP Bussum (1a, 2, 3, 5, 10, 12, 17, 21).

Wijzigingen in adresgegevens:
R.A.B. Bruyns, Vierlinghlaan 22, 2332 CV Leiden;
R.P.M. Heijster, Pagestraat 5, 5665 EW Geldrop;
A.J.N. van der Meer, St. Willibrordstraat 20, 5056 HV Berkel-Enschot.

Het aantal leden bedroeg op 1 november 1999 454.

AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:

(1) a. "Krijgsgeschiedenis, korpsgeschiedenis"
olv drs J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955.
b. "Middeleeuwen" olv dr R.P. de Graaf, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal, 0318-527780.

(2) "Tradities en ceremonieel" olv P. van der Burg, Park Sparrendaal 102, 3972 LC Driebergen, 0343-517588.

(3) "Uniformkunde" olv F.A.Th. Smits jr, Wilgendraaf 289, 2272 ET Voorburg, 070-3873961.
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn, 055-3661706.

(4) "Ridderorden en onderscheidingen" olv H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, 0478-582992,
en B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Vlimmen, 072-5053896.

(5) "Militaire emblemen" olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, 035-6913563.
ing R.C. Kuenen, Middachtenstraat 29, 4834 PB Breda, 076-5655159.

(6) "Wapens en munitie" olv G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, 0575-529156.

(7) "Militaire muziek" olv mr R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE 's-Gravenhage, 070-3246568.

(8) "Versterkingswerken" olv J.P.C.M. van Hoof, zie bij (1).

(9) "Maritieme geschiedenis" olv dr S.J. de Groot, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Zuid, 023-5370769.

(10) "Napoleontica" olv drs M. van der Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, 071-5412501.

(11) "Tweede wereldoorlog" olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, 045-5242962.

(12) "Militaire en civiele miniatuurfiguren" olv E.P.M. Heldens, Frans van Mierislaan 14, 1399 GD Muiderberg, 0294-261168.

(13) "Vaandels en standaarden" olv W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe, 0578-612138.

(14) "Eerste wereldoorlog" olv dr F. Snapper, Burgemeester Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage.

(15) "Koninklijke Marine" olv T.L.D. Postma, Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft, 015-2612663.

(16) "Militaire genealogie" olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn, 055-3553839.

(17) "Militaire folklore" olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo, 0341-551983.

(18) "Militaire voertuigen en tanks" olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage, 070-3634391.
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, 023-5291324.
W. den Dunnen, Laurens Reaelstraat 32, 2595 XM 's-Gravenhage, 070-3814892.

(19) "Koninklijke Luchtmacht" olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, 0182-534283.
dr P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda, 0182-535332.

(20) "KNIL" olv C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, flat 316, 2697 AS 's-Gravenhage, 070-3248495.
T. Broos, Zuidoostsingel 23, 4611 BB Bergen op Zoom, 0164-242097.

(21) "Militaire bibliografie en tijdschriften" olv drs M.J. Lohnstein, Arnhemsestraatweg 46, 6881 NH Velp, 026-3615484.

(22) "Militaire gedenktekens en monumenten" olv drs J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, 070-5118624.

(23) "Korps Mariniers" olv B.E. Stuit, 0223-658145.

(24) "Gewapende burgers" olv A. Kok, Balistraat 86c, 2585 XW 's-Gravenhage, 070-3466135.

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A
3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur
zaterdag van 10-18 uur
Telefoon: 010-4140267
Telefoon privé: 0186-602338

DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS ORGANISEERDE IN 1999 DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:

28 maart
16 mei
4 juli
12 september
21 november

De vaste locatie voor de beurzen was:
Sport- en Recreatiecentrum "DE BUN"
Graaf Floris nr. 2 te Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun dames hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers *f* 5,- p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN
tel.nr. 070 - 364 82 76
na 18.00 uur 070 - 354 01 76

